

NOTES

1. Inserint aquest treball dins de la concepció de la història social del poder de Pere Molas, Historia social de la administración española. Estudios sobre los s. XVII y XVIII, Barcelona, 1980, i també de Javier Gil Pujol, "Notas sobre el estudio del poder como nueva valoración de la historia política", Pedralbes, 3, (Barcelona 1983), pp.61-88.
2. Joaquim Nadal i Farreras, Dos segles d'obscuritat (XVI i XVII) Barcelona, 1979. Tal com diu Vilar, "Sens dubte, caldria molt una revisió de les nocions corrents sobre el regnat de Carles II", Pierre Vilar, Catalunya dins l'Espanya Moderna, Barcelona, 1973, II, p.413.
3. Ens referim a la coneguda com Guerra de la Lliga d'Augsburg que segons Kamen "fue la más grave amenaza a España desde la subida al trono de Carlos II y el mayor compromiso militar del país, desde el fin de la guerra con Portugal", La España de Carlos II, Barcelona, 1981, p.591.
4. Els francesos reclamen una forta indemnització, arribant a suggerir un saqueig de la ciutat segons consta al Dietari de l'Antich Consell Barceloní, també conegut com Manual de Novells Ardits (MNA), vol.XXII, fol.106-r, i en la sol·licitud feta pels diputats catalans, Arxiu de la Corona d'Aragó (ACA), Consell d'Aragó, Consultes i Decrets, llig.340 s.f.
5. "Faltan a esta ciutat (B.) paraulas per a expressar a V.M. la alegria...aixís en lo espiritual com en lo temporal no cessant nostre carinyós affecte de fidelíssims vassalls de V.M.", ACA, Consultes i Decrets, llig.340 s.f.; "La major ditxa de experimentar lo suau domini de V.M. lo que celebramos ab inexplicable júbilo, contento y alegría", en carta del Consell de Cent, Arxiu Històric Municipal de Barcelona (AHMB), Lletres Closes, fol.55-r i v. Hi hagué mostres a altres indrets del Principat, com ho demostra una carta dels jurats de Girona, en la qual es diu: "...essent estada singular alegria tant en comú, com en particular per veurer-nos ja restituits al suau i sempre amabilíssim domini de V.M. y esser ja arribat est dia tant ditxós y desitjat per nosaltres", ACA, Consell d'Aragó, Cartes, llig. 472, s.f.
6. A la Biblioteca de Catalunya (B.C.) es troba una "Relación diaria de lo sucedido en el Ataque y Defensa de la Ciudad de Barcelona, Cabeza del Principado de Cataluña, Antemural de toda España. Escrívela...". L'autor és Pedro de Comines, La Haya, 1699, precisament consagrada a "Sa Magestad de Guillermo III Rey de la Gran Bretaña", Folletons Bonsoms, 211; també hem trobat un interessant memorial del 1698 en contra del tractat de repartiment i de la política francesa, on es defensa la postura de la reina consort, Mariana de Neoburg, que "empeñando sus joyas para las de Cataluña y executando otras muchas diligencias de su prerrogación, como escribir al rey Guillermo..." i advertint a la monarquia enfront dels seus ministres que, segons aquest memorial, s'han atorgat "las prerrogativas del Parlamento de Inglaterra o del Senado de Venecia con su Dux", B.C., Folletons Bonsoms, 5.095, 1698, amb el títol de "Reflecciones so-

bre el estado presente de las cosas de Europa y esta Corte,..."

7. AHMB, Lletres Closes, fol.75 a 78v.
8. Raó esgrimida també per Narcís Feliu de la Penya, Anales de Catalunya, Barcelona, 1709, vol.III, p.452.
9. ACA, Consell d'Aragó, Negocis Notables, llig.246, doc.14.
10. MNA, vol.XXXVIII, fol.26A.
11. ACA, Consell d'Aragó, Cartes, llig.474. Jordi de Darmstadt fa saber a l'autoritat central l'acompliment de l'ordre.
12. AHMB, Lletres Closes, fol.260; ACA, Consell d'Aragó, Negocis Notables, llig.246, doc.43.
13. ACA, Negocis Notables: Insaculacions de Cat. llig.245, doc.99.
14. AHMB, Lletres Closes, fol.272v. i 273.
15. Carta al rei del 9 de juny del 1700, AHMB, Lletres Closes, fol.273v. i 274.
16. AHMB, Lletres Closes, fol.280.
17. F. Sánchez Marcos, Cataluña y el gobierno central tras la guerra de los Segadores (1652-1679), Barcelona, 1983, i també "El autogobierno perdido en 1652: el control por Madrid de la vida política de Cataluña durante el virreinato de don Juan de Austria (1653-1656)", Pedralbes, 2, (Barcelona 1982), pp.53-78.
18. AHMB, Lletres Closes, vol.VI-112, fol.116v al 123. Amb data del 25 de juny del 1698, amb suport també del virrei. Aquesta carta, del 28 de juny, la trobem tant a ACA, Consell d'Aragó, llig.219, doc.83, com a AHMB, Lletres Closes, vol.VI-112, fol.125.
19. ACA, Negocis Notables: Frares i Monges de Catalunya, llig.218 doc.24, segons el qual el prior de la Mercè obra depenent del president del Consell d'Aragó; situació reflex de l'enfrontament dins el clergat per la donació de beneficis eclesiàstics als "estrangers", assenyalada per J.H. Elliott, La Revolta Catalana, 1598-1640, Barcelona, 1966, cap.9 i 10.
20. ACA, Consell d'Aragó, Consultes i decrets, llig.341.
21. Joaquim Ragón, El virreinato de Jorge de Darmstadt, 1697-1701, Tesi de Llicenciatura, UAB, Barcelona, 1978 (inèdita), pp.207-08.
22. En Els virreis de Catalunya, Els segles XVI i XVII, Barcelona, 1956, p.144, ho analitza com una simple qüestió de prestigi del rei.
23. J.H. Elliott, La España Imperial, 1469-1716, Barcelona, 1965, p.394.
24. F. Sánchez Marcos, Op. cit., pp.245 ss.

25. Josep Mª Torras, Els municipis catalans de l'Antic Règim (1453-1808), Barcelona, 1983, pp.107-116. Control ja assenyalat per Joan Mercader, "El fin de la insaculación fernandina en los municipios y gremios catalanes", V, CHCA, Estudios, (Saragossa 1955), pp.243-353.
26. Eulàlia Duran i altres, Història dels Països Catalans, Barcelona, 1981, II, pp.1107 ss.
27. Joaquim Ragon, "Las relaciones entre Barcelona y el poder central", Homenaje a A. Domínguez Ortiz, Madrid, 1981, p.631.
28. Segons A. de Bofarull, Barcelona viu un estat d'alegria "rayando la locura", destacant "el espíritu austríaco que, insensiblemente, se iba formando en Barcelona", Historia crítica, civil y eclesiástica, de Cataluña, Barcelona, 1876-78, VIII, p.365.
29. Es poden consultar les maniobres en contra de Darmstadt al tom VI de la Historia del Mundo Moderno, de la Universitat de Cambridge, Barcelona, 1975, pp.254 ss.
30. Mesures estudiades per Joaquim Ragon, "El último virrey de la administración habsburguesa en Cataluña: Jorge de Darmstadt y Landgrave de Hattia (1698-1701)", Pedralbes, 2, (Barcelona 1982), pp.263-271.
31. Tractat recentment per Pere Molas, "A tres-cents anys del Fènix de Catalunya. Recuperació i reformisme econòmic sota Carles II", Pedralbes, 3 (Barcelona 1983), pp.147-174.
32. El problema camperol ha estat tractat per H. Kamen, "Una insurrecció oblidada del segle XVII: l'alçament dels camperols catalans de l'any 1688", Recerques, 9 (Barcelona 1979), pp. 11-28. Jaume Dantí, "Conflictes socials: la revolta dels gorretes (1687-1689)", L'Avenç, 21, (Barcelona 1981), pp.42-46. Llorenç Ferrer, "L'avalot de les faves a Manresa, 1688", Recerques, 11, (Barcelona 1981), pp.125-135.
33. És el que F. Soldevila anomena "pas de l'independentisme a l'intervencionisme", Història de Catalunya, III, Barcelona, 1962, cap.XXX-XXXIII.
34. Jordi de Darmstadt morí en el setge de Montjuïc, el 14 de setembre del 1705, en defensa dels interessos que havia fomentat en el seu virregnat.

VARIACIONES ESTACIONALES EN LA DEMOGRAFIA DE L'ANTIC RÈGIM: CASTELLÓ D'EMPÚRIES DEL S. XVI AL XIX

Miquel Planas i Roig

"En un período de igual duración, el número de acontecimientos, nacimientos, matrimonios o defunciones varia en el curso del año bajo la influencia del clima, de las labores agrícolas o de los interdictos religiosos. Tales variaciones han recibido el nombre de movimiento estacional" (1). Aquestes paraules de Louis Henry ens introdueixen en el tema que presento aquí: les variacions mensuals dels baptismes i enterraments de la vila de Castelló d'Empúries des del segle XVI a principis del XIX a partir del buidatge de les actes dels registres parroquials.

Forma part d'un treball de demografia històrica que porto a terme referit a la comarca de l'alt Empordà en aquests segles. Tot i que es tracta d'un petit estudi local ens dóna una bona informació sobre el comportament de la població a les nostres terres en un llarg període de temps, el "cicle demogràfic antic" (2).

Castelló d'Empúries (3) al s. XVII havia passat de ser un centre comercial i industrial important, en la baixa Edat Mitjana, a una vila eminentment agrària, prenent el relleu de la capitalitat de la comarca la puixant Figueres. Els 1600 habitants de 1553 no serien sobrepassats al 1718, caldría la vitalitat i expansió del divuit per a quasi doblar la xifra, 2911 al 1781. Vitalitat que es veurà atemperada en la primera meitat del XIX a causa dels conflictes bèl·lics i dels límits en l'expansió agrària (3260 al 1857). A mitjans del XIX, amb la desamortització, venda de comunals i introducció de noves eines i plantes, assistirem a una nova expansió demogràfica, que presumiblement anirà acompanyada per unes noves pautes de comportament de la població.

Dividirem el treball en tres parts, per una banda una breu exposició metodològica a la qual seguiran les corresponents al comportament estacional de la mortalitat i la natalitat.

MÈTODE

Hem buidat les actes sacramentals de l'Església de Castelló des del moment que comencen a enregistrar-se fins a l'any 1850, la distribució estacional dels baptismes i enterraments ens permetrà detectar les característiques demogràfiques i comprovar si existeix, per les dates finals del període, un canvi de comportament. Seguint les orientacions de V. PEREZ MOREDA (4) i L. HENRY (5), hem buscat els índexs per percentatges en períodes de 25 anys. La relació entre la suma mensual de 25 anys amb la mitjana de tots els mesos del període ens dóna un número proporcional del mes esmentat en relació a la xifra mitjana del període (igualada a la base 100): Bateigs 1525-49: suma de les xifres en períodes mensuals:

G	F	M	A	M	J	J	A	S	O	N	D	
201	193	166	129	87	92	137	198	231	191	184	154	<u>1963</u>

$$x \text{ mes} = \frac{201 \times 1200}{1963} \quad \begin{array}{l} \text{(xifra del mes, (x) per per-} \\ \text{centatge anyal).} \\ \text{(xifra total anyal)} \end{array}$$

així:

<u>123</u>	<u>118</u>	<u>101</u>	<u>79</u>	<u>53</u>	<u>56</u>	<u>83</u>	<u>121</u>	<u>141</u>	<u>117</u>	<u>112</u>	<u>94</u>	<u>(1200)</u>
------------	------------	------------	-----------	-----------	-----------	-----------	------------	------------	------------	------------	-----------	---------------

La representació gràfica separarà clarament els mesos que superin la xifra mitjana mensual del període (igualada a 100 per cada mes) dels que no hi arriben. El fet de tractar-se de valors índex fa innecessària la conversió de les xifres globals (201 pel gener) a la seva mitjana anyal (201 : 25).

L. HENRY recomana la unificació de les xifres mensuals a un mateix període de duració per eliminar els efectes causats per, les desigualtats de dies de cada mes. Aquesta conversió no l'hem emprada nosaltres. Els resultats obtinguts, poc diferents, fora del febrer, no justificaven la feina que comportaven. De la prova feta cal retenir que la regulació potencia els mesos de menor nombre de dies, cosa que hem tingut en compte a l'hora d'arrodonir els decimals de les operacions, elevant a la unitat superior els dels mesos curts:

G	F	M	A	M	J	J	A	S	O	N	D	
201	193	166	129	87	92	137	198	231	191	184	154	
31	285	31	30	31	30	31	31	30	31	30	31	
648	677	535	43	28	3	442	638	77	616	613	496	<u>64'45</u>
<u>121</u>	<u>126</u>	<u>100</u>	<u>80</u>	<u>52</u>	<u>56</u>	<u>82</u>	<u>119</u>	<u>143</u>	<u>115</u>	<u>114</u>	<u>92</u>	

NATALITAT

Tot i que sembla preferible enfocar l'estudi de l'estacionalitat dels naixements a partir de les concepcions (afectades més directament pels factors sòcio-econòmics o de crisi) nosaltres hem preferit l'estudi dels baptismes amb la indicació de la conversió (retrocedir nou mesos) que cal efectuar.

Referent a la natalitat, Cardoso-Brignoli apunten que "las monografias parroquiales muestran una tal variación regional y temporal que se hace imposible una generalización" (6). Això és cert si ens quedem amb les corbes brutes any per any; quan busquem les mitjanes, tot i que sigui per un període de cinc anys (I) ja comencem a veure una tendència (traç gruixut): una màxima de concepcions a la primavera i als mesos d'hivern i uns mínims estiuencs.

Els índexs per períodes més llargs i la seva representació gràfica, tot i que perden valor absolut, ens aclaren la situació (II). Uns màxims de concepcions als mesos hivernals i la primavera amb una curiosa inflexió cap al mes de març (naixements del desembre. Incidència de la quaresma? religiositat?, dejuni?). Els mínims en les concepcions corresponen a l'agost i al setembre, màxims en les feines del camp, on també hi participen les dones (recollida ...).

En el temps presenten una clara homogeneïtat, tot i que al s. XVIII i sobretot les causades per les concepcions hivernals i augmenten els naixements del mes de març (concepcions al juny), potser fruit d'un canvi en les condicions agràries dels nous temps.

Aquests resultats es corresponen en part amb els assolits per PEREZ MOREDA per l'Espanya interior (7). La constatació del màxim primaveral ("el mes de los amores") és clara. En canvi aquest màxim de concepcions hivernals tant accentuat a casa nos

tra als segles XVI i XVII no el trobem a les zones interiors. SANCHEZ ALBORNOZ el detecta a Pontevedra al 1863 (8) i l'interpreta com a signe d'una prematura "modernització" demogràfica, que no es correspon però, amb el grau de desenvolupament econòmic i social d'aquelles terres. A Castelló, tot i que s'atenua al s. XIX, no desapareix. S'hauria de relacionar amb el clima hivernal menys rigorós de la zona perifèrica? o bé amb unes millors condicions alimentàries al ser terres millor comunicades*? O també es podria relacionar amb l'activitat econòmica de Castelló, centre comercial, industrial i burocràtic de la comarca, que al s. XVIII entraria en un procés de ruralització (accentuant la seva dependència a l'any agrícola)... Els interrogants hi són, el que sembla clar són les diferències entre les diverses regions de la península amb les seves peculiaritats econòmiques i socials (activitat agrària o comercial, món rural o món urbà...).

MORTALITAT

Aquí també semblaria preferible acomodar l'anàlisi a la morbiditat (entrades als hospitals...) per estar més directament en relació amb l'activitat econòmica de les societats agràries.

Una primera aproximació (II) ens dóna algunes indicacions: elevació de la mortalitat en els mesos d'acabament de l'estiu, sobretot a causa de la mortalitat infantil, els albats (9). Una altra punta, hivernal, sembla menys lligada a l'infantil i, alhora, menys sotmesa a brusques oscil·lacions.

A destacar l'estudi concret d'un o dos anys, que permet detectar en gran mesura les característiques d'una determinada "crisi", per exemple el clar component infantil de 1725 i 1823 i el no tant clar de març-abril de 1620.

Aquests indicadors, sotmesos fàcilment a elements aleatoris, es clarifiquen quan ens referim a períodes més llargs i amb números índex (IV i V). Una puja puntual no distorsiona el resultat, al contrari, les regulars elevacions de la mortalitat infantil (sobretot) deixen de ser l'excepció per integrar-se perfectament

* I també més fèrtils, o amb unes condicions de treball agrícola diferents: altres conreus, millor utilitatge...

en l'evolució global. En un període de 25 anys apareixen sis o set puges exagerades, i això és constant en les demografies de tipus antic (en l'àmbit local), és normal doncs que incideixin sobre el ritme estacional en el seu conjunt, potenciant els mesos on més es donen.

Així les darreries de l'estiu i la tardor assisteixen a un augment de la morbiditat i la mortalitat general. Predominen les malalties gastro-intestinals i infeccioses, molt lligades a la geografia física de Castelló, voltada fins temps recents de petits estanys, aiguamolls i recs que li donaven unes males condicions de salubritat. I això serà constant al llarg dels segles, sols al XIX (1) la punta del setembre s'avançara al mes d'agost, potser també per un canvi en les condicions de l'activitat agrària, nous conreus...

Aquestes malalties d'aparició regular a la nostra vila, i lligades sobretot a la qualitat de les aigües i a les activitats agropecuàries (i que no es pot confondre amb malalties epidèmiques puntuals i imprevisibles), afectaven sobretot la població infantil, especialment els menors de 5 anys, i també els vells de més edat. Pesaven molt sobre les xifres generals, alhora que hi produïen fortes oscil·lacions, i això es pot veure fins i tot per la primera meitat del segle XIX (VI), signe que la transformació demogràfica en un règim modern, que s'hauria de caracteritzar pel pas del cicle de mortalitat estival a l'hivernal i per la reducció de les altes taxes i oscil·lacions de la natalitat i la mortalitat (10), no s'havia produït encara. Totes les característiques apunten a una població de tipus antic, sols una lleugera reducció de les fluctuacions en la natalitat al XIX ens permet descobrir alguns indicis d'uns temps nous.

Per altra banda les puntes de mortalitat de finals de l'hivern, molt clares a certes zones de l'Espanya Interior (els "mesos majors" i els freds) no sobrepassen, a les nostres terres, la mitjana (potser per l'alta incidència de la mortalitat de la tardor). Tot i que als segles XVII i principis del XVIII es detecten clarament, revelant la incidència de les malalties pulmonars, sobretot referides a la gent adulta.

Queda clara també aquí la necessitat d'establir les diferències regionals. La importància relativa d'un o altre màxim de mortalitat dependrà de les característiques naturals i sòcio-

econòmiques de les diverses regions i de l'edat de la seva població. Cal veure ara si les característiques especials, urbanes, geogràfiques i econòmiques, de Castelló d'Empúries són semblants a la resta de pobles de la comarca. Sols així podrem avançar cap a un coneixement més profund del nostre passat.

CONCLUSIONS

A manera de resum voldria fer unes consideracions breus.

Castelló d'Empúries, a mitjans del segle XIX, presenta encara unes estructures tradicionals de la població, tant de la natalitat com de la mortalitat. La modernització demogràfica, com diu Sanchez Albornoz, s'haurà d'iniciar paulatinament, amb avenços i retrocessos, a la segona meitat del segle. Per altra banda, l'especial incidència de la mortalitat infantil de finals d'estiu i de la tardor (infeccions i problemes digestius-intestinals) ens indiquen les característiques especials de la vila i ens porten a considerar la necessitat d'estudis comarcals i regionals, amb els condicionaments particulars de cada lloc, com a pas previ a una síntesi global.

Finalment, una consideració metodològica. La necessitat de la investigació s'ha de complementar amb la de la divulgació, cal elegir unes operacions i anàlisis clares i concretes, per facilitar la senzilla comprensió del contingut. Crec que moltes vegades són millors els indicadors aproximatius però clars que les més fines operacions estadístiques. És un perill que, en la meua opinió, la demografia corre el risc de patir i que cal, si més no, tenir-lo present.

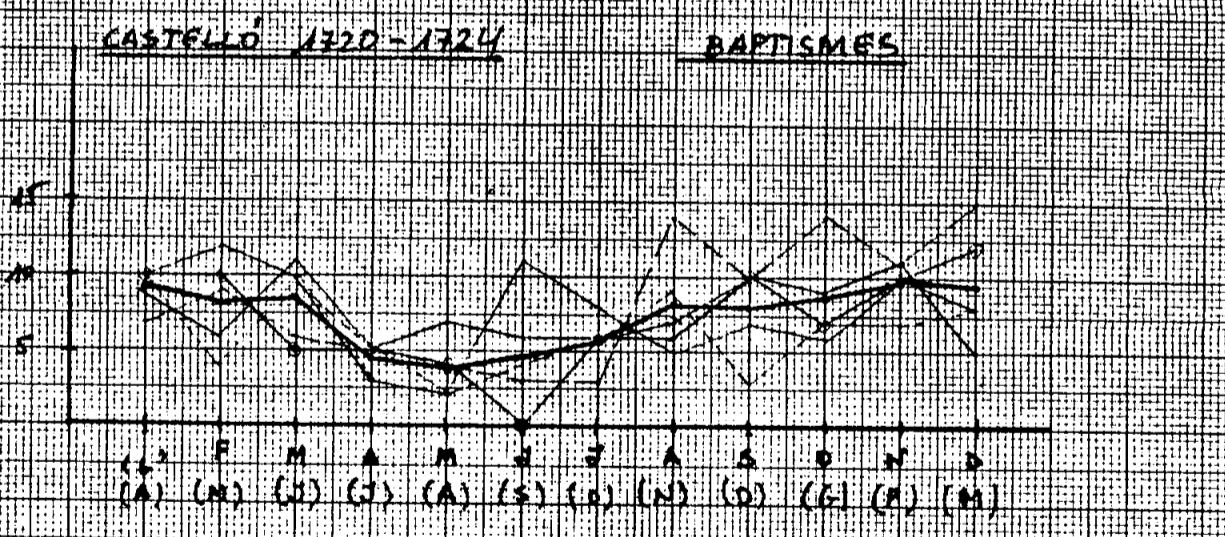
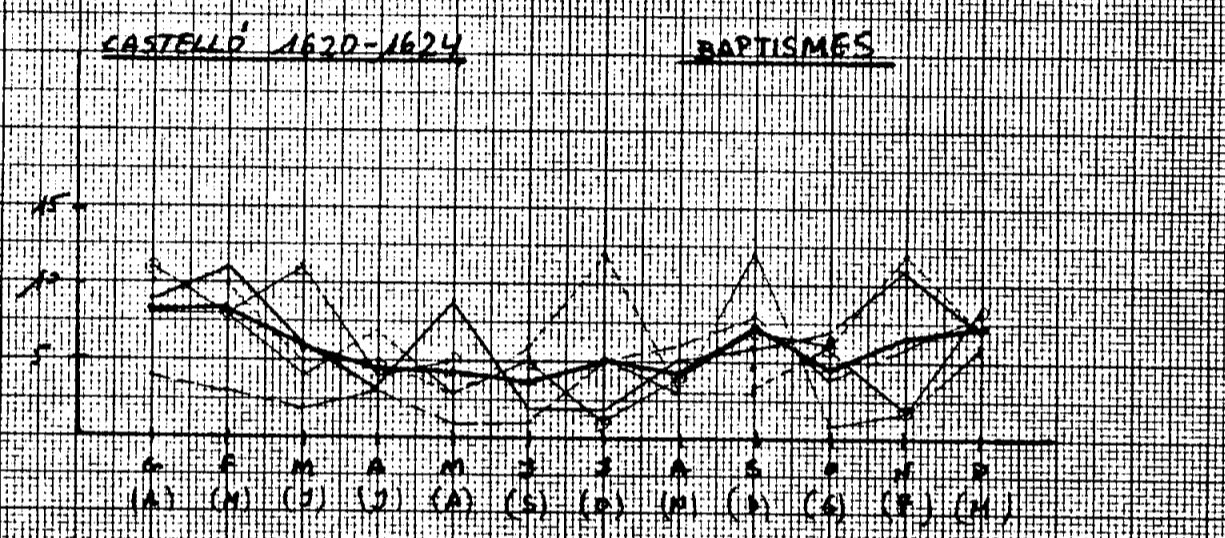
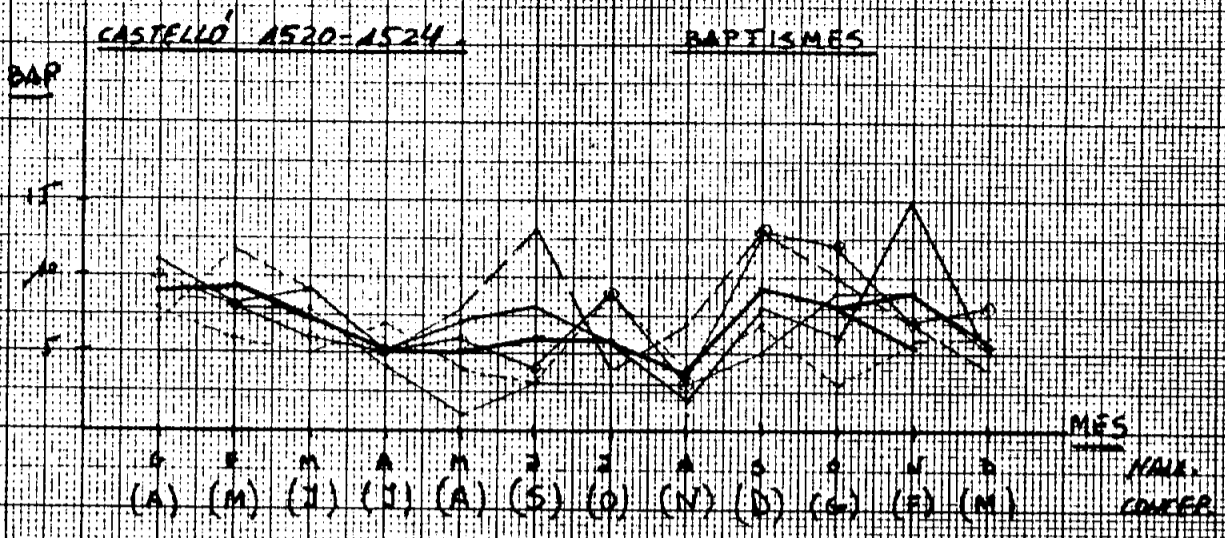
BIBLIOGRAFIA I NOTES

1. Henry, L.: Manual de demografía histórica, Barcelona, Crítica, 1983, p.75.
2. Nadal, J.: La población española (siglos XVI a XX), Barcelona, Ariel, 1976 (1a: 1966), p.16.
3. Compte, A.: "Un municipi empordanès sota el vell règim: Castelló d'Empúries en els segles XVI, XVII i XVIII" a Anales del Instituto de Estudios Ampurdaneses, Figueres, 1963.
4. Perez Moreda, V.: Las crisis de mortalidad en la España interior, siglos XVI-XIX, Madrid, s.XXI, 1980, p.203.
5. Henry, L.: cit., i també un curt paràgraf al seu Nouveau Manuel de dépouillement et d'exploitation de l'état civil ancien, París, I.N.E.D., 1976 (2).
6. Cardoso; C.F.S. i Brignoli, H.P.: Los métodos de la historia Barcelona, Crítica, 1976, p.116.
7. Perez Moreda, V.: cit.
8. Sanchez Albornoz, N.: "La modernización demográfica. La transformación del ciclo vital anual, 1863-1960" a Jalones en la modernización de España, Barcelona, Ariel, 1975, ps.147-180, cita a la p. 157.
9. Nadal, J. i Giralt, E.: "Ensayo metodológico para el estudio de la población catalana de 1553 a 1717" a Estudios de Historia Moderna, III, Barcelona, 1953, p.46: "La terminología de la época distingue los "cossos" (muertos adultos) de los "albats" (párvulos). La primera Comunidad delimitaba estas dos categorías y, por lo tanto, según la norma entonces corriente, podemos considerar los "albats" como menores de doce años".
10. Sanchez Albornoz, N.: cit.
11. Perez Moreda, V.: cit.

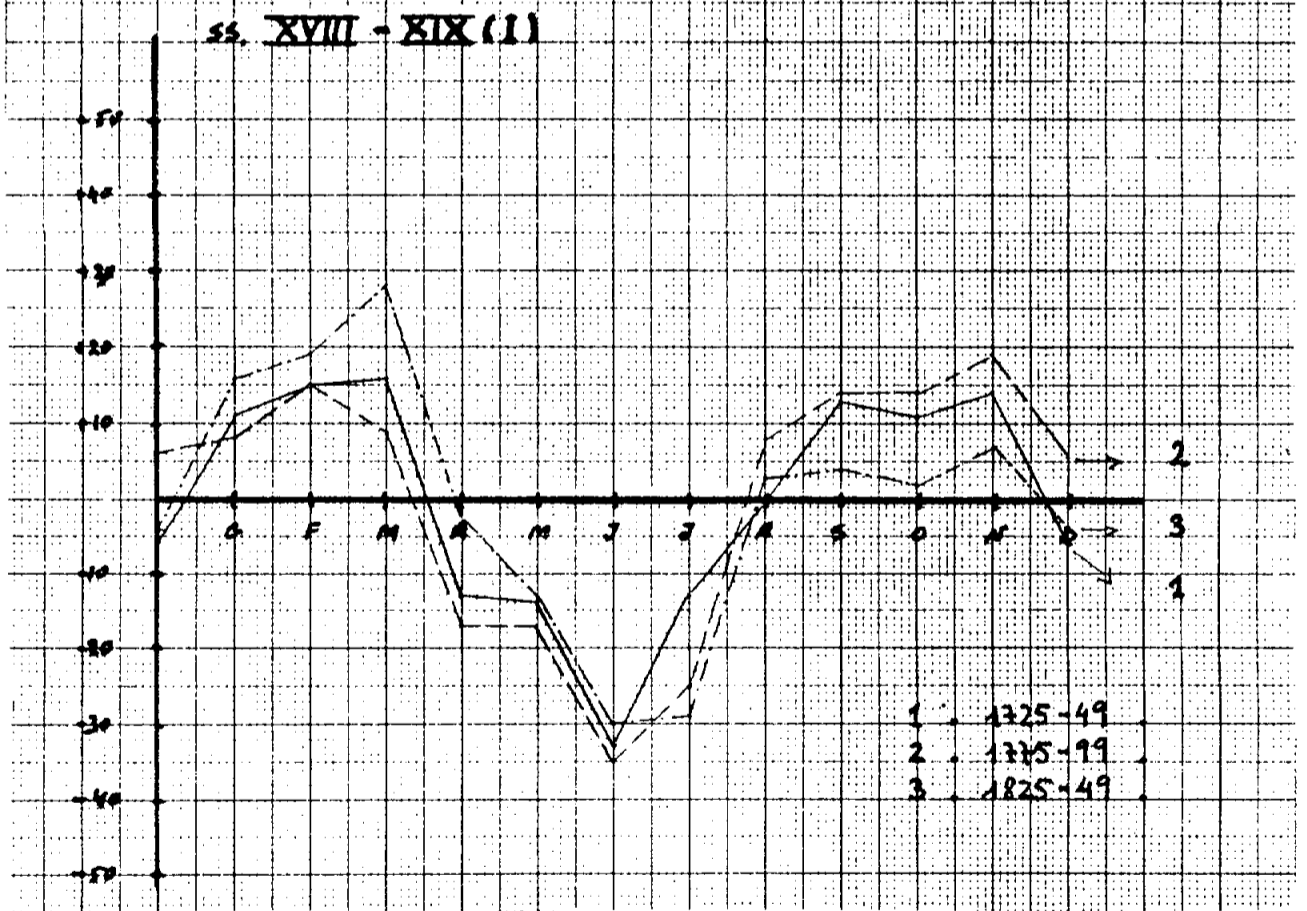
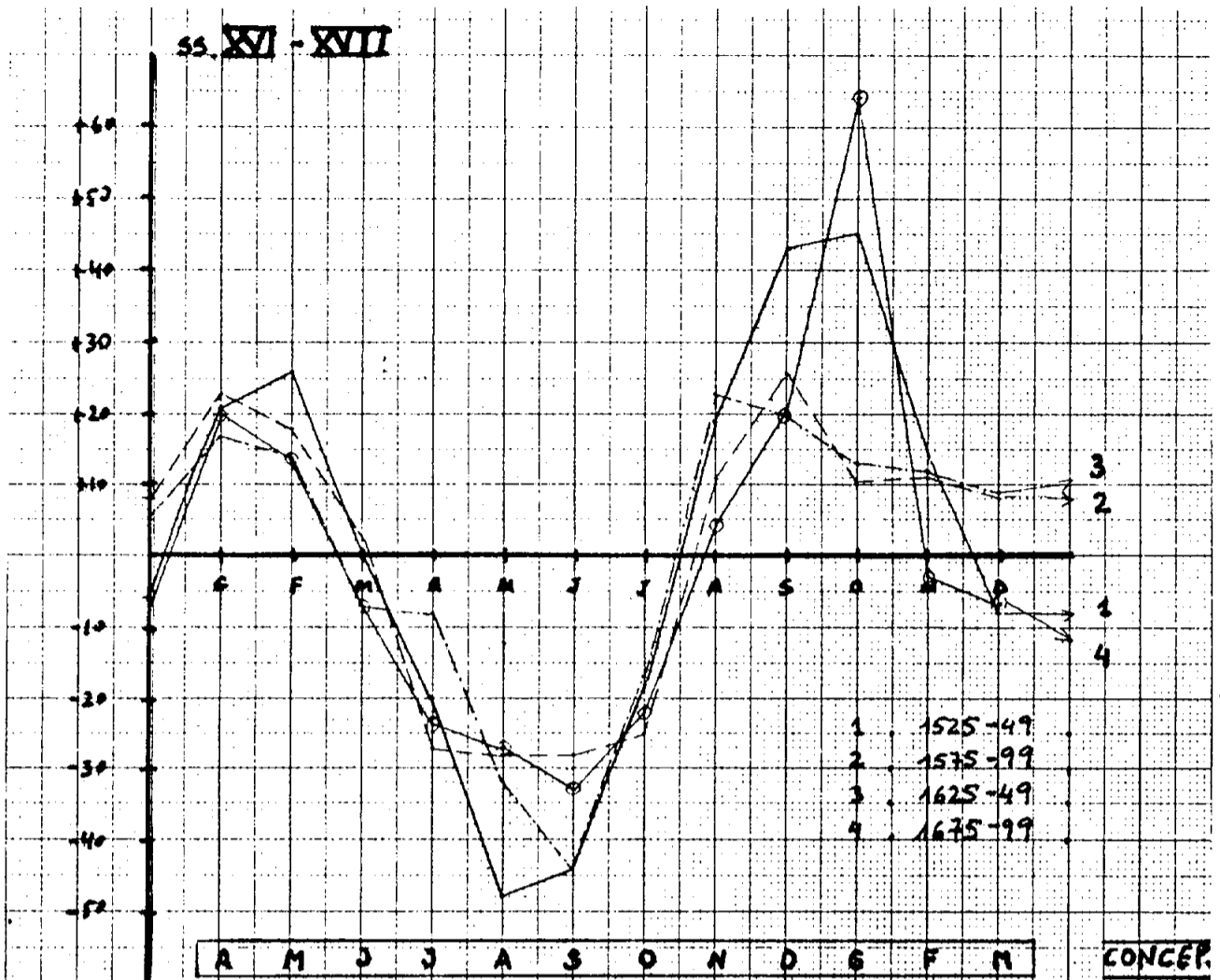
QUADRES

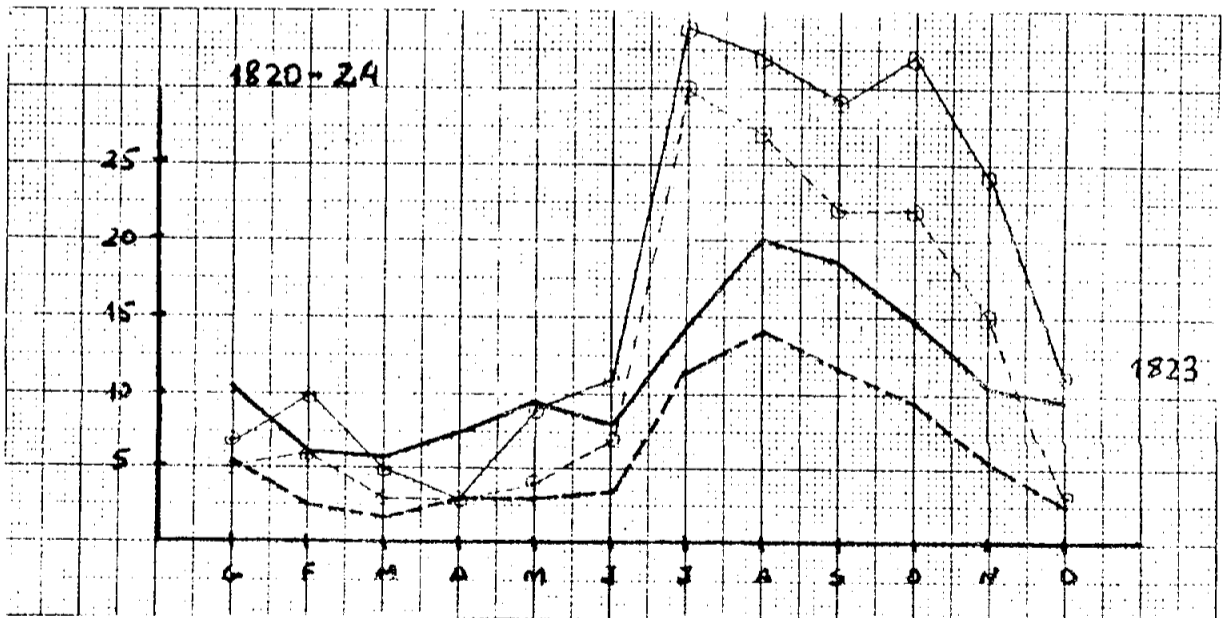
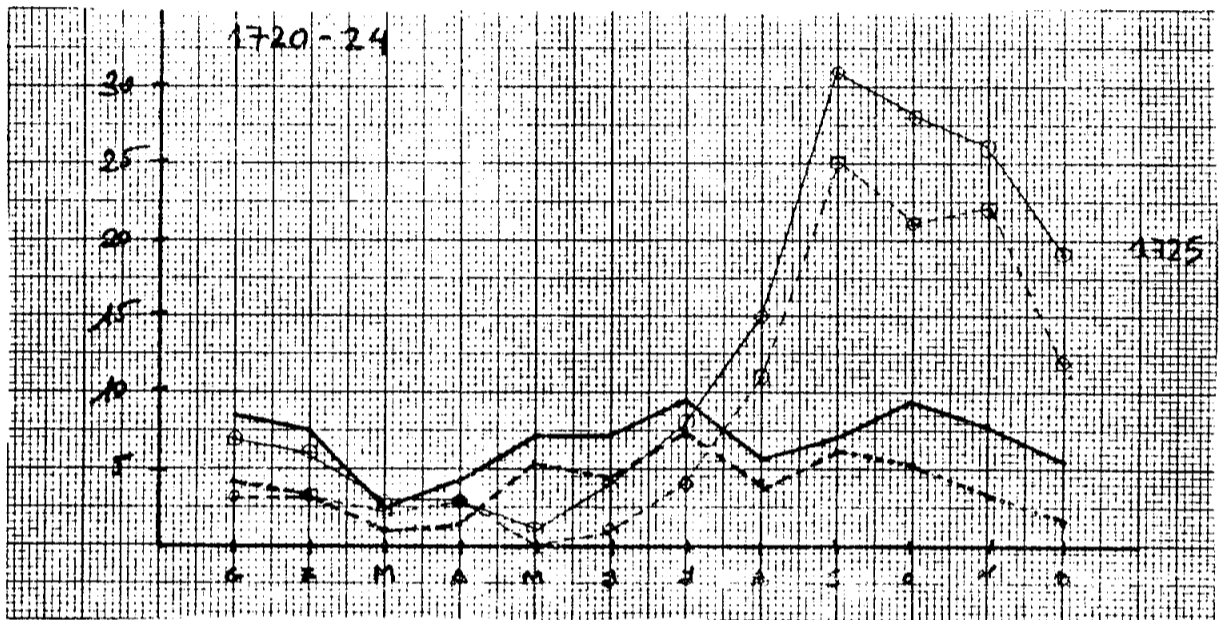
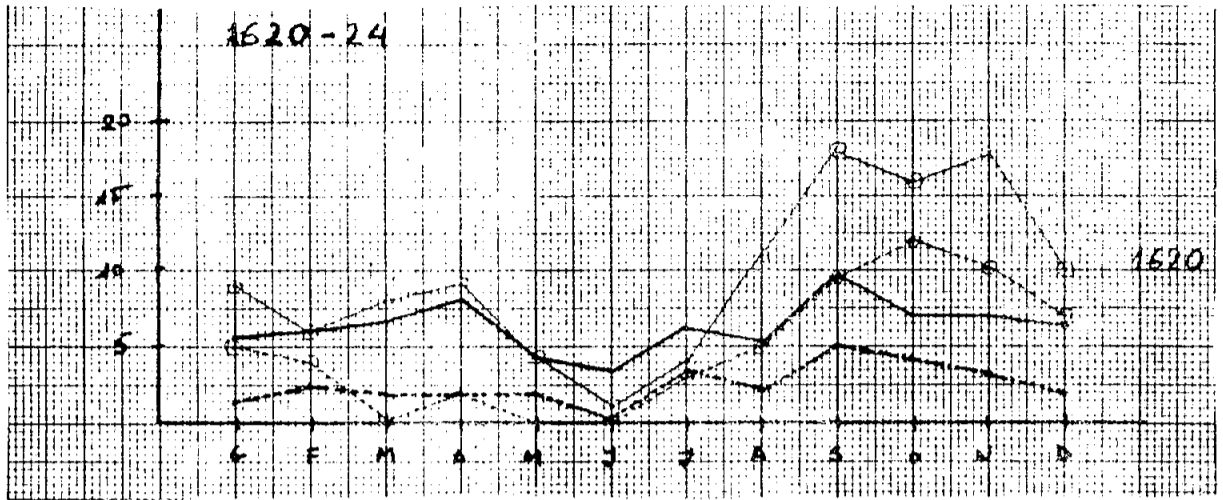
1. Castelló d'Empúries, Baptismes, Oscil·lacions mensuals i mitjanes dels quinquennis: 1520-24, 1520-24, 1720-24.
2. Castelló d'Empúries, Baptismes, Variacions mensuals respecte a la mitjana del període: ss. XVI-XVII i XVIII-XIX.
3. Castelló d'Empúries, Defuncions (Enterraments) I Albats. Mitjanes mensuals per quinquennis: 1620-24, 1720-24 i 1820-24.
4. Castelló d'Empúries, Defuncions, Variacions mensuals respecte a la mitjana del període: s. XIX i s. XVIII.
5. Castelló d'Empúries, Defuncions, Variacions mensuals respecte a la mitjana del període: s. XIX (1). Per defuncions totals i per defuncions infantils (albats).
6. Castelló d'Empúries, Defuncions. Xifres globals, total i albats, per períodes: 1800-24 i 1825-49.

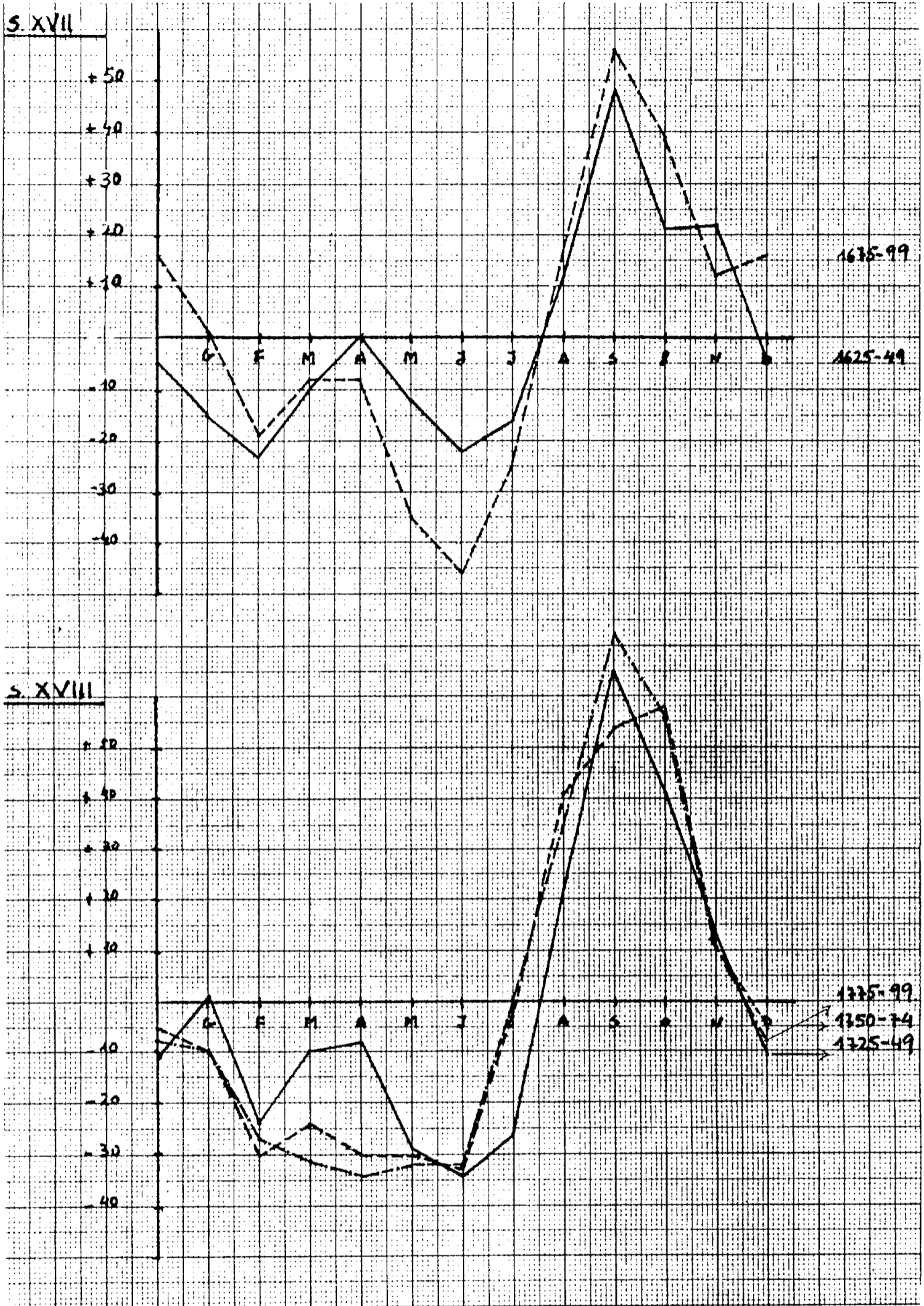
OSCIL·LACIONS MENSUALS I MITJANA DEL QUINQUENNI

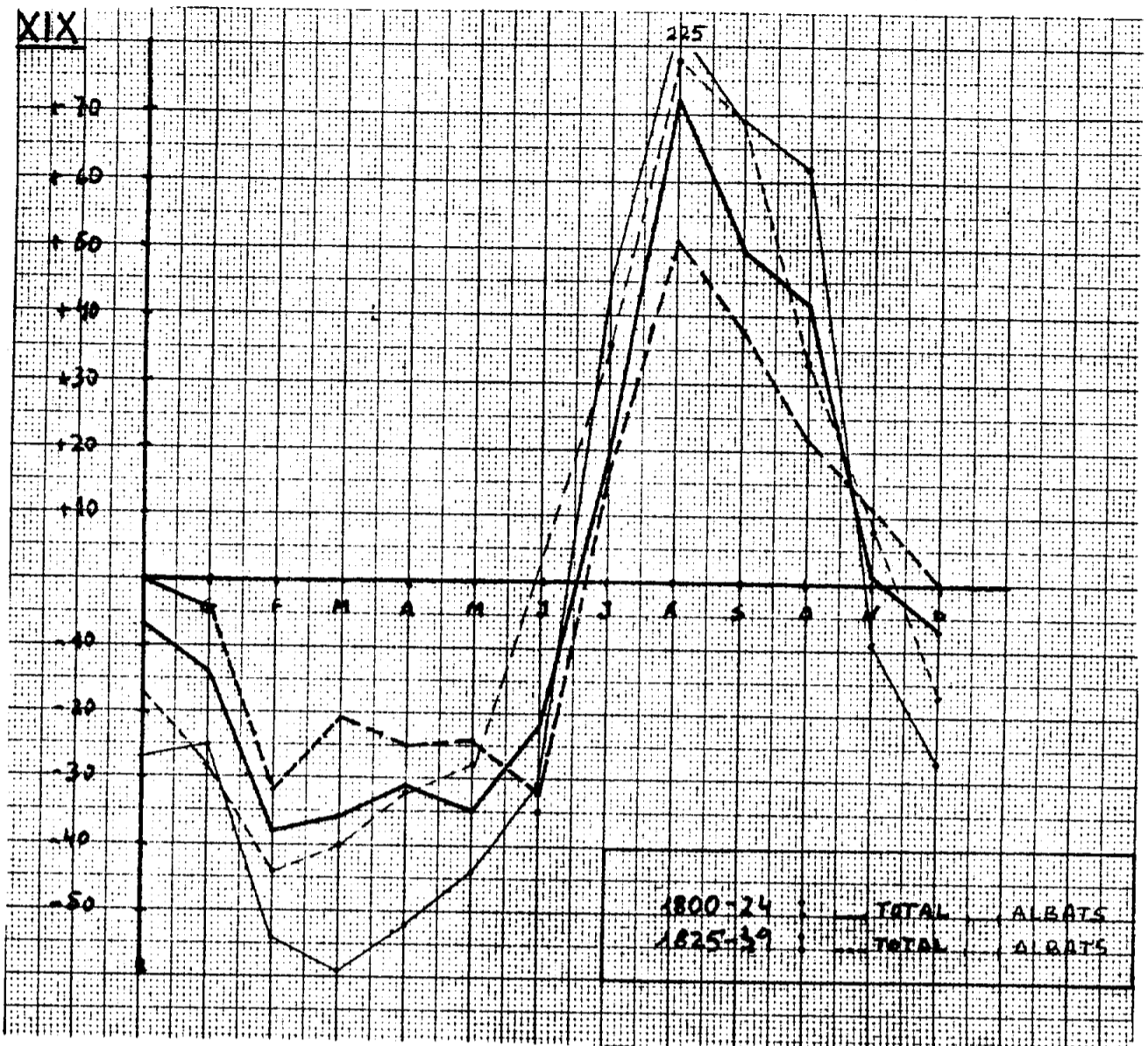

OSCIL·LACIONS RESPECTE A LA MITJANA MENSUAL DEL PERÍODE (=100)

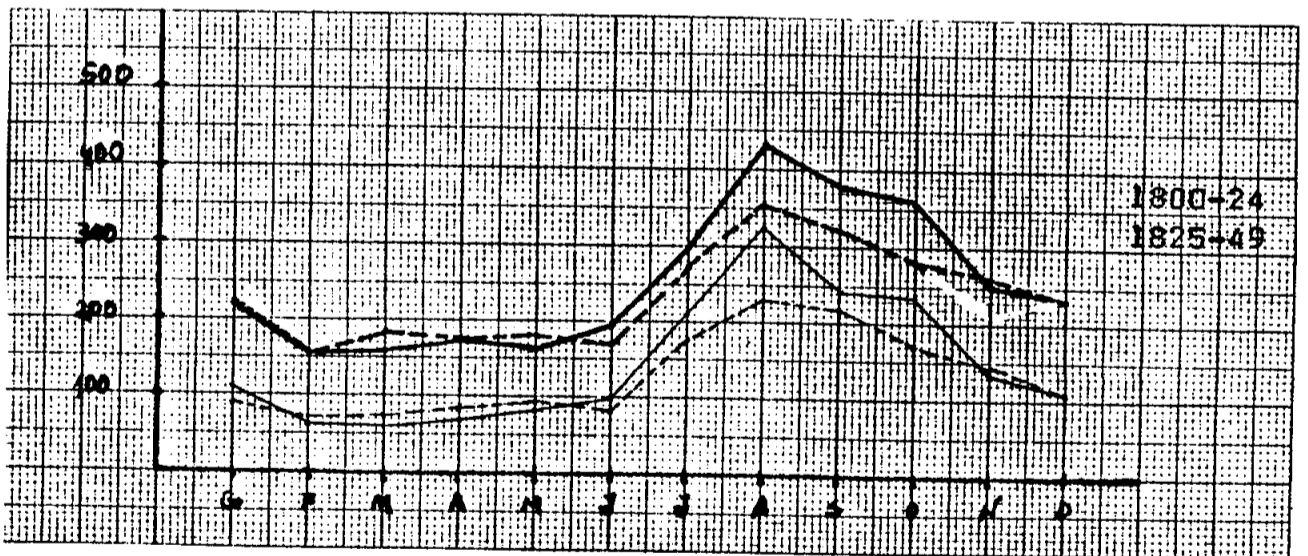

VI . CASTELLÓ D'EMPÚRIES . DEFUNCIONS , S. XIX (1) .

XIFRES GLOBALS (TOTAL-ALBATS) PER PERIODES .

LA DINÀMICA DE LA POBLACIÓ REUSENCA DURANT LA CRISI DE L'ANTIC RÈGIM: CREIXEMENT VEGETATIU I IMMIGRACIÓ. 1787-1820

Jordi Andreu i Sugranyes

L'estudi de la dinàmica demogràfica d'una població determinada fa necessari l'anàlisi combinada de la natalitat, la mortalitat i els moviments migratoris. El balanç entre el nombre de naixements i el de defuncions constitueix el moviment vegetatiu o intern d'aquesta població. Els processos quantitius de creixement o decreixement s'expliquen doncs, essencialment, a partir de la combinació d'aquest moviment intern amb les migracions, positives o negatives, de la població.

El propòsit d'aquest treball és l'estudi de la dinàmica quantitativa de la població reusenca en el context i al llarg de la crisi de l'Antic Règim. Per a portar-lo a terme hem intentat de conjugar l'anàlisi dels dos tipus de factors esmentats: moviment vegetatiu i moviment migratori. En el primer cas ens hem servit dels llibres de batetjos i enterraments (1) per a reconstruir el moviment intern de la població. L'anàlisi del moviment migratori l'hem efectuat, d'altra banda, a partir de les dades que sobre aquesta qüestió ens donava un cens de població datat el 1.820 (2).

Hem situat els límits cronològics del nostre estudi en els anys 1.787 i 1.820. L'any 1.787 ens permetia d'iniciar les sèries del moviment vegetatiu a partir d'una xifra total de població amb certes garanties de fiabilitat (3). Reus tindria, segons aquest cens de Floridablanca, 14.440 habitants. El 1.820 ens permetia, d'altra banda, de tenir un punt d'arribada amb un total de població que ens havia semblat, inicialment, bastant ajustat a la realitat (4). Sobretot, però, disposàvem per a l'any 1.820 de dades sobre immigració que ens permetien de conèixer el percentatge d'inmigrants en el conjunt de la ciutat, els llocs d'on procedien i l'any d'arribada.

En iniciar aquest estudi ho fèiem moguts per dos grans motius. En primer lloc intentàvem d'aportar un element més a la re

construcció del moviment demogràfic durant la crisi de l'Antic Règim i concretament durant el període de 1.787 a 1.820. Des de 1.787 cal arribar pràcticament fins a 1.857 per trobar un altre cens amb certes garanties (5). En segon lloc ens interessava de comprovar si el moviment vegetatiu i les dades disponibles sobre immigració confirmaven allò que semblaven indicar els censos de població que hem localitzat per aquest període, a la vegada que aclarien alguns punts contradictoris. Tot plegat ens portà a considerar força interessant de comprovar, amb una recerca més acurada de les fonts demogràfiques, les xifres de censos i empadronaments. Aquests censos donaven una imatge de creixement feble entre 1.787, amb 14.440 habitants, i 1.803, amb 15.802; i de creixement una mica més fort fins a 1.820, amb 20.153 (7). Altres xifres es contradieien amb les anteriors i enfosquien la imatge del procés -per 1.802 tindríem 16.948 habitants (8) i per 1.821 n'hauria 26.035-(9). Dades procedents d'altres fonts augmentaven la confusió -25.500 habitants per 1.820 segons Jaume Ardèvol-(10). D'altra banda el paper jugat per la ciutat durant la guerra del francès, convertida en lloc de refugi i sense haver de suportar una ocupació permanent ni els estralls directes de la guerra que pateixen ciutats com Tortosa, Tarragona o Girona, reafirmaven la hipòtesi d'una evolució particular de la població reusenca durant tot aquest període, amb índexs de creixement superiors als estudiats per Jordi Nadal en el conjunt de Catalunya (11).

Els estudis existents sobre l'evolució de la demografia catalana de finals del segle XVIII i començaments del XIX (12) parteixen, davant la falta de censos fiables, de l'estudi de mortalitat i natalitat en mostres més o menys àmplies. Els resultats, representatius en l'àmbit de tot el país en la mesura que la pràctica inexistència de moviments migratoris amb l'exterior permet explicar l'evolució de la població a partir només del moviment vegetatiu; tenen una utilitat més reduïda a l'hora d'explicar el moviment demogràfic d'indrets concrets dins del nostre país. Qüestió especialment important en un moment on els diversos processos socio-polítics i econòmics que es desenvolupen a Catalunya, coincideixen amb realitats demogràfiques també diverses.

Les dades que hem obtingut ens permeten de confirmar l'evolució particular de la població reusenca respecte del que sembla la tònica dominant a Catalunya. Mentre l'estudi de Jordi Nadal,

ja esmentat, sobre una mostra de 45 poblacions dóna un creixement entre 1.787 i 1.815 del 19'74% amb una taxa anual acumulativa del 0'69%, nosaltres hem obtingut, prenent com a base també només el creixement vegetatiu, un augment del 52'82% i una taxa anual acumulativa de l'1'53%.

Altres indicadors confirmen aquesta impressió inicial. Mentre els anys 1.794 i 1.795 són negatius en el balanç vegetatiu català (veure la taula núm. 3) i durant la guerra del francès això es repeteix per a 1.809, 1.810 i 1.812. Les defuncions superen els naixements només l'any 1.809 (13), i els anys 1.793, 1.801, 1.812 i 1.813 el creixement vegetatiu, sense deixar de ser positiu, és inferior a 100 (la mitjana de tot el període és de 272).

Creixement, doncs, a partir d'un saldo vegetatiu relativament alt durant tot el període llevat dels anys compresos entre 1.808 i 1.813 en què el balanç és deficitari en 11 unitats. I creixement també, però a partir de la immigració. Reus és durant el període que estudiem una ciutat que rep emigrants. El 1.820 un 16'6% de la població no ha nascut a Reus. D'aquests, aproximadament un 30% hi han arribat entre 1.808 i 1.813, mentre un 35% ho han fet entre 1.814 i 1.820. Es tracta d'una immigració essencialment catalana (vegeu la taula núm. 5) i procedent sobretot de la mateixa comarca, o comarques immediates a Reus (Baix Camp, Alt Camp, Tarragonès, Conca de Barberà,...)

Els resultats que ens proporcionen els llibres parroquials, juntament amb les dades de 1.820 sobre immigració, ens fan pensar que malgrat que pugui existir una petita emigració no registrada enlloc i difícil de calcular, o pèrdues de població en moments precisos (per exemple podem pensar que en moment de guerra els homes morts fora de la ciutat en accions bèl·liques, bé a la guerrilla, bé a l'exèrcit regular, no figuren registrats en el llibre de defuncions) (14), la població de la ciutat creix fins a tenir al voltant de 19.000 habitants cap a 1.800 (en un moment en què la taxa d'immigració seria feble) i que arriba, després del parèntesi de la guerra, als 25.000 habitants cap a 1.820, produent tant de la represa des de 1.814, com del gran nombre d'immigrants que rep la ciutat, a causa, sobretot, de la crisi de les comarques agrícoles de l'interior, i que se superposa als refugiats del període de guerra que han restat a la ciutat (encara que d'altres hagin retornat al lloc d'on venien).

Creixement demogràfic en el límit de les possibilitats econòmiques d'una economia local en crisi i que no troba, malgrat una lleugera recuperació entre 1.814 i 1.820, el camí per a sortir-s'en, (s'han perdut bona part dels mercats americans on es destinava l'aiguardent, el principal producte d'exportació de la regió, juntament amb altres productes agrícoles i manufacturats que es ressenteixen de la crisi general del país). Procés que desembocarà, ja en els anys vint i trenta del segle XIX, en dues manifestacions constants de les contradiccions d'un creixement demogràfic sense prou expectatives econòmiques de sosteniment: Paralització del creixement de la població acompanyat d'una certa emigració, i agitació social constant en els anys trenta i quaranta del segle.

NOTES

1. Arxiu de la Prioral de Reus. Llibres de batejos i enterraments. 1.787-1.820.
2. Cens de 1.820. Arxiu Històric Municipal de Reus. Empadronament d'habitants realitzat durant l'estiu de 1.820 possiblement amb la finalitat d'elaborar el cens electoral de Reus. Un cop revisats i corregits els errors dels resultats oficials hem obtingut una població censal de 20.521 habitants amb 9.366 homes, 11.155 dones i 4'56 habitants de mitjana per a cadascuna de les 4.498 cases. En els quaderns que serviren de base per a confeigir el cens, vam trobar informació sobre el seu estat civil, l'edat, sexe, la professió i el lloc de procedència de cadascun dels no nascuts a la ciutat, així com els anys que feia de l'arribada a la ciutat. Aquesta és la informació que ens ha servit de base per a elaborar un cens dels habitants no nascuts a la ciutat, i de la intensitat de les arribades d'immigrants fins a 1.820.
 Malauradament el cens de 1.820 no s'ha conservat complet. S'han perdut 4 dels 8 quaderns que formen el barri de Monterols, un dels 7 barris en què es dividí a efectes censals la ciutat. Hem estudiat 2.795 casos corresponents al 84% de la població de la ciutat. Encara d'aquest 2.795 individus n'hem trobat 41 l'origen dels quals ens ha estat impossible de determinar (hem preferit d'obtenir els percentatges sobre els 2.754 casos de procedència coneguda). Malgrat tot, considerem els resultats obtinguts com a representatius dels del conjunt de la població reusenca.
3. "Dans l'histoire de la demographie espagnole, le recensement de 1.787, dit "De Floridablanca", est sans doute le document statistique auquel il est le plus legitime de se fier". Pierre Vilar. "Essai d'un bilan démographique de la période 1.787-1.814 en Catalogne", dins Annales de Demographie Historique, 1.965.
4. Posteriorment els resultats del treball ens han fet canviar aquesta impressió inicial. Seguint el creixement vegetatiu, cap a 1.820 hi hauria uns 24.000 habitants, als qual cal afegir els immigrants, cosa que ens portaria a situar el total de població al voltant dels 25.000 habitants. (una part de la població de la ciutat s'hauria perdut en el període de guerra bé com a refugiats, bé com a morts comptabilitzats en d'altres indrets).
5. Jordi Nadal. "La població catalana al segle XVIII" (pag. 267). dins "Història de Catalunya", ed. Salvat.
6. 1.803. Resum de l'empadronament. Lligall "Gremis 1.800-1.808". AHMR.
7. Cens de 1.820. AHMR.
8. Andreu de Bofarull. Anales de Reus, pàg. 342.
9. Salvador Vilaseca. "Informació sanitària sobre el port de Salou. 1.805". 1.976, pag. 177.

10. Jaume Ardèvol. "Ensayo sobre la topografía y estadística de la villa de Reus en Catalunya". Madrid. 1.820 (pag. 10).
11. Jordi Nadal. "La població catalana al segle XVIII".
12. Pierre Vila. "Essai d'un bilan demogrâfique...
Jordi Nadal. "Les grandes mortalités des années 1.793 a 1.812, effets a long terme sour la démographie catalane" a "Problemes de mortalité, Méthodes, sources et bibliographie en demographie historique". Lieja, 1.965. "La població catalana al segle XVIII"...
13. Durant aquest any moriren 1.967 persones, de les quals 1.096 eren majors de 14 anys, i 871 "albats" o menors. Entre 1.800 i 1.814 el 57'2% dels morts són menors de 14 anys, mentre el el 42'8 són majors. L'any en que la proporció s'inverteix i és major la mortalitat de cossos arriba fins al 55'7% (1.809). El 1.805, 1.806 i 1.812 la mortalitat de cossos també supera el 50%. Contràriament són anys de mortalitat acusada d'albats el 1.801 i 1.802, el 1.807 i 1.808 i el 1.813. Les puntes de mortalitat coincideixen doncs amb puntes pronunciada mortalitat infantil o adulta, fet que diferencia els moments de crisi.
14. El percentatge resulta difícil de calcular, creiem però que és compensat per la natalitat i la mortalitat dels refugiats que resten a la ciutat, i per la natalitat dels reusencs refugiats fora de la ciutat que després hi tornen.

TAULA Nº 4 NAIXEMENTS, DEFUNCIONS I MOVIMENT VEGETATIU: 1.787 - 1.820.-

	naixen.	defun.	índex	índex	índex	població
	(1)	(2)	(3)	(4)	(5)	(6)
1.787	693	77	393	65	300	14.740
1.788	745	83	599	97	156	14.896
1.789	682	76	305	50	377	15.273
1.790	720	80	489	81	231	15.504
1.791	731	81	331	55	400	15.904
1.792	768	86	372	61	396	16.300
1.793	755	84	679	112	76	16.376
1.794	842	94	387	64	455	16.831
1.795	775	86	342	56	433	17.264
1.796	782	87	346	57	436	17.700
1.797	890	99	787	130	103	17.803
1.798	904	101	350	58	554	18.357
1.799	853	95	461	76	392	18.749
1.800	745	83	389	64	356	19.105
1.801	804	99	805	133	79	19.184
1.802	794	89	642	106	152	19.336
1.803	711	79	504	83	207	19.543
1.804	922	103	489	81	433	19.976
1.805	735	82	433	71	302	20.278
1.806	875	98	423	70	452	20.730
1.807	844	94	567	93	277	21.007
1.808	825	92	526	86	299	21.306
1.809	765	85	1967	324	-1202	20.104
1.810	1198	134	696	115	502	20.606
1.811	1112	124	800	132	312	20.918
1.812	810	90	803	132	7	20.925
1.813	1137	127	1077	177	60	20.905
1.814	1157	129	655	108	502	21.487
1.815	1081	121	501	83	580	22.067
1.816	956	107	597	98	359	22.426
1.817	982	109	408	67	574	23.000
1.818	929	104	569	94	360	23.360
1.819	988	110	756	125	232	23.592
1.820	1022	114	587	97	435	24.027

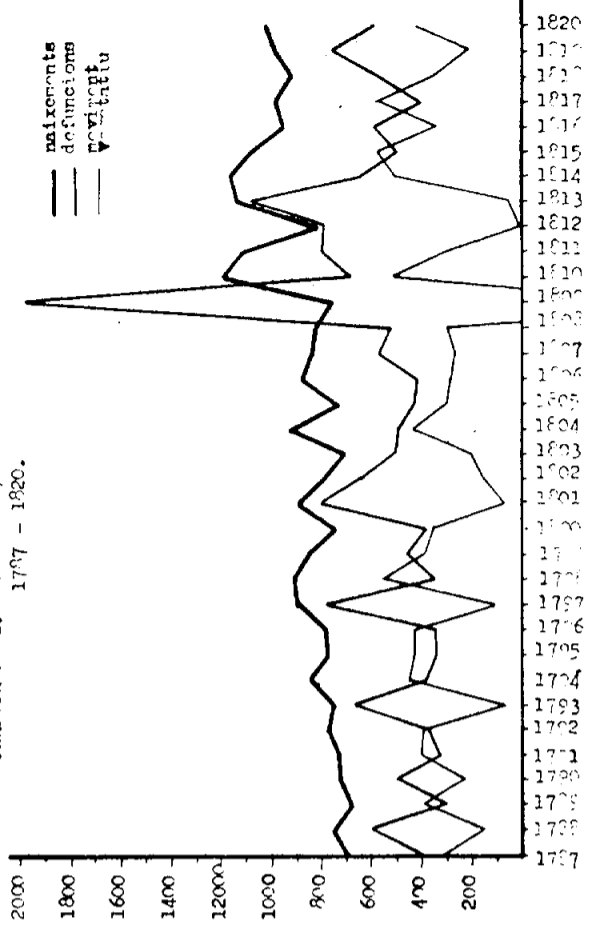
- (1) Naixements. número índex 100 = 897 (mitja del nord)
- (2) Defuncions. número índex 100 = 607 (" ")
- (3) Moviment vegetatiu. número índex 100 = 291 (" ")
- (4) 1787 = 100 (número índex). Hom considera que la xifra de 1787, 14.440 habitants es donava per a començaments d'aquest any.

TAULA Nº 3 MOVIMENTS DE LA POBLACIÓ DEL BARRI DE SANT PIERRE

Barris	1917	1918	1919	1920
Sant Pere	106	1746	251	1045
Hospital	130	1337	140	1543
Constitució	63	2172	70	2327
Jordà	205	1143	252	1006
Major	152	1032	210	1051
Santa Anna	376	1898	415	1776
Fontersols (1)	121	1820	125	1570
Fontersols (2)	301	—	309	—
TOTAL (A)	1129	1620	1420	1570
TOTAL (B)	1520	1117	1810	1654

- (1) Xifra d'immigrants coneguda a partir dels quaderns que es conserven del barri.
- (2) Xifra aproximada dels veïns nascuts al barri. S'ha obtingut a partir de l'extrapolació de la xifra coneguda.
- (A) Total sense considerar el barri de Fontersols
- (B) Total aproximatiu del conjunt d'immigrants de focus obtinguda sumant a la xifra coneguda, l'aproximada per extrapolació del barri de Fontersols.

GRAFICA Nº 1. NAIXEMENTS, DEFUNCIONS I MOVIMENT VEGETATIU: 1787 - 1820.

COMPARACIO ENTRE EL CREIXEMENT VEGETATIU REINSEIG I EL CATALA. (1)

any	moviment vegetatiu	número index, creixement (1)	índex de creixement	moviment vegetatiu (2)	número index, creixement (4)	índex de creixement
1787	738	86'3	0'88	300	110'3	2'08
1788	1054	165'5	1'25	156	57'4	1'06
1789	1327	208'3	1'55	377	138'6	2'53
1790	1283	201'4	1'48	231	84'9	1'51
1791	1359	213'3	1'53	400	147'1	2'58
1792	722	113'3	0'80	396	145'6	2'49
1793	498	78'2	0'55	76	27'9	0'47
1794	-1239	-194'5	-1'36	455	167'3	2'78
1795	-390	-61'2	-0'43	433	159'2	2'57
1796	1886	296'1	2'11	436	160'3	2'53
1797	1388	217'9	1'52	103	37'9	0'58
1798	1188	186'5	1'28	554	203'7	3'11
1799	1093	171'6	1'16	392	144'1	2'14
1800	1073	168'4	1'13	356	130'9	1'90
1801	970	152'3	1'01	79	29'0	0'41
1802	338	53'1	0'34	152	55'9	0'79
1803	4'8	78'2	0'51	207	76'1	1'07
1804	1067	167'5	1'09	433	159'2	2'22
1805	1268	199'1	1'28	302	111'0	1'51
1806	1072	168'1	1'07	452	166'2	2'23
1807	1506	236'4	1'48	277	101'8	1'34
1808	257	40'3	0'25	299	109'9	1'42
1809	-5560	-872'8	-5'39	-1202	-441'9	-5'64
1810	-936	-146'9	-0'96	502	184'6	2'50
1811	1456	228'6	1'50	312	114'7	1'51
1812	-938	-147'3	-0'95	7	2'6	0'03
1813	1190	186'8	1'25	60	22'1	0'27
1814	1669	262'0	1'73	502	184'6	2'39
1815	1993	312'9	2'03	580	213'2	2'70

(1) Jordi Nadal. "La població catalana al segle XVIII". Vol 4.

(2) Historia de Catalunya, ed. Salvat.

(3) Llibres de batejos i enterraments. Arxiu de la Prioral de Reus.

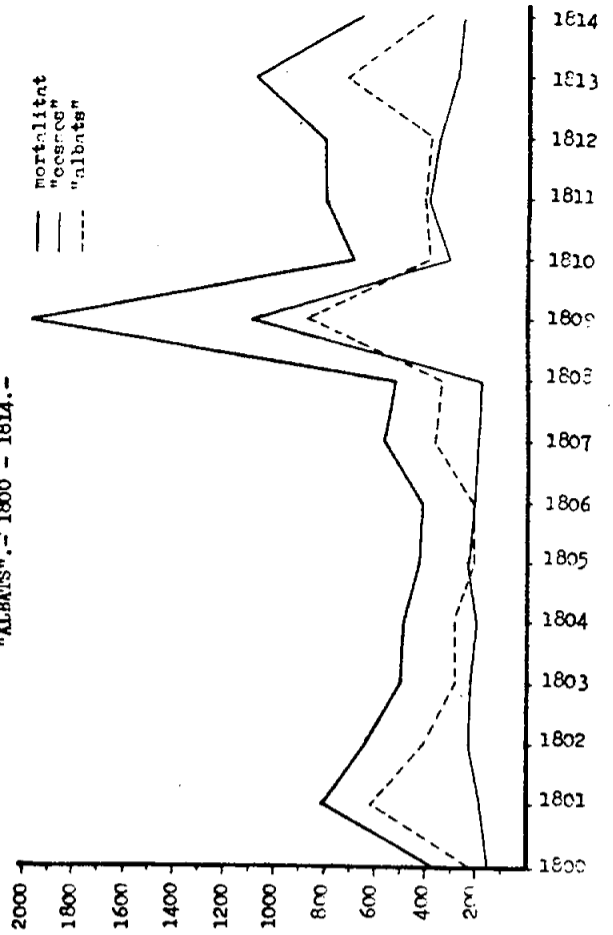
(4) Moviment vegetatiu. Número index = 100 = 637 (mitja del període)

MORTALITAT, REFUGIO "COSSOS" I "ALBATS", 1800 - 1814

any	"coossos"	%	"albats"	(1)	total
1.800	152	35'1	237	6'9	379
1.801	193	22'7	672	77'3	865
1.802	207	34'6	397	63'4	604
1.803	234	44'4	290	55'6	524
1.804	179	40'7	290	43'7	469
1.805	225	52'4	200	35'1	425
1.806	213	50'4	210	40'6	423
1.807	198	34'9	369	65'1	567
1.808	193	34'8	343	65'2	536
1.809	10'6	55'7	871	44'3	1067
1.810	307	44'1	389	55'9	696
1.811	393	49'1	407	50'9	800
1.812	406	50'6	397	49'4	803
1.813	348	30'5	749	69'5	1077
1.814	264	40'3	391	59'7	655

(1) població infantil fins a 14 anys.

GRAFICA Nº 2. MORTALITAT, EFUGIO DEL HOMBRE DE "COSSOS" I "ALBATS". - 1800 - 1814. -

TAULA Nº 5 L'ORIGEN GEOGRAFIC DELS IMMIGRANTS DE REUS L'ANY 1.820.

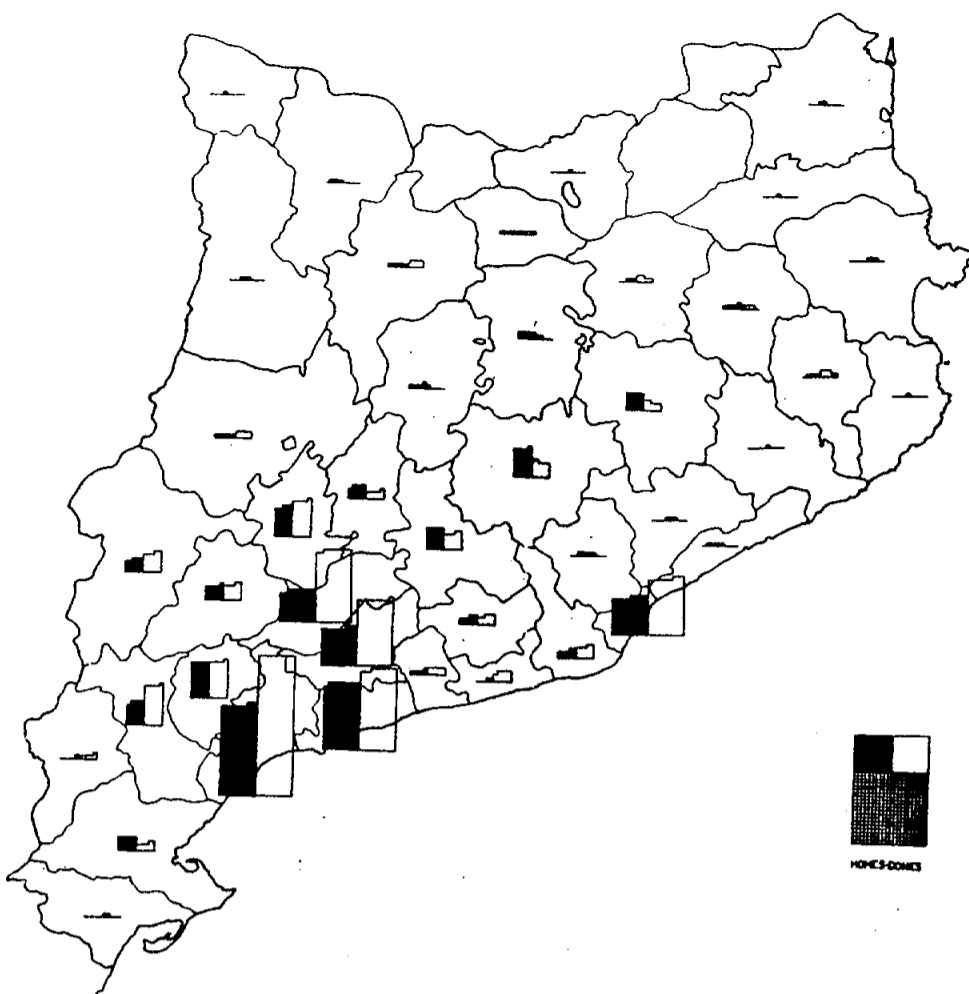
	H	D	T	% (1)	H	D	T	% (2)
Baix Camp	35	36	71	22'54	251	337	588	21'34
Tarragonès	19	7	26	8'28	189	227	416	15'11
Alt Camp	24	27	51	16'19	105	182	287	10'42
Conca de Barberà	8	13	21	6'67	88	198	286	10'38
TOTAL ZONA A	86	83	169	53'68	633	944	1577	57'25
Priorat	9	8	17	5'41	50	51	101	3'67
L'Urgell	3	2	5	1'59	43	51	94	3'41
Ribera d'Ebre	1	2	3	0'95	34	56	90	3'27
TOTAL ZONA B	13	12	25	7'95	127	158	285	10'35
TOTAL A i B	99	95	194	61'63	760	1102	1862	67'60
Bages	6	1	7	2'22	41	22	63	2'29
Segrià	-	3	3	0'95	18	27	45	1'63
L'Anoia	3	3	6	1'90	26	19	45	1'63
Les Garrigues	-	2	2	0'63	21	22	43	1'56
Osona	2	-	2	0'63	25	12	37	1'34
Baix Ebre	5	3	8	2'54	20	12	32	1'16
Alt Penedès	4	2	6	1'90	15	16	31	1'14
La Segarra	7	-	7	2'22	19	11	30	1'09
TOTAL ZONA C	27	14	41	12'99	200	157	357	11'84
Barcelonès. ZONA D	16	10	26	8'25	115	153	268	9'73
Baix Llobregat	2	2	4	1'27	12	17	29	1'05
Garraf	1	-	1	0'32	4	12	16	0'58
Baix Penedès	1	-	1	0'32	6	10	16	0'58
La Noguera	-	2	2	0'63	6	9	15	0'54
Alt Urgell	-	-	-	-	5	9	14	0'51
Berguedà	1	-	1	0'32	10	2	12	0'44
Gironès	3	-	3	0'95	4	8	12	0'44
Cerdanya	1	1	2	0'63	6	5	11	0'40
Ripollès	1	-	1	0'32	3	7	10	0'36
La Garrotxa	2	-	2	0'63	6	4	10	0'36
Terra Alta	-	-	-	-	1	6	7	0'25
Solsonès	-	1	1	0'32	6	1	7	0'25
Vallès Occidental	2	-	2	0'63	3	2	5	0'18
Maresme	-	1	1	0'32	4	1	5	0'18
Pallars Sobirà	3	-	3	0'95	4	-	4	0'15
Vallès Oriental	1	1	2	0'63	1	2	3	0'11
Pallars Jussà	2	1	3	0'95	2	1	3	0'11
Alt Empordà	-	1	1	0'32	-	3	3	0'11
Montsià	-	-	-	-	-	2	2	0'07
La Selva	-	-	-	-	-	1	1	0'04
Vall d'Aran	-	-	-	-	1	-	1	0'04
Baix Empordà	3	-	3	0'95	1	-	1	0'04
TOTAL ZONA E	23	10	33	10'46	85	102	187	6'79
TOTAL CATALUNYA	165	129	294	93'33	1145	1498	2643	95'96

	H	D	T	%	H	D	T	%
Franja de Ponent	-	-	-	-	4	-	4	0'15
Catalunya-Nord	-	-	-	-	3	1	4	0'15
Aragó	-	1	1	0'32	8	10	18	0'66
Mallorca	-	-	-	-	6	4	10	0'36
País Valencià	-	2	2	0'63	10	-	10	0'36
Andalusia	-	-	-	-	2	5	7	0'25
Castella	4	1	5	1'50	11	6	17	0'42
Altres Estat	4	-	4	1'27	6	4	10	0'36
TOTAL ESTAT	8	4	12	3'81	43	20	72	2'61
França	1	-	1	0'32	12	-	12	0'44
Itàlia	5	1	6	1'91	11	1	12	0'44
Altres Món	-	2	2	0'63	6	1	7	0'25
TOTAL MÓN	6	3	9	2'86	29	2	31	1'13
TOTAL CONGRUITS	179	136	315	100%	1224	1530	2754	100%
Procedència desco(3)	-	-	-	-	26	15	41	-
TOTAL FINAL	-	-	-	-	1250	1545	2795	-

(1) Les dades d'aquelles columnes han estat extretes des "Immigració i matrimonis a Reus entre 1700 i 1711. Notes per a una revisió de la història demogràfica" Pere Anguera i Jordi Mellich Tarragona, 1979. Corresponen als conjunts no hascuts a la ciutat. La primera columna agrupa els homes, la segona les dones i la tercera el total. El percentatge que s'ha obtingut correspon al % sobre el total de casos estudiats.

(2) Aquestes dades s'han extret del Cens d'habitants efectuat l'estiu de 1820 a Reus. S'han estudiat 27'5 casos (corresponents al 84 % de la població de la ciutat. La resta de quaderns que contenen aproximadament els 2/3 de la població del barri de l'ortol no s'han conservat). Els percentatges s'han obtingut sobre els 2754 casos de procedència coneguda, la resta ens ha estat impossible de localitzar o llegir.

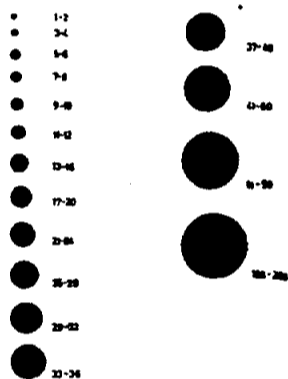
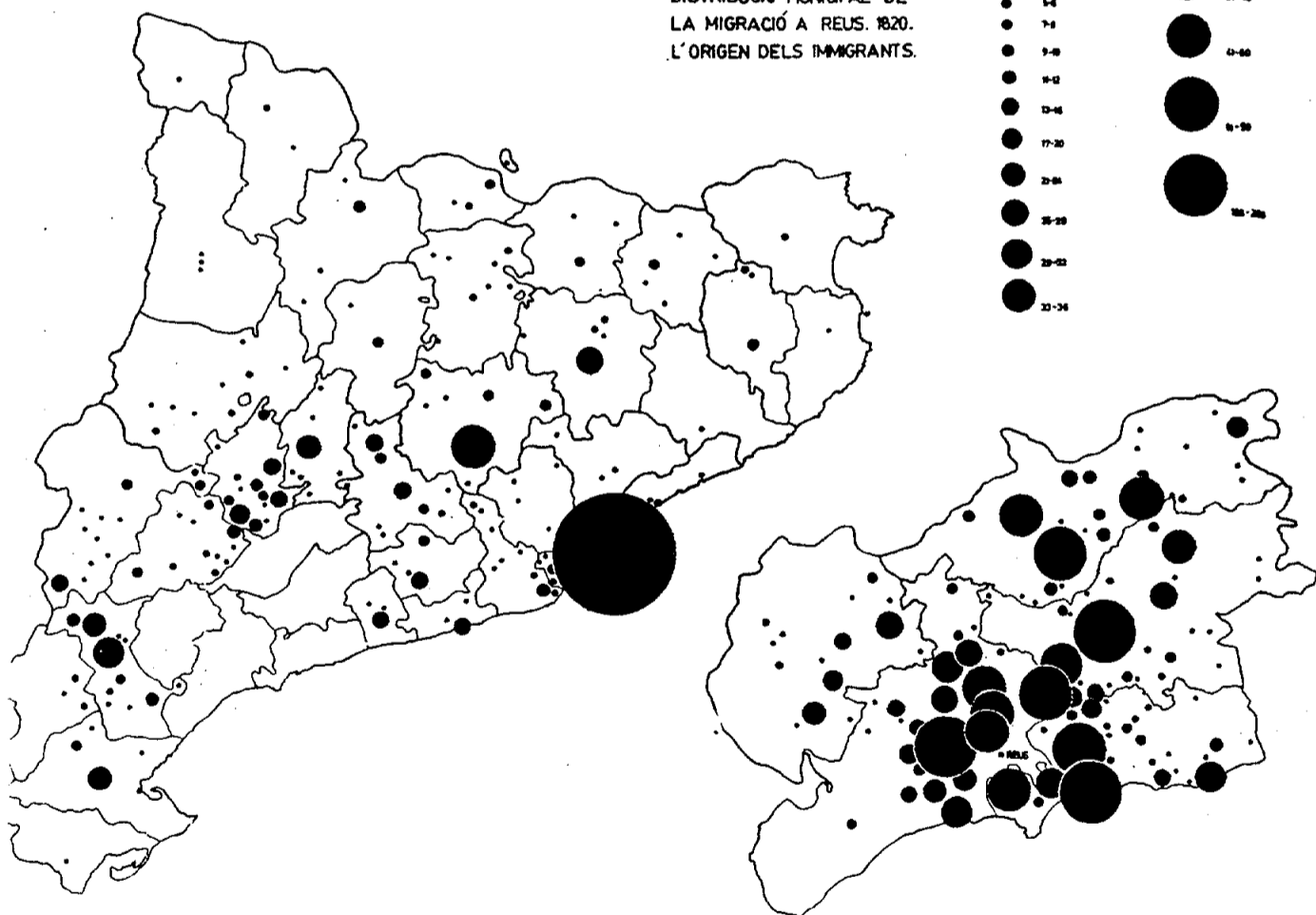
(3) Representen l'1'47 % del total d'immigrants

DISTRIBUCIÓ COMARCAL DE LA MIGRACIÓ A REUS. 1820. L'ORIGEN DELS IMMIGRANTS.

HOMES-DONES

DISTRIBUCIÓ MUNICIPAL DE LA MIGRACIÓ A REUS. 1820. L'ORIGEN DELS IMMIGRANTS.

ELS ORÍGENS DE LA BURGESIA AGRÀRIA AL PAÍS VALENCIÀ

Anna Aguado

L'Objecte de la present comunicació és reflexionar sobre el complex origen de la burgesia agrària valenciana, plantejar quins tipus de documentació ens permet d'estudiar-la, i oferir algunes de les conclusions a què hem arribat després de treballar aquesta documentació en un senyoriu valencià com és el senyoriu de Sueca.

Al País Valencià, el període anterior als anys clau de la Revolució Burgesa que afectaria tot l'Estat espanyol -la dècada 1834-1843-, i que qualifiquem com a "crisi del Règim senyorial", es caracteritzaria per una específica descomposició del règim senyorial, a partir d'unes relacions socials al voltant de la terra concretades en l'emfiteusi. La transformació social agrària i l'evolució en l'estructura de la propietat seran elements condicionants del desenvolupament capitalista de l'Estat espanyol (1).

D'açò es dedueix la importància de l'estudi de les transformacions en la propietat de la terra; però estudiar la propietat de la terra dins d'una societat on el senyoriu encara és la unitat bàsica d'organització sòcio-econòmica, vol dir necessàriament estudiar l'estructura del domini útil en mans dels emfiteutes. Tanmateix, la tendència manifestada al llarg del segle XVIII i confirmada al XIX serà la transformació d'aquest domini útil en propietat, i la documentació amb efectes fiscals -en concret, els llibres padrons- anomenarà "propietaris" als emfiteutes i no als senyors.

D'altra banda, cal destacar de nou la no identificació entre "emfiteuta" i "camperol" en la societat de l'Antic Règim, que assolirà cada vegada més importància, especialment des del segle XVIII: dintre els senyorius valencians, molts emfiteutes són terratinents absentistas, comerciants, nobles, etc., i paral·lelament no tots els camperols són emfiteutes, i una part considerable d'aquests treballen terres arrendades, o bé a jornal. En aquest

sentit, l'estructura del domini útil tampoc no coincidiria, amb l'estructura de les explotacions.

En el procés de transició del feudalisme al capitalisme, el camperolat com a classe experimenta una progressiva dissolució, i la seua conceptualització com a tal classe resulta especialment complexa. De tota manera, són les relacions al voltant de la terra, i la lluita per la seua propietat i rendes, les que configuraran les classes d'aquesta societat en transició (2).

Per aproximar-nos a l'estudi dels sectors socials propietaris del domini útil, o que invertiran llur capital en la compra de terres a finals del segle XVIII y primer terç del XIX, cal destacar com a fonts documentals prioritàries els Capbreus, els Llibres Padrons i les Contaduries d'Hipoteques (3). Primerament, els capbreus i llibres padrons constitueixen les fonts documentals fonamentals per a l'estudi de la propietat emfitèutica, i ambdós tipus de documentació es complementen perquè ofereixen una informació diferent i estan realitzades per a finalitats distintes.

L'objecte del capbreu, fet per part senyorial, és el reconeixement per cada emfiteuta del domini directe que posseeix el senyor sobre les terres que aquell usufructua, així com de les rendes que paga per elles. Per tant, no es realitza per pagar cap contribució, sinó com a mecanisme de reconeixement i actualització del domini del senyor, i per tant, del seu dret per a la percepció de rendes. Generalment, ens proporciona les següents dades: nom del emfiteuta, lloc de residència, objecte declarat, tipus de conreu, rendes que paga derivades del domini directe -participació de fruits, cens en metàl·lic, delme, lluisme, fadiga i altres drets emfitèutics-, i finalment, l'origen de la propietat: herències, vendes, donacions, etc.

Per la seua banda, el llibre padró es confecciona en l'àmbit municipal, i el seu objecte és realitzar el repartiment d'una contribució: l'equivalent al llarg del segle XVIII i fins a la reforma fiscal de Mon (1845), proporcionalment a la renda de cada propietari; i amb posterioritat a la reforma de Mon es confeccionava per realitzar el repartiment de la quota que corresponia als municipis per la contribució d'agricultura, ganaderia, i bens immobles. Les dades proporcionades per aquesta documentació són

les següents; nom del contribuent i direcció, no informa normalment de la professió però sí de si es tracta d'un noble titulat, clergat, ciutadà amb títol de "Don", etc.; així mateix, ens informa de la propietat rústica o urbana, la seua extensió, qualitat de la terra, classe de conreu, partida rural on es localitza, i valor, renda o producte íntegre que té assignat.

Així, en tant que la dada més interessant que ens aporta el capbreu és la informació sobre les rendes pagades per cada propietat, la més significativa aportada pel padró és el càlcul del valor i renda de les propietats. Tant un com l'altre presenten l'inconvenient de les possibles ocultacions en l'extensió i infravaloració de les parcel·les declarades, encara que això es compensaria per un grau d'ocultació similar a la majoria dels casos. D'altra banda, encara que la informació proporcionada per capbreus i padrons hauria de ser completada amb altres tipus de fonts com protocols notariaus, padrons de regants, etc., constitueixen una documentació molt valuosa i fonamental per a l'estudi de l'estructura de la propietat, com ha estat posat de manifest darrerament a nombrosos treballs (4).

L'estudi dels grups socials que adquireixen terres pot seguir-se a través de les compra-ventes recollides a les Contadurries d'Hipoteques. Constitueixen un registre no sols de la compra de terres i cases, sinó també de carregaments de cens, hipoteques, arrendaments... És a dir, ens proporciona informació sobre tot tipus de moviment al voltant de la propietat.

Respecte a la possibilitat que no es recollisquen la totalitat de les transmissions perquè algunes vendes es farien il·legalment per a no pagar lluïme, hom ha comprovat, comparant els registres amb els protocols notariaus, que els registres de propietat, al cas concret de la comarca valenciana de la Ribera (5), repleguen la majoria de les vendes.

La determinació del preu real de la terra es pràcticament impossible per moltes raons: diferent qualitat de la terra, diferents rendes i obligacions a què estava sotmesa cada parcel·la, disminució del preu declarat per pagar menys diners per lluïmes, preu figurat corresponent al préstec en les vendes a carta de gràcia, etc. Però si rebutjem la pretensió de conèixer valors reals i agafem les quantitats com a indicatives, les Contadurries d'hipoteques constitueixen una font fonamental per apropar-nos

a la qüestió clau de quins sectors socials són els que, en la crisi del règim senyorial, estan invertint en terres, i quin tipus de relacions socials estan establint per a llur explotació.

L'estudi d'aquests tipus de fonts -entra altres- a un senyoriu del País Valencià com és el senyoriu de Sueca, ens ha permès d'establir, entre altres, les següents conclusions i trets característics de la formació de la burgesia agrària valenciana (6): l'origen social dels propietaris agraris és molt diferent i en ocasions contradictori, però aquests diversos sectors socials confluiran en uns interessos semblants i configuraran una única classe en formació que encapçalarà les transformacions revolucionàries burgeses, sempre dintre d'un model moderat que corresponia a uns interessos més pròxims a una part de la noblesa propietària que els arrendataris, jornalers o petits emfiteutes.

Així, entre els sectors socials que s'aglutinaran al llarg del procés de transició, cal destacar, per una banda, els camperols acomodats sorgits de la mateixa comunitat camperola, que al llarg del segle XVIII i primeries del XIX esdevindran rics propietaris i seran els principals protagonistes de l'oposició antisenyorial als pobles. Entre ells es troben velles famílies que conformaven l'oligarquia local, i que aniran incrementant llurs propietats mitjançant matrimonis i compres.

Un exemple perfectament representatiu d'acumulació per part dels emfiteutes millor situats, de la font de riquesa fonamental -la terra-, és el cas de D. Pascual Castillo i March, utilitzant com a mecanisme fonamental la usura (7).

Mitjançant préstecs i compres de terres a carta de gràcia, al llarg del segle XVIII adquiriria un important patrimoni el senyoriu de Sueca, vinculant-lo, aconseguint el títol nobiliari de marquès de Jura Real, i emigrant els seus hereus progressivament a València i a Madrid en el segle XIX. A la llista electoral de la província de València de 1836, el marquès de Jura Real figurarà com a primer contribuent.

Junt a aquest tipus de protoburgesia, cal destacar altre sector sociològic que conformarà la burgesia rural, però amb un origen històric molt diferent a l'anterior. Es tracta del format per nobles i buròcratas lligats a l'aparell administratiu de l'Estat, que adquiriran terres en domini útil i les explotaran

mitjançant arrendaments a curt termini. La presència d'aquest sector és fonamental en senyoriu com el de Sueca, en el qual, a mitjans del segle XVIII, hom iniciaria una política de colonització de terres ermes amb concessions de grans establiments de terres a aquests personatges, com és el cas de D. Miguel de Muzquiz, membre del consell d'Hisenda i comte de Gausa, a qui l'Intendent de València va concedir en 1761 més de 5.000 fanecades de terra en els límits de Sueca amb l'Albufera.

Perfectament representatiu de la "burguesia Antic Règim", portarà endavant importants transformacions agràries, tant pel que respecte a la producció com a les relacions socials, invertint en la terra i potenciant el desenvolupament del monocultiu arrosor.

El tercer sector social principal a considerar són els comerciants, fonamentalment de la ciutat de València, que adquirixen importants quantitats de terres en aquests anys, venudes per camperols que es trobaven en dificultats econòmiques, i que per tornar els préstecs deixats pels comerciants recorrien a la venda absoluta de llurs terres i a la venda a carta de gràcia. Aquest serà un dels principals mecanismes d'accés a la propietat de la terra per part de la burgesia comercial i usurària, i paral·lelament, de concentració de la propietat i empobriment del petit camperolat.

Aquesta burgesia comercial, entre la qual destaquen noms com els germans Forés, Brugarolas, Lapeyre, Valier, etc., una anàlisi detallada del quals no és ací el lloc de fer-lava a utilitzar l'arrendament d'una manera cada vegada més generalitzada com a mecanisme d'explotació de les seues terres, consolidant unes relacions socials al voltant de la propietat de la terra de caràcter molt diferent a les existents entre els Posseïdors del domini útil i els posseïdors del domini directe.

L'origen heterogeni d'aquests sectors socials -nobles, comerciants, camperols hisendats, etc.- no impedirà un procés d'unificació de tots ells com a burgesia rural, a la qual el manteniment de les relacions senyorials i emfitèutiques resultava més molest que a qualsevol altre grup social en funció de llur dinamisme econòmic.

Els interessos fonamentals d'aquesta burgesia agrària en el procés de Revolució Burgesa seran accedir a la propietat plena de

la terra, a la propietat privada, consolidant llur domini útil. Aquesta finalitat s'assolirà en general, al País Valencià a dife_rència de Castella o Andalusia, constituint-se una burgesia terratinent que protagonitzarà les transformacions agràries tendents a la implantació definitiva de les relacions capitalistes al camp. Aquesta serà la nova classe dominant després de la revolució, radicalment distinta dels antics senyors, però al mateix temps oposada econòmicament als camperols arrendataris, jornalers i petits propietaris, i que en el procés de Revolució Burgesa es conformarà com una única classe amb interessos homogenis malgrat el seu diferent origen.

NOTES

1. Sobre els diferents models de transformació agrària i transició al capitalisme a l'Estat espanyol, veure Ruiz, P.: "Crisis señorial y transformación agraria en la España de principios del siglo XIX" en Hispania, T. XLIII, Madrid, C.S.I.C. 1983, pp. 89-128.
2. L'estudi dels senyoriats valencians i llur crisi compta darrelament amb treballs monogràfics que comencen a caracteritzar el model valencià de transició al capitalisme.
Entre altres:
Ruiz Torres, P.: Señores y Propietarios. Cambio social en el Sur del País Valenciano. 1650-1850. València, Inst. Alfons el Magnànim, 1981.
Morant, I.: El declive del feudalismo, València, Inst. Alfons el Magnànim, 1983.
Millan, J.: Rentistas y campesinos, Alicante Inst. Juan Gil-Albert, 1984.
García Monerris, C.: La Albufera de Valencia (1761-1836). Naturaleza, Evolución e Historia del Real Patrimonio en el País Valenciano desde la monarquía absoluta al régimen constitucional. Tesis doctoral inédita, Univ. de Valencia 1982 (En prensa).
Aguado, A.: Cambio rural y burguesía agraria. El señorío de Sueca de la crisis del régimen señorial a la Revolución Burguesa (1750-1873). Tesis doctoral Inédita, Univ. de Valencia, 1984.
3. Sobre l'estudi dels padrons, Romero, J.: "Les estructures de propietat i les unitats d'explotació al País Valencià. Mètode i font per al seu estudi" en Economia Agrària i Història Local. València, Inst. Alfons el Magnànim, 1981. pp.161-184.
Sobre l'estudi dels registres de propietat, Peset, M.: "Propiedad y Señorío en la Ribera del Júcar" en Economía Agraria i Història Local, València, Inst. Alfons el Magnànim, 1981, pp. 99-159.
4. Feliu i Monfort, G.: "L'estudi serial dels capbreus com a font per a la Història Agrària. L'exemple del Palau d'Anglesola" en I Col.loqui d'Història Agrària, Barcelona, 1978.
Romero, J.: Propiedad agraria y sociedad rural en la España mediterránea. Madrid, Ministerios de Agricultura, 1983.
5. Peset, M.: Op. cit.
6. Aguado, A.: Op. cit.
7. Sobre el cas de Castillo, veure Matoses, R.: "Al voltant dels comportaments de la burgesia rural en els seus orígens. El cas de D.Pascual Castillo i March" en Ullal núm. 2, Oliva 1982, pp. 24-31.

CENTRALISMO, AUTONOMÍA Y CUESTIÓN MUNICIPAL EN EL SIGLO XVIII. NOTAS PARA EL ESTUDIO DEL MUNICIPIO DE VALENCIA

Encarna García Monerri

El estudio del siglo XVIII español, sobre todo a partir de su segunda mitad, remite necesariamente a la política centralizadora y uniformista llevada a cabo por los Borbones. En esta política destacan las reformas administrativas de claro contenido político que, de manera directa o indirecta, afectaron a los entes locales.

Sin embargo, hasta el momento, salvo honrosas excepciones, el municipio ha sido objeto de una escasa atención por parte de los historiadores. En esta comunicación no pretendo más que adelantar lo que creo deberían ser las líneas metodológicas a seguir en el estudio del régimen local, concretamente para el siglo XVIII y los primeros momentos del proceso revolucionario burgués. Concluiré con algunas puntualizaciones para el caso valenciano.

En este deseo de concreción metodológica se deberían tomar como punto de partida las siguientes consideraciones:

a) Como lugar de concreción de programas y actitudes políticas y económicas, el estudio del municipio implica el conocimiento de las instancias políticas superiores de las que forma parte. En este punto adquiere especial importancia lo que se ha venido en denominar "autonomía local", en la medida en que, una vez concretada históricamente, revela no sólo el grado de poder que corresponde a los entes locales, sino también el tipo de organización política con la que necesariamente se relaciona.

b) La concreción histórica del concepto de autonomía para el período señalado supone tener presente: en primer lugar, la naturaleza política del régimen feudal, el cual, sobre la base del privilegio, se caracteriza por la soberanía parcelada y la consiguiente pluralidad de jurisdicciones e instancias de poder, de las que el municipio es una más; y en segundo lugar, la discontinuidad histórica (que remite a la dialéctica transición-revolución) que comporta la configuración del Estado-Nación burgués

y los principios jurídico-políticos que lo conforman.

La aplicación de conceptos y categorías históricas de forma indiscriminada y anacrónica lleva al historiador a incurrir en una serie de errores de fatales consecuencias, no sólo en el conocimiento del pasado, sino también, y sobre todo, en la praxis política del momento en el que vive.

Un ejemplo de este último lo encontramos en los postulados del municipalismo romántico del siglo XIX y primeras décadas del XX. Así, la exaltación del municipio medieval como máximo modelo de "libertad. y de "autonomía" estuvo presente en autores como Gumersindo de Azcárate. En la discusión del proyecto de Ley de Régimen Local de Maura de 1.903, alegaba:

"Aquella vida tan hermosa de los municipios en la Edad Media, quizá entre los primeros los de España...; aquella vida murió en gran parte a manos de la Monarquía, la cual, para reconcentrar el poder, así como reivindicó la soberanía y la jurisdicción que poseían los señores feudales..., también hizo lo propio con el poder popular, y así se acabó aquella independencia municipal y vino la Revolución..." (1).

Pero su crítica no se ceñía exclusivamente a la labor de los monarcas absolutos. Bastantes años antes expresaba ya su disconformidad con la política del liberalismo para con los municipios, pues éste, "desconociendo su carácter de sociedades naturales y anteriores al Estado", los había convertido en una pieza más del engranaje administrativo (2).

Para Azcárate, como para Posada (3), el municipio no es un producto de la "ley", sino "sociedad natural" que precede a aquella. Es ésta una concepción iusnaturalista que dota a los entes locales de capacidad política y económica, y desde la cual es inadmisiblesu inclusión en el ámbito del derecho administrativo. La conversión de la esfera local en un eslabón más de la maquinaria burocrática y administrativa a través de la cual el Estado "ejecuta" su poder, supone negar lo que, desde el punto de vista del iusnaturalismo, es "esencial" y "permanente" en los municipios: su autonomía e independencia.

Frente a esta línea de interpretación histórica, recientemente García Fernández, en su excelente libro El origen del Municipio Constitucional..., expresa la necesidad de situar y definir en cada momento histórico qué se entiende, o mejor, cuál es el significado y el papel que desempeña el concepto y la noción de

autonomía local en relación al ordenamiento jurídico-político en el que se inserta:

"... se ha pretendido dar a la autonomía municipal una acepción anacrónica o, al menos, extratemporal, de tal forma que se quiere descubrir en la organización medieval del municipio un ejemplo de autonomía municipal, cuando aquella respondía a supuestos jurídicos y políticos totalmente diferentes". (4)

En la línea marcada por el administrativista García de Enterría, para García Fernández, la articulación del Estado con el municipio se pone de manifiesto, precisamente, a través de la noción de autonomía municipal, entendiéndolo por tal lo que a partir de la Revolución Francesa se definió como "pouvoir municipal". Esto es, la capacidad del municipio para gobernar sobre una serie de materias privativas del mismo (5).

No pretendo profundizar en torno al concepto de autonomía. Únicamente señalar la necesidad de su concreción histórica. En este sentido, la observación de García Fernández resulta de gran utilidad también para el estudio del régimen local en el siglo XVIII; sobre todo si se tienen en cuenta las transformaciones de que son objeto los mecanismos de poder por parte de la Monarquía Absoluta. Transformaciones que se producen a lo largo de un período de tiempo más o menos dilatado, pero que alcanzan especial singularidad en el siglo XVIII.

Llegado a este punto, y retomando las consideraciones que hacía al comienzo de estas líneas, cabría añadir que, si bien la soberanía parcelada constituía uno de los rasgos de las formaciones políticas feudales, ya desde el siglo XV se había iniciado un proceso de reabsorción de las distintas jurisdicciones por parte del monarca, llegándose, siempre sobre la base de la sociedad estamental, a una "bipolarización del poder". En esta bipolarización, la autoridad del monarca se verá fortalecida y expandida. Fernández Albaladejo señala al respecto cómo la Monarquía Absoluta conseguirá "hacer irreversible un proceso que sólo a partir de entonces consume efectivamente la dislocación y disolución del polo "no-real" (6).

La "dislocación" y "disolución" de lo que Albaladejo llama el polo "no-real" en absoluto significa la disolución de la sociedad estamental y la abolición del privilegio -por lo demás sólo lo posible con la revolución burguesa-, sino que da cuenta del

intento llevado a cabo por la Monarquía de rentabilizar al máximo a su favor un proceso, si se quiere más amplio, de desarrollo de las estructuras socio-económicas característico, sobre todo, del siglo XVIII.

En esta centuria, y consecuentemente con lo anterior, la Monarquía, más allá de meras actuaciones circunstanciales, racionaliza sus mecanismos de poder, llevando a cabo toda una serie de reformas que van a suponer, en última instancia, la sustitución del "viejo entramado polisinodial" por una "dinámica ministerial-gubernativa" (7), en la que cada vez más lo contencioso quede subordinado a lo gubernativo. Ello implica, necesariamente esa reabsorción de las capacidades jurisdiccionales particulares que caracteriza a la Monarquía Absoluta.

Sobre estas coordenadas, en fin, creo que debería situarse cualquier estudio sobre el municipio en el Antiguo Régimen. Sin perder de vista la complejidad que comporta una sociedad en crisis, como lo fue la del siglo XVIII, tanto a la hora de definir la naturaleza de su cuerpo social, como de su estructura política. De uno y otro es parte integrante el municipio.

El caso valenciano se presenta especialmente interesante al historiador, principalmente por dos razones: la escasez de estudios sobre el mismo, y la especificidad que le confiere a Valencia la Nueva Planta (8).

Entre los territorios de la antigua Corona de Aragón, es sabido que Valencia se vió afectada por la política abolicionista en mayor grado que el resto de ciudades, al no serle restablecidos los derechos civiles y municipales, y al quedar sometida por completo a la legislación castellana. A partir de este momento, y a lo largo del setecientos, la restitución del Derecho Foral privado constituyó, como ha señalado J. Palop, una reivindicación constante de la ciudad (9).

En este sentido, la política centralizadora y uniformista de los borbones afectaría en mayor grado al ámbito valenciano. Sin embargo, el "atentado" que supuso para las antiguas instituciones forales la castellanización del municipio, no debe hacer nos perder de vista que dicha castellanización se inscribió en un contexto más amplio, como ya he señalado, de reorganización de los mecanismos de poder de la Monarquía, respondiendo a la lógica política de fortalecimiento de la autoridad real (10).

Con esto no quiero decir que fatalmente tuvo que suceder así y no de otra manera, sino que una multiplicidad de causas vinieron a determinar este proceso. No fue, pues, una medida arbitraria, fruto de la voluntad real o del azar, la que sometió a las leyes castellanas a los Reinos de la antigua Corona de Aragón. El proceso histórico es mucho más complejo, y en él tendría mucho que decir la actitud mantenida por las clases sociales dominantes valencianas. Cualquier tipo de maniqueísmo sería falsear dicho proceso. Resulta especialmente interesante resaltar aquí las palabras de Carlos Pereyra en su artículo "El determinismo histórico":

"El abandono de los planos de la mera crónica o de la simple interpretación y el acceso a un nivel propiamente científico de explicación, supone comprometerse de alguna manera con la cuestión del carácter determinado del proceso histórico" (11).

El municipio valenciano, que duda cabe, no estuvo exento de esa casualidad. Por tanto, para acceder al conocimiento científico de la realidad valenciana del setecientos, se hace imprescindible romper con la idea de fatalidad histórica, frecuentemente utilizada para referirse a la política de los borbones. También habría que tener presente el grado de deterioro al que podía haber llegado la institución municipal, se rigiese o no por un régimen foral.

A partir de aquí, el estudio de las variaciones que se impusieron en la constitución y gestión de las corporaciones locales, y de los cambios que dichas variaciones comportaron en las relaciones del municipio para con la Monarquía, podría adquirir visos de mayor científicidad.

NOTAS

1. Azcarate, G. de: "Discurso pronunciado en el debate del proyecto de ley de Régimen Local de Maura", recogido en Municipalismo y Regionalismo, Madrid, Instituto de Estudios de Administración Local, 1.979, pp.218-219.
El "mito liberal de las libertades medievales", como señala Tomas y Valiente en el capítulo II de su Manual de Historia del Derecho Español, estuvo ya presente en autores como Francisco Martínez Marina, a principios del siglo XIX. Mito que, sin embargo, fue rebatido por otros contemporáneos como Juan Sempere y Guarinos, quien, por el contrario, elogió la política reformista del XVIII.
2. Azcarate, G. de: "El municipio en la Edad Media", en Municipalismo y..., p.7. Subrayado mío.
3. Ver sobre este autor su obra Evolución Legislativa del Régimen Local en España. 1.812-1.909, publicada en 1.909, y reeditada en Madrid por el Instituto de Estudios de Administración Local, 1.982. Pero sobre todo, el artículo "Ideas y problemas de una política municipal" en Revista Argentina de Ciencias Políticas, núm. 103, Buenos Aires, 1.919; puede consultarse en Escritos Municipalistas y de la vida local, Madrid, Instituto de Estudios de Administración local, 1.979, pp.213-220.
4. García Fernández, J.: El origen del Municipio Constitucional: Autonomía y centralización en Francia y en España, Madrid, Instituto de Estudios de Administración Local, 1.983, pp.22-23.
5. Ver al respecto la obra de García de Enterría: Revolución Francesa y Administración Contemporánea, y la formación del sistema municipal francés contemporáneo, Madrid, Taurus, 1.981.
6. Fernandez Albaladejo, P.: "La transición política y la instauración del absolutismo" en Zona Abierta, núm. 30, enero-marzo de 1.984, p.71.
7. Sobre esta cuestión ver el interesante artículo de Fernandez Albaladejo, P.: "Monarquía Ilustrada y haciendas locales en la segunda mitad del siglo XVIII", en prensa.
8. Para la abolición de los Fueros valencianos, Perez Puchal, P.: "La abolición de los Fueros de Valencia y la Nueva Planta", en Saitabi, XII, Valencia, 1.962, pp.179-198; y Peset, M.: "Notas sobre la abolición de los fueros de Valencia", en Anuario de Historia del Derecho Español, XVII, 1.972, pp.657-715.
9. Palop Ramos, J.M.: "Centralismo Borbónico y reivindicaciones políticas en la Valencia del Setecientos. El caso de 1.760" en Homenaje al Profesor Reglá, Vol. II, pp.65-74.
10. Al referirse a las transformaciones jurídicas de los municipios a lo largo del siglo XVIII, Gonzalez Alonso destaca cómo "lo más notable es la profunda coherencia de las rectificaciones introducidas por vía legal; su conformidad con la línea política general a que se atuvieron los monarcas ilustrados... El examen amplificado de una de las partes -preci-

samente del sector municipal- proporciona, en definitiva, una representación fidedigna del todo...el análisis del municipio borbónico satisface simultáneamente un doble objetivo, pues, a más de poner de manifiesto los avatares del régimen municipal, revela y explicita los criterios rectores a la acción del Estado en el siglo XVIII", (Sobre el Estado y la Administración de la Corona de Castilla en el Antiguo Régimen, Madrid, Siglo XXI, 1.981, pp.203-204).

11. Pereyra, C.: "El determinismo histórico", En Teoría, núm. 3, octubre-diciembre de 1.979, p.167.

NOTES SOBRE EL GREMI DELS «TALLANTS O CARNISSERS» A LA BARCELONA DEL SEGLE XVIII

Glòria Mora i Cruañas
M.ª Reyes Pascual i Blaya

Tot i que l'objectiu de la nostra investigació era l'anàlisi dels "aspectes bàsics del proveïment, distribució i posterior consum de carn a la Barcelona del segle XVIII i de l'important nombre de persones que hi participaven", desenvoluparem específicament un dels aspectes de l'esmentat treball que podríem qualificar de "marginals": el gremi dels "tallants o carnissers". Ja que aquest ha sofert una "marginació" pràcticament total en els estudis sòcio-econòmics de la historiografia moderna catalana (1). Per tant, l'anàlisi d'aquest gremi pren suport, essencialment, en les fonts documentals consultades (2).

Si bé, des de la darrereria del s.XVII la decadència dels gremis és innegable tant a nivell de tot l'Estat espanyol com en el cas específic de Barcelona, aquest declivi no fou ni sincrònic ni uniforme, ja que no tots els gremis es veieren afectats en el mateix grau ni al mateix temps pel nou sistema productiu quantitatiu. Així, doncs, es produïren desfasaments, i fins i tot alguns gremis -com, per exemple, el dels tallants-, varen gaudir d'un relatiu esplendor. El gremi dels tallants, pel seu caràcter, no s'enfrontava a la competència de les formes capitalistes, a més de realitzar una tasca imprescindible dintre del marc del proveïment dels productes alimentaris bàsics a la ciutat de Barcelona: la venda de carn a una població en constant augment.

Aquest gremi -que va aparèixer a la darrereria del s.XIV com a confraria-, es constituí en gremi a principis del s.XV. En conseqüència, l'organització gremial dels tallants era la confraria-gremi (3). El tret característic d'aquest tipus d'organització gremial era la pervivència d'unes ordenances medievals de caràcter religiós. Fet que explica, en gran part, que al llarg de tot el s.XVIII aquest gremi sempre donés prioritat als membres més desvalguts (orfes, vidues amb fills petits, etc.) enfront de la

resta del seus integrants.

Al igual que els altres gremis, el dels tallants posseïa les seves pròpies Ordenances -establertes pels seus "prohoms"- , les quals regulaven minuciosament tota la vida gremial. En el seu articulat no sols es reglamentava l'organització interna de la corporació (càrrecs, quotes, etc) sinó que també eren legis-
lats els aspectes tècnics (horaris, sous, etc.). I com que cada una de les tres categories en les quals es fonamentava la seva organització interna -aprenent, fadrí i mestre-, comportava unes obligacions i uns drets específics, aquesta era fortament jerar-
quitzada.

El primer requisit que s'havia de complir per tenir dret a sol.licitar l'entrada en aquest gremi en qualitat "d'aprenent" -el nivell més baix de la jerarquia gremial-, era tenir un mínim de setze anys. La relació de l'aprenent envers el seu mestre -el període d'aprenentatge tenia generalment una durada de cinc anys-, era de total dependència i obediència.

Un cop l'aprenent havia complert la durada de temps fixada pel contracte d'aprenentatge -i sempre que volgués continuar din-
tre del gremi-, accedia automàticament a la següent categoria, és a dir, a fadrí. En canvi, el pas de fadrí a mestre era lent i complex. Com que l'Ajuntament de Barcelona havia establert un nom-
bre fix de mestres carnisers -concretament seixanta-, que baix cap concepte podia ésser ultrapassat, el fadrí que desitjava ésser mestre havia d'esperar que es produís alguna "vacant" en aquesta categoria, bàsicament per la defunció d'algun mestre i la consegüent convocatòria de "proves" per accedir al mestrat-
ge- les quals consistien en "trossejar" un moltó-, ja que l'ac-
cés no era automàtic. Ara bé, no tots els fadrins estaven en igual-
tat de condicions. La sel.lecció dels diferents aspirants no es fonamentava solament en la prova, sinó que hi havia uns criteris preferencials: ésser fill de mestre, estar casat amb una filla de mestre i l'antiguitat.

Però, ésser mestre-carnisser no comportava necessàriament la tinença d'una taula de venda de carn pròpia, donat que el nom-
bre de taules -en el Set-cents el nombre màxim fou de 52-, va ésser sempre menys elevat que el de mestres. I en la distribució de les taules vacants -per malaltia, inhabilitació o defunció d'al-
gun mestre-carnisser-, tampoc tots els mestres no estaven en igual-

tat de condicions, ja que aquesta distribució es realitzava sota els "criteris preferencials" abans esmentats, als quals cal afegir-hi les vídues de mestres.

Així, doncs, la categoria de mestre no era homogènia. En primer lloc, òbviament no era el mateix ésser un mestre amb tau la pròpia que sense. I en segon lloc, per l'existència d'una minoria privilegiada: els "prohoms". És a dir, els mestres -de dos a quatre-, que ostentaven la màxima funció representativa i directiva del gremi.

Evidentment, ésser mestre-carnisser no solament comportava els privilegis i honors inherents a aquesta categoria, sinó també una sèrie d'obligacions. Entre les principals obligacions que els mestre-tallant havia de complir es troben: 1) l'obligació d'anar diàriament a l'escorxador municipal per rebre les quantitats de carn que posteriorment havia de tallar i vendre; 2) tallar i vendre únicament la varietat de carn que li era lliurada per compte de l'Ajuntament; 3) vendre la carn al preu establert; 4) no realitzar "frau" en el pes; 5) servir al consumidor sense preferències; 6) complir l'horari establert (de 5 a 9 de la nit els mesos de juny, juliol, agost i setembre; i de 6 a 10 la resta de l'any); 7) tenir cura "personalment" de la taula de venda de carn; 8) no servir al comprador una qualitat de carn inferior a la sol.licitada; 9) no restar mai sense cap quantitat de carn per a vendre (només era permès un interval de temps inferior a una hora quan s'havia de sol.licitar carn de "refresc"); 10) el pagament de les quotes al gremi; 11) donar fiança personalment per la taula i el valor de la carn rebuda i 12) el pagament a l'Ajuntament dels "impostos" inherents al càrrec de tallant o carnisser.

D'altra banda, el gremi dels tallants o carnissers de Barcelona fou un dels gremis d'escassa consideració social que va ésser objecte dels prejudicis sòcio-religiosos plenament vigents a la societat barcelonina en particular i en general a l'espanyola al llarg del s.XVIII i àdhuc a principis del s.XIX. L'existència d'aquests prejudicis era la conseqüència directa del fet que, en la societat de l'Antic Règim, "l'honor" d'un grup es fonamentava necessàriament -i bàsicament- en el "deshonor" dels altres. És a dir, com ha puntualitzat P. Molas (4) l'honor social es de-

fensava no sols amb l'apropament als superiors sinó -i especialment-, amb el menyspreu als inferiors. Com a conseqüència, els oficis d'art varen menysprear en general els gremis que realitzaven oficis "manuals i mecànics" i especialment els oficis considerats "vils, indecorosos i desestimables" com el de carnisser. Per tant, els gremis de Barcelona no foren aliens als prejudicis sòcio-religiosos, malgrat que A. Capmany hagi afirmat (5):

"A Barcelona tots els oficis han gaudit sempre d'un mateix apreci general(...)".

Contràriament, l'arrelament d'aquests prejudicis en la societat barcelonina resta palès en la mateixa actitud del gremi dels tallants -un dels gremis més afectats-, ja que els seus membres en lloc de tratar de combatre el sentit jeràrquic i discriminatori de la societat de l'Antic Règim, sempre varen "defensar" que ells també pertanyen al grup dels ben considerats "oficis d'art".

La mala reputació dels tallants -el mateix nom de tallant comportava connotacions de menyspreu-, es fonamentava en un prejudici social, pel qual "tallar carn" era un ofici "vil, deshonest i desestimable" al qual no foren estranys ni els membres de l'Ajuntament, ni dels altres gremis ni el mateix consumidor. De tota manera, el fet cert és que els nombrosos fraus comesos pels carnisseres al llarg de tot el s.XVIII tingueren una gran incidència en la seva persistència.

Pel que fa a l'actitud dels membres del Consistori envers els tallants, aquesta estava condicionada per dos fets claus: a) la consideració que l'ofici de carnisser no requeria "gaire habilitat ni esforç" i que en contrapartida permetia importants guanys, i b) els fraus dels carnisseres; els quals afectaven negativament un servei públic com era el proveïment de la carn, i que, per tant, donaven una mala imatge del Consistori en la mesura que aquest n'era el responsable en última instància. Per aquest motiu, les relacions de l'Ajuntament amb aquest gremi no es caracteritzaren, precisament, per ésser "amigables".

Quant al menyspreu del consumidor de carn envers el tallant, aquest no es pot reduir als dos factors ja esmentats, ja que també hi va incidir el fet que entre els individus que exercien l'ofici de carnisser hi haguessin gitanos, mulatos i estrangers, so-

bretot milanesos (6), persones que en la societat de l'Antic Règim eren "particularment" menyspreades; i el que els tallants haguessin realitzat ocasionalment la funció de botxí, quan per alguna circumstància no es disposava d'aquest (7).

En relació als abans esmentats "fraus" dels carnisers, aquests no es varen restringir a la carn com a producte de consum, donat que també varen comprendre l'incompliment d'alguns articles de les Ordenances del gremi i el frau a l'Ajuntament com a institució.

Dintre del primer grup, els més importants i freqüents foren: el frau en el pes de la carn; la sol·licitud d'un "sobrepneu" si el comprador volia tenir carn escollida; la venda de carn de qualitat inferior com a superior, i la venda de carn sense complir les mínimes condicions sanitàries.

Pel que fa el segon grup de fraus, hem de remarcar: l'incompliment de l'obligació d'entendre personalment la taula de venda de carn; el de l'horari establert; l'intercanvi de les taules de venda de carn assignades, i el fet de no tenir "exposada" tota la carn disponible per a la venda.

Finalment, quant al tercer grup d'abusos, el frau consistia, per exemple, en no pagar el dret de tenir taula de venda de carn o en no declarar el veritable pes dels caps de bestiar que diàriament anaven a cercar a l'escorxador municipal.

Malgrat tot, l'actuació dels carnisers barcelonins no fou particularment fraudulenta, ja que sembla ésser que tant a Girona com a París -els únics indrets dels que tenim informació (8)-, els carnisers realitzaven els mateixos tipus de fraus.

Davant les diverses actuacions fraudulentes dels tallants, el primer pas del Consistori era avisar els infractors que si hi persistien serien sancionats amb el pagament d'una multa. La quantia d'aquestes multes no era fixa, ja que estava en funció de la importància del frau. El segon pas era la imposició d'aquestes multes. La reincidència d'un carnisser en una determinada actuació fraudulenta era generalment sancionada amb un increment de la quantia de la multa pagada la primera vegada. Ara bé, quan l'Ajuntament es trobava davant d'un cas de clara "persistència" en la realització de fraus aleshores optava per la privació de la taula de venda de carn per un temps fix o indeterminat i fins i tot

per empresonar a l'infractor. Paral·lelament a totes aquestes actuacions, el Consistori va establir una sèrie de disposicions en caminades a facilitar una major vigilància dels carnisseres en el compliment del seu ofici.

Però, a desgrat que en alguns anys hi hagué una innegable disminució del nombre de fraus, el fet cert és que al llarg del s. XVIII l'Ajuntament no aconseguí donar-ne fi. Els factors que ho impediren foren: per una part, la manca de recursos econòmics i de personal per poder realitzar un sever control de l'activitat dels carnisseres, i per l'altra, l'habilitat d'aquests en fer els fraus; a més de la pràctica inexistència de col·laboració del consumidor en denunciar aquests abusos, a causa de la pressió exercida pels tallants. És a dir, per la por a les "represàlies" d'aquests, ja que, per exemple, despatxaven els últims i malament a qui els hagués denunciat.

D'altra banda, els carnisseres sempre varen defensar la seva total innocència davant les acusacions de realitzar fraus. Així, alhora que refusaven la realització de tot tipus d'actuació fraudulenta, posaren de manifest que eren objecte de l'animadversió d'un sector del públic i fins i tot dels empleats de l'Ajuntament (mostassà, revisor, etc.). Al respecte, els arguments que addueixen per demostrar la seva innocència arriben a ésser moltes vegades difícilment creïbles com els següents (9):

"(...) no dudan en apremiar a los individuos del gremio que les han vendido si hallan a faltar carne en la pesada, sin atender a que semejante falta pueda provenir y muy frecuentemente proviene de una mera casualidad de caerse algun pedazo de carne o de la imprudencia del comprador en arrojar algún hueso o fragmento de la misma pesada que lo fastidie, o bien de haber dado maliciosamente alguna porción de carne (...)"

Tanmateix, al·leguen l'existència de factors aliens a ells que obstaculitzen poder oferir un bon servei al consumidor com per exemple, el fet que a vegades la carn ja no arribava en les condicions desitjables, o que quan demanaven carn de "refresc" no els en portaven o la portaven amb retard; fets que, per altra part, eren ocasionalment veritables.

En definitiva, el gremi dels tallants o carnisseres realitzava una tasca d'immensa importància dintre del marc del proveïment dels productes alimentaris bàsics als habitants de Barcelo-

na i, per això, els fraus dels tallants afectaren negativament al bon funcionament de l'abast de carn; essent el consumidor -i especialment, el consumidor amb pocs recursos econòmics- el que en última instància patia les conseqüències.

Finalment, amb aquest treball no resten ni molt menys esgotades les possibilitats d'estudi d'aquest gremi, que, dissortadament, no és l'únic que ha quedat marginat dels estudis socio-econòmics. Per tant, és necessària la realització de nous treballs que aprofundeixin en els aspectes ja tractats i/o n'abarquin de nous, perquè sense el coneixement del món gremial no és factible l'estudi aprofundit de l'economia i la societat de l'Antic Règim.

NOTES

1. Dissortadament, pràcticament només comptem amb les aportacions no gaire exhaustives per que fa a aquest gremi en concret-, de Carrera i Pujal i de P. Molas. Vegeu, especialment, Carrera i Pujal, J.: La Barcelona del siglo XVIII, Barcelona, Ed. Bosch, 1951, i Aspectos de la vida gremial barcelonesa en los siglos XVIII-XIX. Madrid, CSIC, 1949. Molas i Ribalta, P.: Los gremios barceloneses del siglo XVIII. Madrid, Ed. Confederación española de Cajas de Ahorro, 1970, i Economía i societat al segle XVIII. Barcelona, Ed. Paraula Viva, 1975.
2. I) INSTITUT MUNICIPAL D'HISTÒRIA DE BARCELONA, Segles XVIII, XIX i XX.
 - Registre d'Acords (1700-1805): 96 volums.
 - Polític i de representacions (1714-1800); 25 volums.
 II) ARXIU HISTÒRIC DE PROTOCOLS DE BARCELONA. Manuals notarial:
 - Sebastià Prats: Manual 1746; Manual 1747.
 - Jacobi San Joan Novelles: Manual 1774-1779; Manual 1786; Manual 1787 i Manual 1796.
 III) ARXIU DE LA CORONA D'ARAGÓ. Reial Audiència. Cartes Acordades (1714-1808): 86 volums.
3. Segons A. Rumeu de Armas la confraria-gremi era un dels tres tipus d'organització gremial existents. Els altres dos eren: el "gremi unificat" (caracteritzat per posseir unes ordenances homogènies en l'àmbit de tot l'Estat espanyol) i el "gremi aparent" (desenvolupament d'oficis lliures sota l'aparença de l'organització gremial. Rumeu de Armas, A.: Historia de provisión social en España. Cofradías, gremios, hermandades, montepios. Barcelona, Ed. Albir, 1981, p.320.
4. Molas i Ribalta, P.: "L'orgull social de la petita burgesia a l'Antic Règim: La "Cascada del Manyspreu", en "L'Avenç", núm. 52, p. 282. Barcelona, 1983.
5. Capmany, Antoni de: Els antics oficis de Barcelona, 1937, p. 43.
6. Molas i Ribalta, P.: Economia i societat... p. 65.
7. Porrini i Badia, Ma.G.: "La vieja calle dels "Tallers", en Barcelona. Divulgación Histórica. Barcelona, 1974, p. 207. La mateixa autora no garanteix la total certesa d'aquest fet.
8. Braudel, F.: Civilización material y capitalismo. Barcelona, Ed. Labor, 1974, p. 155. Boadas i Raset, J.: Riquesa urbana i estructura social a la Girona de 1716. Bellaterra, 1983, p.337.
9. ACA. Reial Audiència. Cartes Acordades, reg. 558, fol. 162.

CAPTAIRES I RODAMONS . BARCELONA 1.600-1.640**Helena Kirchner i Granell
Marta Jové i Campmajó**

El tema de la marginació social no ha rebut mai una atenció específica per part de la historiografia: sovint sembla que l'individu marginat no sigui ni objecte ni subjecte de la història.

Plantejar-se un estudi d'aquest tipus respon a una voluntat d'atansar-se a la complexitat social d'una època concreta, no sols com a instruments de coneixement indirecte sinó com a objectiu històric en sí mateix i que, per tant, no es pot reduir a una simple activitat taxonòmica.

Pensem que cal preguntar-se, com a pas previ a la investigació, què s'entén per "marginat", quina consciència se'n tenia a l'època, quin era el rebuig social existent i la raó d'aquest.

Paral·lelament a les dades recollides sobre quí eren, on i com vivien els marginats i el seu paper dins l'estructura productiva i social, hom constata l'existència d'una violència social com a marc global que defineix la problemàtica que prometem tractar i que ens suggereix un nou angle de visió: com afectava aquesta violència als marginats?, com hi participavem ells?, quines fórmules d'actuació i objectius tenien les institucions lligades a grups marginats?, sorgia a partir d'aquest clima la idea del marginat com a individu no desitjable?, quina era la veritable font d'aquesta violència?...

A partir d'aquests interrogants hem intentat conduir la recerca, destriant-ne les respostes o per bastir, si més no, una aproximació a l'entrellat de la història dels que han estat arraconats sistemàticament (per la societat i pels propis historiadors) fent-los sortir a la llum a partir de les petites escletxes que la documentació ens ofereix i que cal anar eixamplant.

Fonts Documentals

Les dues fonts bàsiques que hem utilitzat són el Dietari de

l'Antic Consell Barceloní (1) i el Dietari de Jeroni Pujades (2) juntament amb el llibre de Gaspar Sala, Govern polítich de la Ciutat de Barcelona, per a sustentar los pobres y evitar los vagabundos. (3)

Aquesta documentació es caracteritza per la seva amplitud i alhora la manca de dades específiques sobre el tema investigat. Sovint allò que buscàvem no ha aparegut: els marginats normalment són tractats tangencialment i poques vegades són objecte d'una atenció concreta.

La informació que prima és la referent a l'estructura del poder i a la seva plasmació ideològica, independentment de la seva incidència en el conjunt de la població. En mig d'aquesta visió des del vèrtex del poder apareixen ressenyats fets que sorprenen, que surten del corrent o esglaien i que, per tant, no estan tan lligats al desenvolupament d'aquestes institucions rectores. Tot això porta a reflexionar sobre el que no s'escriu, el que no s'especifica i a preguntar-se el perquè. Malgrat que els interessos de l'historiador sovint no siguin correspostos pel cronista, potser el que aquest obvia és un fet conegut per tothom, una qüestió sense importància o una realitat assumida socialment i que no cal presentar; potser existeixi també una necessitat d'estalviar paper que provocaria la tria de la informació que es vol transmetre; per últim caldria tenir en compte un possible desig d'ocultació de problemes concrets que resultaven escabrosos a l'època i que era preferible, per qüestions de censura, entre d'altres, amagar.

Pobres i Rodamóns

Com a punt de partida creiem que és útil establir el que podríem anomenar una "tipologia" de marginats. A més d'incloure-hi les prostitutes, que mereixen tractament individual i de les quals no pense, ocupar-nos ara, les fonts estableixen una clara distinció entre dos tipus de pobres, que resulta bàsica per a comprendre tot l'aparell ideològic que defineix i substenta la societat de l'època; hi ha els que acapten per "necessitat de la natura" (vells, impeditos, malalts...) i els que ho fan "per vici", els considerats "vagabundos", dignes de despreci pel fet d'usurpar sense dret la categoria honrosa de pobres (4).

Els rodamóns són assimilats constantment i indiscriminada als malfactors i se'ls acusa de multitud de delictes (5); a partir d'aquesta equiparació hom podria ampliar la tipologia dels marginats amb la recopilació dels diferents actes delictius. Simplificant, aquest podrien ésser classificats en quatre categories: delictes morals i sexuals (poligàmia, sodomia, bestialisme, estupro i violació...); delictes contra la propietat i la vida (robatoris, assassinats i raptos...); delictes herètics (bruixeria, renegació de fe, disputes produïdes dins de llocs sagrats, que reben el mateix tractament...); i per últim un gran bloc que comprendria discussions entre nobles, fraus i falsificacions de moneda entre d'altres (aquests darrers no afecten però al nostre tema).

En general tots els individus acusats de cometre alguna d'aquestes accions són marginats socialment, sense cap mena de consideració dels motius o les explicacions que podrien justificar el seu comportament. La causa que tants es dediquin a la "mala vida" és sempre, per als coetanis, la negligència dels propis malfactors, la mandra, la seva maldat inherent i el menyspreu del treball. Aquesta darrera consideració lliga perfectament amb el que hem volgut anomenar la "moral del treball", que apareix defensada arreu: aquell que no treballa, que no col.labora amb la comunitat i no participa de les tasques productives no forma part d'aquesta i per tant no té dret a rebre cap ajut ni cap consideració. El desocupat és considerat immediatament com a malfactor, com a entregat a la vida transeünt i ociosa, i l'oci és un pecat, un vici i un atemptat contra la llei de Déu.

Els cronistes tenen rarament en compte la situació econòmica i les crisis de fam a l'hora d'explicar directament la misèria de molts ciutadans, que es veuen obligats a captar o a robar per tal de substentar-se. Sempre s'ofereix la mateixa alternativa: els ociosos haurien d'entrar al servei d'un senyor o aprendre un ofici (6); però no està clar que aquesta sigui la forma més correcta de reinserir-los en l'estructura productiva i no creiem que l'oferta de treball hagués pogut cobrir la demanda potencial existent (més si comptem amb el caràcter exclusivista i tancat dels gremis).

Les condicions de vida de tots aquests sectors ens són poc conegudes i, a part de les seves activitats delictives (robatoria en especial) o en recerca d'almoïna, sols tenim dades molt petites sobre la zona de la ciutat on vivien (possiblement prop del port

o en part de l'actual barri de Ribera...) o sobre l'alimentació bàsica (arròs i blat...). El que es destaca és tan sols la seva vida ociosa i en funció d'això són condemnats i diferenciats dels pobres vertaders, dels pobres "de Déu", aquells que estan excusats de treballar i que han de rebre l'almoina de la societat. Referit a aquest sector hem trobat l'existència d'una organització força curiosa: el Gremi del Sant Esperit, que agrupa tots els que per malaltia o defecte físic no poden dur a terme un treball normal y que es dediquen a fer pregàries, salms o càntics per encàrrec dels fidels, a canvi d'una mena de sou ("pseudo-almoina"). En un fulletó del 1868 (7) se'ns diu que fou fundat el 1397 i s'insisteix a destacar el fet que els membres del gremi no son de cap manera individus ociosos ni captaires sense més, sinó que guanyen el seu substent a partir de la realització d'un treball. Això corrobora de nou la força de la moral a què abans fèiem referència.

Respostes Institucionals

Com a resultat de tota aquesta situació, l'àmbit oficial de la vida barcelonina adoptà una sèrie de mesures que hom podria classificar en dos blocs: d'acolliment i caritat i de tipus jurídic-oficial.

Ambdues són clarament una reacció de la societat enfront del constant creixement de les masses pobres i el perill que aquestes representen com a font de contestació subversiva i qüestionament de l'ordre establert; la por i el desig de mantenir el benefici i el benestar de les classes altes són els motius essencials que expliquen la presa de certes mesures que no tenen en cap cas la intenció de rehabilitar ni ajudar els marginats (8). La tasca s'amaga i es justifica a través d'una actitud caritativa, propugnada per l'Església i defensada com a precepte cristià, que no es practica ni s'esgrimeix mai per altruisme sinó com una forma de guanyar el premi de la salvació i la glòria; l'almoina esdevé, doncs, una mera inversió per aconseguir l'entrada al cel (9).

Les institucions que hem cregut més importants de ressenyar són: l'Hospital de Nostra Senyora de la Misericòrdia, l'Hospital General de la Santa Creu, l'Hospital d'en Pere Desvilar, la Ca-

nongia de la Seu, Convents i Monestirs que distribueixen caritats i com a cas que no hem tractat la Casa de les Repenedides i la de les Egipcíiques (que es dediquen a la recollida de prostitutes).

Resumint, podríem caracteritzar totes aquestes entitats per la seva voluntat expressa de dur a terme una tasca preventiva, repressiva i exemplificadora. Acullen assencialment tota mena de malalts i, a més, algunes d'elles, com l'Hospital de la Misericòrdia reclouen específicament els pobres per evitar que vagin acapantant (10). Les dades que hom té sobre el tracte rebut pels individus no són excessivament precises, però demostren que existien nombroses diferències segons l'edat i l'ocupació dels recollits (els vells i els estudiants tenien una situació força privilegiada quant a menjar i allotjament) i també en funció de la seva condició de malalts o paralítics, o si simplement es tractava de joves sense ocupació concreta, "vagamundos" en definitiva (ja que aquests eren obligats a treballar i eren controlats periòdicament). Entre les dones es distingeixen i se separen clarament les que es consideren de "vida perduda" (prostitutes).

Els hospitals eren també un lloc de càstig, des del moment en què molts dels inculpats eren condemnats a servi-hi durant un temps per diferents motius. Igualment resulta clar que hi havia gran resistència per part dels pobres a ésser reclosos en els hospitals i cases religioses perquè s'especifica en alguns casos la forma en què es duia a terme la recollida d'aquests, canviant sempre els encarregats de fer les rondes per la ciutat, per tal que els captaires no estiguessin previnguts, i a més existeixen notícies clares de pràctica de mals tractes físics.

L'administració d'aquestes institucions depèn d'alguna manera del Consell de Cent i de la Seu, tant en l'aspecte de govern (força burocratitzat) com en el del finançament (a partir de rendes de censals, préstecs...) Aquesta es complementa amb l'organització d'una xarxa de recaptació d'almoïna dirigida desde la pròpia institució. Constatem però les dificultats econòmiques que pateixen els hospitals, que podrien ésser degudes no sols a la deficiència dels ingressos sinó també a una mala administració d'aquests.

Respecte a les actuacions de tipus jurídic i oficial cal distingir les mesures de captura i prevenció de les sentències de la justícia.

Dins de les mesures encaminades a evitar els aldarulls i la delinqüència podem considerar disposicions com la prohibició de dur pedrenyals (1603) (11), la prohibició de captar (12), les normatives sobre tavernes (d'origen antic i renovades l'any 1633) (13), un decret per controlar la població a partir de la feina (1635) (14), l'anomenada "Unió" (encarada fonamentalment a la captura de bandolers: 1605) (15), finalment, l'aplegament de cinc-cents soldats pel mateix fi (16).

Totes aquestes disposicions anaven acompanyades d'amenaques de càstig sever pels infractors o encobridors, institucionalitzant la delació com a complement efectiu de les accions represores (i a voltes té la compensació d'una commuta o rebaixa de la pena per als inculpats).

L'únic que coneixem és la visió oficial d'aquestes mesures i, per tant, no poder saber, ni tan sols per deducció, com varem reaccionar tots els afectats i en especial els pobres, els rodamons i altres individus que podien ésser empresonats i maltractats sense causa real.

Dins el procés judicial que afecta l'inculpat des del seu empresonament destcada la pràctica habitual de la tortura (aterridora i inhumana) com a mitjà de confessió encaminat a obtenir noves captures. L'aplicació de les sentències constitueix una venjança pública i punitiva contra el delinqüent i un exemple per a tothom, especialment contra els criminals (aquestes sentències eren realitzades a través del Juy de Prohomens, el Consell Real o el Tribunal de la Santa Inquisició).

En tots els casos les condemnes són molt dures i és difícil valorar-ne el nivell de crueltat. La sentència més comuna és la mort, precedida sempre d'una tortura gratuïta i aleatòria, entesa com a càstig per ella mateixa.

Totes aquestes actuacions es justifiquen no només perquè presuposen la salvaguarda del bé comú, sinó també perquè són considerades la traducció de la voluntat divina, al servei de la qual es fan (17). El poder necessita en tot moment d'una teorització coherent per tal de continuar exercint el seu comendament.

Conclusió

La visió que ens donen les fonts presenta sempre l'òptica

de les classes benestants i rectores, sense oferir mai el testimoni directe dels sectors marginats, ocultant-lo conscientment i per conveniència. Veuen l'origen de la violència social en aquests individus sense considerar la possibilitat que la pròpia actitud defensiva en sigui la causa, juntament amb condicionants econòmics i socials.

L'única revisió de la societat que es fa no està encaminada a canviar la seva estructura en benefici d'aquestes classes marginades, millorant llur situació, sinó que està en funció de fer perdurable i indiscutible el benestar de les classes acomodades.

La conclusió final que podem treure de tot aquest conjunt de constatacions és que els rodamóns, els captaires u els delinqüents no tenen cabuda en la societat, pensada tan sols per a aquells que no qüestionen l'ordre establert, i per tant són sistemàticament expulsants, reclosos o eliminats.

NOTES

1. Dietari del Antich Consell Barceloní (D.A.C.B.)
Imprenta de Henrich i Compañia en Comandita, Barcelona 1899
Vols. VII al XII.
2. Pujades, Jeroni: Dietari de
ed. Rafael Dalmau, Barcelona, 1975, 4 vols.
3. Sala, Gaspar: Govern politich en la Ciutat de Barcelona, per a sustentar los pobres y evitar los vagamundos. Sebastià i Jaume Mathevat, Barcelona, 1636.
4. Sala, Gaspar: Op cit. Llibre primer, capítol I: "Dels vagamundos" pàgs. 1-3.
5. "... Item perque de tot se desarayguen les madrigueres dels malfactors, y particularment dels vagabundos, dels quals naix la total ruina o destructio dels bons costums de la present ciutat, y per ells se causan los robos, lladronicis, tirament de pedrenyals, assassinis, fabricacions e ygualement de monedes, tenen tant inquieta y desasossegada la present ciutat, y perturbada la pau pública..."
(D.A.C.B. Vol. VIII, Apèndix VII, pàg. 549).
6. "... que com moltes persones fingint ésser pobres, e miserables, vagen per la dita Ciutat, e Iglesias demanant, e sercant almoyna, e hauran tal disposició, es podrien be treballar si volien, y mentres ab senyor, y posarse ab amo, per a fer algun exercici, e sens acaptar passarien llur vida: empero elegeixen abans viurer ociosament gallofa, que volen sustenir treballs en manera alguna, mayoorment començant, dita de minyons, que per lo esdevenidor venen a ésser lladres, y les minyones dones dolentes, de ques segueix que tollen, e lleven las cosas, o caritats a aquells, a aquelles, que no han forma de sustenir llur miserable vida, los quals per llur gran pobresa, malaltia, e en altre manera son merexedors haver, y rebre dites almoynes..."
(Op. cit. Vol. XI, Apèndix VII, pàg. 630).
7. Confirmación de los privilegios y prerogativas del Gremio y Cofradia del Sto. Espiritu y Nuestra Sra. de la Fuente de la Salud. Imprenta de la V. Torras, Barcelona 1868.
8. "... que no posantse en execucio aquest reculliment, se podria tener major mal en Barcelona entre los quals podria ser lo de un motí: com o mostra la experiencia en lo que sucehi en Lio de França lo any 1529..."
(Sala, G.: Op. cit. pàg. 7).
9. "... Així es Deu en materia de pagar la almoyna, que quant mes tarda lo cent per hu, que ha promes al almoynier, major serà lo interés que li espera: y quant en esta vida no alcanse favor, tingue per cert que lo ame mes Deu, pus no vol pagar amb bens de la terra, que se acaben, sino ab los del cel, que duren pera sempre..."
(Sala, G. Op. cit. pàg. 37).

10. (Op.cit. Llibre primer, capítol IV).
11. Pujades, J. Op. cit. Dimarts 23 abril 1603, Vol.I pàg. 256-257.
Op. cit. Divendres 22 agost 1603, Vol. I, pàg. 292.
D.A.C.B., Dissabte 10 de setembre 1616, Vol. IX, pàg. 330.
12. Op. cit., Novembre 1633, Vol XI, Apèndix VII, pàg. 631).
13. Op. cit., Vol. XI, Apèndix IV, pàg. 605-607.
14. Op. cit., Dilluns 5 març 1635, Vol. XI, pàgs. 383-384.
15. Op. cit., Vol. VIII, Apèndix V.
16. Op. cit., Dilluns 28 gener 1613, Vol. IX, pàg. 176-177!
Op. cit., Diumenge 3 novembre 1613, Vol. IX, pàg. 235.
17. "...Deu nostre senyor sie servit guardar nos a totd de caure en mans de homens tan mals, yls confona a tots uls castigue per que la republica stigue ab la seguretat y pau que convé al seu sanct servey..."
(Op. cit., Dissabte 10 abril 1604, Vol. VIII, pàg. 98).

LA ATENCIÓN INSTITUCIONAL DE LA MARGINACIÓN EN LA EDAD MODERNA.

Un ejemplo: El Hospital de Ntra. Sra. de MISERICORDIA de Barcelona

Toni Oller Castelló

Desde la aparición en los Monasterios del Occidente medieval de una dependencia-albergue de monjes incapacitados para seguir la dureza de la regla "ora et labora", la hospitalidad institucional ha desarrollado distintas evoluciones en correspondencia directa a las exigencias trazadas por el discurso de la Caridad cristiana y la formación social dominante.

La tradición del discurso de la Caridad arranca desde los propios textos bíblicos, hallando el conducto de mayor difusión en la Edad Media con la organización oficial de la Iglesia y la aparición de las Ordenes Mendicantes. La Caridad en Cataluña se institucionalista en el siglo XI con la fundación del hospital de la Seu de Barcelona (1024), hospital d'En Guitart (1045) y hospital de la Seu d'Urgell (1509) (1). El concepto de "hospitalis" en la Edad Media presenta un contenido exclusivamente teológico. La práctica generalizada de la caridad no persigue un cambio estructural, ni la sustitución de una coyuntura desfavorable por otra subvencionada y por tanto más óptima. Se trata en exclusiva de la clarificación de un estado de cuentas con la Providencia, clarificación resuelta hacia sus ministros y no tanto hacia sus desheredados.

La defensa de la hospitalidad encuentra nuevos argumentos en la Edad Moderna en criterios de Política-Económica y problemas de Orden Público. La presencia en la ciudad de amplias masas de indigentes es observada por los "prohoms" con más temor social que temor de Dios. Se aperciben claramente de que "vagabundos y bandidos son hermanos en la adversidad y fácilmente pueden intercambiar su puesto (2).

"Per que les grans quant anaven per las casas demanant almoynas ab veu alta, sino responia ningú, feyen pujar dal un minyo, lo qual si era vist dels de casa, demanat almoyna, dissimulava sa vellaqueria: y o donava al que estava baix aguardat, lo qual ab tota diligencia, o posava en cobro". (3)

El interés de la "ciudad" de hospitalizar a sus pobres radica en dos preocupaciones: La preocupación sanitaria de la enfermedad y sus contagios, y el temor a la peligrosidad social de los pobres. En Barcelona, a la causa de la primera preocupación atendía el Hospital General de la Santa Creu desde 1401, al segundo fin se ocupará el Hospital de Ntra. Sra. de la Misericordia a partir de 1583.

Fueron sujetos pacientes de reclusión hospitalaria tanto los pobres débiles ("pobres de solemnidad"), como los mendicantes válidos para trabajar (vagabundos). Contra éstos últimos y su aparente "parasitismo" se pronunciaba la legislación de la Monarquía y un interesante debate sobre la pobreza. Las reales pragmáticas de Carlos V en 1531 y Felipe II en 1566 erradicaban la mendicidad y contemplaban la figura del vagabundo como equivalente a la de delincuente sin considerar los delitos que hubiera podido cometer. Destacados humanistas españoles como Vives, Pérez de Herrera (4) y arbitristas castellanos, caso de Ortiz (5), inauguran un virtual proyecto de discusión, cuya esencia exigía una radical conversión de la ociosidad de los pobres en fuerza de trabajo. De Miguel Giginta de Elna, precursor inmediato a Pérez de Herrera y fundador junto a Diego Pérez de Valdivia de la Institución que nos ocupa, nos dice Bennassar:

"... si los pobres mendigaban, afirmaba, se debía a que carecían de otros medios para asegurar su subsistencia. Por consiguiente, era suficiente procurársela en unos establecimientos creados con esta finalidad y el canónigo proponía la creación en cada ciudad importante de casas de misericordia que fuesen al mismo tiempo centros de formación profesional y de producción industrial. (...) En 1585, el severo flamenco Henry Cock alabó en gran medida la gestión del establecimiento catalán fundado para toda clase de pobres". (6)

LAS FUENTES DOCUMENTALES

El Archivo del Hospital de Ntra. Sra. de Misericordia ofrece abundante material documental. Tras un primer esfuerzo en la catalogación y registro de los 118 libros hallados para la Edad Moderna, en compañía de la profesora de Empresariales de la U.B. Montserrat Carbonell, he centrado mi atención en los libros "Se maners", de "Acullides" y en el "Libro de notas o noticias".

A la información anterior he recogido del A.H.C. referencias explícitas de las "CONSTITUTIONS I ALTRES DRETS DE CATHALUNYA", el "LLIBRE DE DELIBERACIONS", de Gaspar Sala y Berar "GOVERN POLITICH DE LA CIUTAT PERA SUSTENTAR LOS POBRES", de opúsculos y otras obras de menor relevancia.

LA GENESIS DEL HOSPITAL

La primera noticia que refleja el interés de la Administración de la Ciudad en materia de pobreza está fechada el 24 de noviembre de 1573. El Concell de Cent acordó nombrar a cuatro personas externas al mismo, entre los que encontramos al canónigo de la Catedral, Don Miguel Giginta de Elna, para que diseñasen un proyecto asistencial. El 20 de abril de 1583 el Concell de Cent deliberó recoger a todos los pobres de modo provisional en la Casa de los Angeles. En la deliberación intervino decisivamente la actitud del Padre Diego Pérez de Valdivia al contribuir con la aportación de todos sus bienes en pro de la fundación.

La viabilidad económica del proyecto quedaba asegurada para el curso de los tiempos al presentarse en el propio umbral fundacional con tres "belatores" interesados en su mantenimiento: La tradicional Caridad cristiana privada, el precio político de la Ciudad y de la Generalitat, y los ingresos procedentes de las múltiples actividades laborales que se desarrollan en su interior.

LA VIDA ECONOMICA DE LA INSTITUCION (XVII-XVIII)

La reconstrucción histórica de la vida económica del Hospital de Ntra. Sra. de Misericordia de Barcelona sólo es posible a partir de la segunda mitad del siglo XVII. Hasta entonces los únicos datos que hacen referencia a la financiación de la empresa benéfica proceden del "Libro de notas o noticias" y únicamente indican las dotaciones del erario de la ciudad. Los libros "Semaners" constituyen, en mi opinión, la más directa e interesante información. Ellos recogen el conjunto de la dinámica económica, sin descuidar el más pequeño ingreso o gasto. Ante la dificultad mecánica de vaciar todos los datos que aparecen a lo largo de las 52 semanas de cada uno de los 200 años comprendidos,

he situado para esta ocasión cinco catas anuales en correspondencia con la trayectoria del Hospital.

1665, primer año completo de la serie. 1699, el Hospital encuentra una forma compleja en su organización. Por un lado los hombres y los niños son destinados a un anexo contiguo, las mujeres y niñas siguen en la Casa y finalmente se funda en el mismo edificio un convento con la Orden de las Hermanas Terciarias. 1714, por su contexto bélico. 1771, se transforma en albergue exclusivo de "donzellas". 1799, como frontera cronológica.

a) Las acciones de la empresa benéfica.

El sentido de modernidad en la institución hospitalaria viene inspirado por la participación colegiada en su financiación. Participación desigual justificada por la distinta idiosincracia de las tres fuentes de ingresos y la evolución coyuntural que presenta cada momento histórico.

La caridad privada contempla: 1) Las "caixetas" de recaptación colocadas en la Catedral, en las Parroquias y "lo Born" que aportan pingües márgenes. 2) Las iniciativas directas de particulares a través de donaciones o Fundaciones.

La voluntad política del Concell de Cent en su discurso sobre la beneficencia aparece expresada regularmente, bien en ayudas en especie, bien en subvenciones económicas. El ejemplo más claro de protección municipal se presenta en 1714. La presencia de un balance financiero extremadamente débil, propio de las dificultades que la caridad, la hacienda pública y la actividad laboral encuentran en un contexto de guerra, obligan al Consistorio a asumir políticamente todas las cargas presupuestarias. El Ayuntamiento dentro de esa crítica coyuntura recurrió como avalador de censales, dió publicidad a las distintas ocupaciones de los pobres y activó concesiones municipales al Hospital como la de "escombrar plaças del Born" y de toda la ciudad a cambio de dos diners de cada uno de los comerciantes.

Las subvenciones regias con los fondos de la Generalitat colaboraron "en concepto de gracia para la ciudad" a sostener a la Misericordia. Felipe IV en las Primeras Cortes de Barcelona acordó "que quiscum any sian pagades, y donades al dit Hospital sinch centes lliures de pecuarias de la Generalitat" (7). Fernando VI desde 1748 hasta 1772 concedió "una ración de Pan diaria para ca

da Pobre Adulto, y media para el Parvulo" y Carlos III desde la última fecha señalada "catorce maravedises de vellon para cada Pobre recluso".

El trabajo desempeñó un rol extraordinario en el desarrollo del establecimiento. Hizo posible un sustancial grueso de ingresos, al tiempo que aleccionó a un nutrido grupo de desarraigados como primeros proletarios de la industria textil catalana. La participación de los ingresos del trabajo en los ingresos generales se orienta progresivamente a ocupar el primer puesto en importancia.

1665

Trabajo 962 Ll. = 31,09%
Caridad 3.094 Ll. = 68,91%

1699

Trabajo 1.163 Ll. = 17%
Caridad 4.931 Ll. = 73%
Concell
de Cent 747 Ll. = 11%

1714

Trabajo 2.061 = 20%
Caridad 4.227 Ll. = 41%
Concell
de Cent 4.018 Ll. = 39%

1771

Trabajo 5.953 Ll. = 46,49%
Caridad 6.147 Ll. = 48,01%
Concell
de Cent 713 Ll. = 5,5%

1799

Trabajo 10.201 Ll. = 68,12%
Caridad 3.430 Ll. = 25,21%
Concell
de Cent 1.344 Ll. = 6,67%

El desarrollo inicial de la industria algodonera catalana entorno a 1767 explica el auge productivo del Hospital. Este se transformó en un "Gran Taller" respondiendo a la exigencia de una mano de obra barata y preparada psicológicamente para producir. El Hospital de Ntra. Sra. de Misericordia ofrecía una infinidad de ventajas para los ensayos tecnológicos y el reclutamiento de un primer proletariado, tal como manifiestan las distintas referencias de empresas ocupadas en las indianas.

b) La actividad laboral

La dinámica productiva la detectamos a partir de los ingre

sos registrados sobre el trabajo. Distinguimos actividades realizadas de modo ocasional como la venta de fideos y salvado, el servicio de colada, la venta de ropa usada, faenas chapuceras para el exterior, confección y venta de medias, trabajos de estopa, reventa de comida, manufacturación de seda, cáñamo y lino, fabricación y venta de espardeñas y puntas. Y ocupaciones regulares como el servicio de "covans" o "sepultures" y la dialéctica productiva algodón-lana.

La especialidad de acompañar a los muertos hasta su última morada aportó regularmente amplios ingresos. La celebración de la muerte requería en los anfitriones un desgaste explosivo de las riquezas que ya no podrían disfrutar, recibiendo en contraprestación la asistencia de pobres (hermanos de Cristo) e infinitas misas a su memoria.

Ingresos Sepulturas: 1665 239Ll = 24,84%, 1699 269Ll = 23,38%, 1714 529Ll = 25,66%, 1771 871Ll = 14,63%, y 1799 1.744 Ll = 17,09%.

El mayor interés que despierta el vaciado de la información lo constituye la dialéctica productiva algodón-lana. Las preferencias a finales del siglo XVIII por la manufactura algodонера surgieron fundamentalmente como consecuencia del contexto histórico de Catalunya. En algún extremo también vinieron infundidas estas preferencias por la manifiesta necesidad de sustituir la manufactura de la lana por otra más rentable, dada la actuación morosa de un amplio número de "parayres" que encargaban su producción al Hospital.

Ingresos Lana	Ingresos Algodón
1665 185 Ll. = 19,17%	16 Ll. = 1,66%
1699 590 Ll. = 50,73%	- = -
1714 - = -	551 Ll. = 26,73%
1771 186 Ll. = 3,02%	3.388 Ll. = 46,91%
1799 - = -	5.707 Ll. = 45,95%

c) La nutrición, la mejor medicina del Hospital.

El presupuesto de gastos presenta como primera partida importante el aprovisionamiento de cereales. Los fondos dedicados oscilan entorno al 50% de las salidas globales a lo largo de su historia. En el cómputo de gastos no aparecen reflejadas las entregas de carne del Concell de Cent, así como el propio suministro

tro doméstico. Datos que relativizan nuestras conclusiones.

Los pobres anotados en el Hospital en el "Llibre de acullides 1642-1662" suman un total de 497, cifra que no debe de estimarse como estadística habitual de los internos, al oscilar constantemente el registro por la multitud de deserciones y muertes. Para 1699 y 1714 la cifra de 400 inscritos se reitera, sentando por tanto que el número de asistidos es similar en los tres primeros casos, no para 1771 pues suman 960, fácilmente podemos comprobar que relación guardan entre sí los gastos de alimentación.

Año	Total%	Trigo%	Carne%	Arroz% Legum.	Harina%	Vino% Aceite
1665	66,49	47,19	11,89	-	-	7,37
1699	56,76	53,80	-	-	-	2,95
1714	70,12	56,12	0,56	4,91	7,85	0,68

Un dato especialmente interesante que manifiesta la correlación existente entre carístia y pérdida cualitativa del suministro lo encontramos en 1714. El abastecimiento de trigo aparece mezclado con la cebada en una proporción de 1 x 6;

"Una quartera d'ordi ab mescla de la sisena part de blat". (Llibre Semaner de 1714).

Igualmente no podemos dejar de menospreciar la mayor orientación del gasto en consumo alimenticio ese año.

1771 ofrece interesantes novedades en el régimen de compras de alimentos. Advertimos la existencia de la composición de una dieta con marcadas diferencias a las anteriores. Las compras de trigo se sustituyen por compras generalizadas de arroz y legumbres y en menor cuantía de Pan blanco. Se persigue un poder de calorías mayor y un mejor equilibrio en la dieta. La explicación se ajusta al interés productivo del "Gran Taller"; el listón de acogidos se encuentra multiplicado por dos en este año, en relación a los anteriores, y la adquisición de Materias Primas ha pasado de representar un 4% en 1665, 1699 y 1714 a un 22%, con un desembolso de 2.569 Ll.

EL IDEARIO DEL HOSPITAL

El ideario del Hospital en el siglo XVII y XVIII se puede concretar en dos conceptos: Misericordia y Corrección (8). Esta doble cara del centro implica una línea divisoria entre los internos. Unos son considerados como pobres albergados y otros como pobres encerrados. A la virtual separación de sexos le siguen cuatro categorías de pobres:

1) Los pobres débiles. Categoría más privilegiada dentro del hospital. Únicamente cuentan con la prohibición de mendigar por cuenta propia. Su permanencia en el establecimiento no registra ningún conflicto gracias a su situación de reclusión relajada.

2) Los niños representan un amplio contingente entre los acogidos. Combinan su tiempo en el aprendizaje y trabajo en los oficios del Hospital, y en el adoctrinamiento de la religión católica. En la menor oportunidad que dispone el Hospital los "posantlos ab amo â effecte de que treballen y nos perden" (9).

3) Los estudiantes son, con los pobres débiles, otra categoría de pobreza privilegiada. Duermen y comen separadamente del resto de la comunidad, y sus únicos contratiempos son no mendigar y adoctrinar a los niños.

3.2) Las chicas o "Fadrines" permanecen reclusas con un severo programa de trabajo y moral. El apartado de las chicas se encuentra fraccionado en dos subgrupos: Están las "donzellas" y aquéllas a quienes se les reconoce haber tenido una inclinación por la "vida alegre". La represión y el constante trabajo definen su estancia hospitalaria hasta que encuentren un marido, cojan los hábitos, mueran o se escapen.

4) Los pobres válidos cuentan con similar programa hospitalario que las chicas y los niños. En este caso el trabajo es la única opción terapéutica del hospital. La deserción es la actitud más común que adoptan los varones. La colocación con un "amo" y la petición directa de familiares y en ocasiones con intervención de veguers u oficiales reales resumen las únicas esperanzas legales de libertad.

Existe una amplia distancia entre lo dispuesto y previsto por escrito sobre el Hospital y lo que realmente éste presentó. Ese contraste entre lo oficial y lo real se constata en la com-

paración del discurso de "Les Crides fetes y estathuides per... recullir tots los pobres de la Ciutat en lo Hospital... en 1633" y el registro de "Acullides" de los años 1642-1662. En "Les Crides de 1633" la única intención expresada es la de la reclusión de los pobres de la ciudad de Barcelona, advirtiendo que si éstos no lo hacen voluntariamente en el plazo de ocho días serán recluidos forzosamente, puntualizando que la suerte de los certeramente vagabundos y bribones no será otra que la de los azotes y cinco años de galeras. El libro de "Acullides de 1642-62" demuestra una realidad sustancialmente distinta del interés pronunciado por las autoridades. El Hospital traspasa la orientación barcelonesa propuesta por su Ayuntamiento, para abarcar en su acción a todos los indigentes de Cataluña. Comprobamos que de los 497 inscritos, 326 proceden de las comarcas catalanas y 15 del resto de los territorios de la Corona de Aragón y Castilla, resultando por tanto una proporción del 67,40% de hospitalizados ajenos a la ciudad. Tan sólo 35 hombres y 43 mujeres de los acogidos son naturales de Barcelona (15,69%) y 13 hombres y 20 mujeres (6,63%) de sus proximidades, en un radio no mayor a 25 Km.

Distintos comportamientos se observan de los hombres y de las mujeres dentro de la pobreza. La afluencia de los primeros obedece, bien a que han sido detenidos y trasladados por "acaptar", o bien porque aquejados por la tiña han recurrido a éste para curarse. El gran número de fugas masculinas y la relativa brevedad del "sejour" ponen de relieve que el único interés que les infundo el Hospital es el de convalecer y que la respuesta a la represión hospitalaria de los pobres no pasa por la rebelión, sino por la evasión. En el caso de la mujer el papel de la familia es decisivo en el internamiento. 110 niñas y "fadriñas" ingresan en estos años a consecuencia de la "voluntad" de sus familiares. Familiares que sólo podrán recuperar a 68 de ellas cuando su situación económica se lo permita. El índice inferior de fugas de mujeres responde a un cierto grado de "docilidad" de las mismas. Docilidad justificada obviamente por el contagio de la persistente atmósfera moral que reinaba para ellas en el Hospital, así como la ausencia de oportunidades en el exterior. Esa mayor docilidad femenina fue la causa motor

que favoreció la introducción y resolución del lento debate acerca de la exclusión de los hombres del hospital. En 1771 ante la evidencia del gran número de mujeres (890) sobre el de los hombres (70), el Ayuntamiento optó ante las súplicas de las Hermanas Terciarias, al recogimiento específico de las primeras.

Un dato fundamental que no podemos obviar en este espacio es la mayor procedencia de pobres de la Catalunya Vella que de la Catalunya Nova, prácticamente la proporción es de 5 a 1. El Ripollés, L'Empordà, La Selva, El Roselló y Vic son las comarcas que desplazan a más pobres.

Datos significativos son el 8,29% de mortandad, el 9,45% de pobres convalecientes que envía el Hospital General de la Santa Creu y por último el 3,42% de "Ximples i Muts". Estos datos expresan las relaciones de intercambio de pacientes entre los dos hospitales de la ciudad. La "Suplica a la Ciutat fahent per lo pñt Hospital, y per lo de Santa Creu de d^a Ciutat" (10) nos revela que hubieron de vencerse aparentes obstáculos en la relación de los dos hospitales a causa de las dificultades económicas que rodeaban a ambos. La solución hallada fue una mayor subvención municipal y la compensación de los gastos trasladando una cantidad recíproca de pobres.

NOTAS

1. Manuel Riu y varios; La pobreza y la asistencia a los pobres en la Cataluña Medieval. Barna 1980, C.S.I.C. Pag. 11.
 2. F. Braudel; El Mediterráneo y el mundo mediterráneo en la época de Felipe II. Vol II Mexico 1970 2ª Edc. Pag. 120
 3. Gaspar Sala y Berar; Govern polítich de la ciutat de Barcelona, pera sustentar los pobres, y evitar los vagamundos. Barna 1636, B.C.C.: Follet Bonsom 268. Llibre 1, Cap 3.
 4. Bartolomé Bennassar; La España del siglo de Oro. Edt. Crítica Barcelona 1983, Pag. 203.
 5. Pierre Vilar; Crecimiento y desarrollo. Ariel. Barcelona 1980 Pag. 153.
 6. Bartolomé Bennassar; La España..., Pág. 213-214.
 7. CONSTITUTIONS Y ALTRES DRE TS DE CATHALUNYA; Primera Cort de Barcelona.
 8. Jacques Soubeyroux; "El encuentro del pobre y la sociedad: Asistencia y represión en el Madrid del siglo XVIII". ESTUDIOS DE HISTORIA SOCIAL, Núm. 20-21, Ene-Jun. 1982, pág. 119.
 9. Arxiu Hospital Misericordia; "Crides de 1633" del LIBRO DE NOTAS O NOTICIAS.
 10. Arxiu Hospital Misericordia; "Suplica a la Ciutat fahent per lo pñt Hospital, y per lo de Santa Creu de dª Ciutat" LIBRO DE NOTAS O NOTICIAS.
- .- "Ll" = Lliures catalanes - Libras catalanas.

LA LLUM DELS MANICOMIS. MATERIALS PER A UNA HISTÒRIA CRÍTICA DEL CAPITALISME.

Josep M.ª Perlasia Botey

Per comprendre què és la psiquiatria, cal recórrer la seva història a l'Edat Moderna, i viceversa. La psiquiatria ha tingut sempre un doble semblant. Per alguns dels seus trets apareix com una rama de la medicina encarregada de les malalties mentals, tractades "igual que la resta de malalties"; per altres apareix com una eina de repressió i de control dels comportaments desviats, independentment de qualsevol finalitat mèdica o terapèutica (1).

Aquesta ambigüetat existeix sota formes diverses des del temps més antics i pot trobar-se a totes les civilitzacions. Les civilitzacions preindustrials apareixen envoltades per la presència d'interpretacions màgiques i religioses de la folia (es tracta essencialment de l'interpretació de la bogeria com a possessió (2) i per la presència d'actituds tolerants vers les persones més desfavorides i improductives. A més, respecte al problema psiquiàtric, les civilitzacions preindustrials es caracteritzen per la presència de sistemes rituals d'internament dels subjectes considerats com a desviats. A aquestes civilitzacions, l'ausència de les contradiccions socials típiques de la nostra societat i l'existència de grans perills naturals a la lluita quotidiana per la vida, determinen una problemàtica psicològica i psiquiàtrica diferent de la que trobem a les cultures urbanes d'Occident.

Malgrat això, també a aquestes civilitzacions, l'interpretació màgico-religiosa de la folia ha coexistit amb la interpretació "mèdica". La teoria psiquiàtrica moderna ha nascut de les entranyes de la crisi de l'interpretació màgico-religiosa de la folia (3), quan part de la societat va enraigar criteris sistemàtics per diferenciar més clarament, al interior dels diferents comportaments considerats com a desviats, aquells que pertanyien a la religió, o/a la repressió judicial, dels que eran de competència mèdico-psiquiàtrica. Ara bé, aquest canvi corresponia a unes determinades condicions socials, econòmiques, polítiques, jurídiques, morals, etc. particulars a cada formació social i a

cada moment històric. En el fons, allò que es barreja és el propi concepte de "home", la forma com la burgesia va començar a pensar-se des de si mateixa com a classe gestora del nou ordre social. Llavors, fer una història de la transició del feudalisme al capitalisme, és també confrontar llurs diversos models simbòlics i imaginaris (4) les seves condicions de reproducció; el Model d'Ordre Absolutista enfront al Model Burgès i el substrat que permet una continuïtat de la cultura de les classes dirigents i les seves produccions.

2. El cas francès

Malgrat que es difícil de completar el magnífic quadre de tancaments institucionals i formes de consciència que ens proporciona Foucault, les seves hipòtesis han estat complementades amb noves aportacions sociològiques i històriques que fan referència a la formació d'una nova sensibilitat social davant de la misèria i d'una percepció articulada a la nova ètica del treball que defineix l'ideal burgès: la creació d'un espai d'obligació moral equivalent a la llei civil (5).

El problema de fons, la interrelació entre la base socio-econòmica i l'àmbit de producció de mentalitats i formes de consciència social paral·leles a la generalització de relacions de producció capitalistes i a la consolidació del mercat interior i de l'aparell d'estat francès abans de 1789, no es pot reduir a unes relacions mecàniques sobre la metàfora base/superestructura, sinó que, tal com critica Thompson, ens apareix formes mediadores, models de producció de discursos amb una autonomia pròpia (6).

En el cas francès, ensems l'oposició cultural subalterna/cultura hegemònica i la seva interacció (7) es detecta també, a l'àmbit de la reflexió filosòfica, noves imatges de l'home i de les relacions humanes lligades a la "nova" mentalitat de la burgesia ascendent i adinerada: en el classicisme, amb la consolidació del model de producció capitalista, el pensament de classe que la burgesia instal·larà aprofitant els intersticis d'una concepció religiosa i militar de la societat, es configura a partir de la certesa d'haver-se enfugit de la follia.

Aquest és el profund canvi que inicia l'era científica, que farà impossible per a aquesta parlar de la bogeria, perquè el seu llenguatge resta limitat per l'exclusió de la follia i d'altres

formes d'irracionalitat. Així, en els orígens del capitalisme, la bogeria passa a oferir-se a l'experiència humana com un objecte de coneixement produït per l'encreuament d'una sèrie de línies mestres d'ordre discursiu i institucional, que es fixaran a la percepció de les gents (de les seves experiències de classe) com el seu Altre històric. com la negativitat que permet fundar l'Ordre de la Raó (8). Aleshores, només es podrà parlar d'ella des de si mateixa, des de la "consciència tràgica"; vet aquí que amb Sade, Goya, Nietzsche, R. Roussel o Artaud, "el boig pren la paraula" i aquell ésser exclòs i cridat al tancament, comença a parlar i a neguitejar-nos amb el seu missatge insòlit.

¿Quina és la petita història de la producció d'un nou espai simbòlic i imaginari que, tal com planteja M. Morey, abraça diferents dominis institucionals, discursius i perceptius (9).

En el cas francès, el Model d'Ordre Absolutista està íntimament lligat a la figura del Rei. les normes de conducta social s'unian a axiomes de moralitat i nocions de camàndula social (conceptes de "honeté -honradesa- y "bienséance -decòrum-) per a subministrar un model pel qual s'amagava tota emoció indecorosament profunda i s'evitava una conducta extravagant. Quan els valors i desigs socialment acceptats es portaven al extrem, també apareixen d'una manera incorrecta i repel.lent, tal com ens ho mostra l'obra de Molière (10). L'aparició i acceptació d'aquests valors i de les actituds que els acompanyaven són reflexos de la unitat cultural assolida per França a la dècada de 1660, "l'època clàssica" de Lluís XIV i de l'intent anàleg a l'ordre cultural d'excloure el domini de la follia. Aquesta positivitat cultural basada en la coexistència competitiva de corrents intel.lectuals tals com el racionalisme, el preciosisme, l'heroisme romàntic i la "tendresse", que en gran part tindrien continuïtat a la societat postrevolucionària i en el primer Romanticisme, apareix directament enfrontada a l'àmbit de la bogeria i el vici dels elements asocials confinats en el Hôpital Generale Enmig del "món moral" de l'Absolutisme i el de l'Ordre Burgés, hi hauria certa ruptura, reflectida en el "tall" de 1794 (dada simbòlica de l'alliberament dels encadenats de la Bicêtre per Pinel), però hi hauria també una continuïtat profunda de la Raó fins a la ruptura del segle XIX.

3. Envers una crítica global (holística) del capitalisme

Deliberadament hem deixat la resolució del crim per al final. Parlar d'història a les societats dels 80, en constant revisió de llurs formes d'organització social, amenaçades per un gran interrogant, necessita de la intuïció que quelcom de profund, de molt profund, ha fet figa a la anomenada Cultura Occidental.

Els manicomis poden ensenyar-nos moltes coses sobre una societat on els seus oprimits són cada vegada més lluny de les causes i dels mecanismes de l'opressió. Tal com plantejava el grup S.P.K. (11), l'assalariat vén la seva vida a canvi de mitjans de subsistència materials i de seguretat de tot tipus: viu, doncs, una vida que no li pertany, una vida determinada per constriccions exteriors; no té personalitat pròpia, la que poseeix és el producte de les relacions econòmiques: "l'individualitat, la qualitat són borrades, la força de treball es intercanviable les persones resten aïllades, separades, atomitzades: Robinson en un món de mercaderies" (11 bis).

Aquesta contradicció entre la producció de mercaderies i una corresponent destrucció de la vida humana ha estat assenyala da moltes vegades, però allò típic del nostre temps es la substitució de la miseria material de les masses (fam, mortalitat que són encara absolutament majoritàries al nostre planeta) per la miseria psíquica, la malaltia i l'atur forçós al Centre del Sistema Mundial.

L'exclusió de la bogeria en els orígens del sistema capitalista com a base per l'objectivitat d'un nou saber "científic" sobre l'home és tan sols un petit capítol en la història de la tecnologia del poder: ara per ara, el manicomi segueix sent l'espai privilegiat del poder psiquiàtric i social a través de la figura d l'internament judicial. Les normes de disposició, productivitat i regne del no-dret dels foragitats que s'inicia al segle XVIII amb el naixement de la psiquiatria com a tecnologia general del cos social, passaren per l'endreqament del dispositiu repressor de l'Antic Règim: Administració Reial-Aparell Judicial-Família i per la constitució d'un nou context d'adveniment legal, per l'aparició de nous agents de l'exclusió (fiscals, jutges, administradors locals), l'establiment d'una nova estructura institucional d'hospitals i per l'atribució al "boig" de l'estatut definitiu de malalt, diferent de la resta de transgressors de

l'ordre social.

Els patrons de valors, sentiments, símbols, interacció, divisió del treball i control social passen per l'expulsió dels do minis de l'oníric (com a forma irrelevant del nostre psiquisme), de la sexualitat (a través d'una legislació repressiva) i de la folia.

La crítica del capitalisme no pot, per tant, basar-se exclusivament en les categories de l'economia política, sinó que remet a una concepció ideològica de l'home i de l'història (12).

Però el problema de fons és més greu, encara. Per a Foucault, a la pregunta de "cóm ha arribat la nostra cultura a donar el sentit de la desviació i al malalt un estatut que l'exclueix?" li segueix "I cóm, malgrat aixó, la nostra societat s'expressa en aquestes formes mòrvides en què es nega a reconeixer-se?". Estudis anàlegs als de la folia referits a la història de l'educació i la reproducció de les idees, la sociologia de la literatura i la creació artística i especialment, del Romanticisme com a mentalitat correlativa de la crisi permanent al domini de la societat burgesa, ajudarien a completar una visió de la naturalesa simbòlica del mode de producció capitalista.

A la vegada, la negació de la bogeria expressa quelcom més. Com assenyala Eugenio Trías, "si lo que se historia no es un objeto de conocimiento es precisamente porque se están narrando los avatares del conocimiento mismo, en la medida en que la locura es específicamente, y desde el Clasicismo por lo menos, el nombre que adopta lo otro absoluto de nuestra Cultura: el secreto rostro de nuestra Muerte -la muerte de Europa como forma de vida espiritual-. Así, hacer historia de la locura es un modo de historiar la articulación de nuestra modernidad, esa partición que ordena lo real en dos mitades complementarias, una de las cuales, habiendo sido límite hasta hoy de la otra, empieza a ser comprendida como su secreto fundamental" (14).

NOTES

1. Jervis, G.: Manual Crítico de psiquiatría, Barcelona, Anagrama, 1979, pp. 43-44.
2. Foucault, M.: Enfermedad mental y personalidad, Buenos Aires, Paidós, 1961, p. 73 y ss.
3. Foucault, M.: Historia de la locura en la época clásica. México, FCE, 1972 pp. 249-251 (I); CASTEL, R.: El Orden Psiquiátrico. La Edad de Oro del alienismo Madrid, La Piqueta, 1980; Ristich de Groote, M.: La folie à travers les Siècles, Laffont, París, 1967.
4. Cf. "Imaginario, Simbólico, Real", Nueva Larousse P. 45, vol.21 Barcelona, Plaza & Janes S.A. 1979, pp. 6468-6470; Rosolato, G.: Ensayos sobre lo simbólico, Barcelona, 1974.
5. Dürner, K.: Ciudadanos y locos. Historia social de la psiquiatría, Taurus, Madrid, 1974, p. 146, 152; Rosen, G.: Locura y sociedad. Sociología histórica de la enfermedad mental, Madrid, Alianza, 1974.
6. L'oposició entre formes de l'experiència, mediadores entre el ésser social y la consciència social (posició clàssica de l'anomenat "marxisme humanista") versus estructures i diferents nivells de producció conceptual és un dels més recents debats a l'historiografia marxista. Cf. Hacia una historia socialista, Barcelona, Ediciones del Serbal, 1983, basat en les polèmiques del History Workshop Journal, núm. 6,7,8. La cita de Thompson es de Miseria de la Teoría, Barcelona. Crítica, 1981, p. 139. Cf. Williams, R.: Marxism and literature, Oxford University Press, 1977 y Thompson, E.P.: "An open letter to Leszer Kolakowaki", The Socialist Register, Merlin Press, London, 1974 pp. 1-100.
7. Ginzburg, C.: El queso y los gusanos. El cosmos según un molinero del siglo XVI, Barcelona, Muchnik, 1982 pp. 18-28.
8. La dialèctica entre ho inclós i ho exclós (Raó/Follia) queda molt bé explicada a les obres de Trias, E.: La filosofía y su sombra, Barcelona, Barral, 1983⁴ i especialment, Filosofía y carnaval, Barcelona, Anagrama, 1970 pp. 48-50.
9. Morey, M.: Lectura de Foucault, Madrid, Taurus, 1983, pp. 50-52.
10. Rosen, Op. cit. p. 197.
11. "S.P.K." = "Psychiatrie Politique"; Cf. "Antipsiquiatría", El Viejo Topo, nº 4, enero, 1977 p. 31.
- 11 bis. Ibid.

12. "Una sociedad comprende muchas actividades y relaciones (de poder, de consciencia, sexuales, culturales, normativas) que no conciernen a la economía política, y para las cuales ésta no tiene ni siquiera el léxico necesario para su análisis. Por consiguiente, la economía política no puede mostrar el capitalismo como "el capital en la totalidad de sus relaciones"; no tiene siquiera el lenguaje y los términos para hacerlo, sólo un materialismo histórico que pudiera poner todas las actividades y relaciones dentro de una visión coherente podría hacerlo". EP. Thompson, op.cit. (1974) i també a Fontana, J.: Historia. Análisis del pasado y proyecto social Barcelona, Crítica, 1982, pp. 243-244.
13. Foucault (1961), op. cit. p. 73 i Morey M. op. cit. p. 29.
14. Trias, E. (1970), op. cit. pp. 26-27.

CONTRIBUCIÓ AL CONEIXEMENT HISTÒRIC DEL MONESTIR DE SANTA MARIA DEL ROURE (PONT DE MOLINS; ALT EMPORDÀ)

Ferran del Campo Jordà

Origen: El Roure, muntanya des de la qual s'albira una extensa i clara vista de la plana empurdanesa, és una de les més històriques d'aquesta comarca. El nom de Roure és molt antic i anterior al monestir del mateix nom. Els roures no són estranys a l'entorn.

Ignorem si havia a l'indret cap construcció preromànica, però les restes més primitives que podem trobar avui dia són d'una església romànica que podem datar com del segle XII i que està directament relacionada amb el castell de Montmari. Aquest castell es troba sobre un promontori pedregós al cim mateix del riu Muga, pertanya al comtat de Besalú i, dins d'aquest, a l'important vila medieval de Llers. Els seus senyors foren els Montmari (l'any 1115 tenim notícies de Ramon de Montmori). En el terme feudal d'aquest castell hi havia la muntanya del Roure i és, amb moltes probabilitats, per influència dels esmentats Montmari que s'edificà la primitiva església romànica del Roure. Potser, a més d'església, era punt de guaita dels moviments del bel·licós comte d'Empuries.

Del castell de Montmari, avui, no en queda gairebé res; del camí que d'aquest pujava al Roure s'ha perdut tot rastre; només, a la porta principal del monestir, a cada costat, podem veure dos escuts que representen un castell damunt d'un riu, Montmari i La Muga.

Aquesta església romànica la podem situar a la primera meitat del segle XII. A finals d'aquest mateix segle s'instal·la en el lloc l'orde Agustí (segons citen documents antics de Llers) i sembla que fou l'Abat de Vilabertran, després bisbe de Girona, Lluís Berenguer, natural de Llers, qui fundà el monestir, naturalment amb el vist-i-plau dels Montmari.

Apareixen així edificis annexos a l'església i des d'aquest moment es pot parlar del Monestir de Santa Maria del Roure com a tal.

Història: S'esmenta el "Priorat de Robore" per primera vegada els anys 1279 i 1280 (Rationes Decimarum Hispaniae) i poc després, amb l'invasió de l'Empordà pels croats francesos de Felip "L'Ardit", és de suposar que els monjos del Monestir es possessin de part seva, com així ho havia fet el Bisbe de Girona i la totalitat dels Ordes Religiosos (el rei català Pere "el Gran" havia estat excomunicat pel Papa Martí IV).

El 5 d'agost de 1290 sabem que s'esmentà la Pobordia del Roure que cobrà uns censos; això dóna fé que actuava com a Monestir amb característiques feudals i com a tal tenien domini sobre terres i béns (cosa comú a la Catalunya Vella).

L'any 1314 a "L'Acta de la Santa Visita" es parla del Monestir del Roure, format per Canonges Regulars de Sant Agustí, amb un Poborde (Prior), quatre Canonges, un Sagristà i dos Beneficiats; n'era Poborde Bernat Vilà que morí deu anys després. Així mateix s'anomena la imatge de la Verge per primera vegada, tallada en fusta.

L'any 1334, a "L'Acta de la Santa Visita", també es parla del Roure, enguany amb vuit Canonges. Per fi, l'any 1362 i a finals de segle s'al·ludeix en els nomencladors de la Diòcesi Gironina a la "Prepositura Sanctae Marie de Robore".

Sabem que a començaments del segle XV l'església i el Monestir es trobaven en estat ruïnós per causa de la guerra, el que no diuen els escrits és de quina guerra parlen, però en revisar la història Empordanesa trobem que l'any 1384 una de les companyies estrangeres que venien a reforçar l'exèrcit del Comte Emporità Joan I, en guerra amb el rei català Pere "El Cerimoniós", es va perdre en travessar els Pirineus i va anar a parar a Molins, on per poc no va ser desfeta pel sometent d'aquest poble. Potser aquests mercenaris assaltessin el Monestir, però és més versemblant que no fessin les forces del Comte d'Armanyac l'any 1389, quan varen envair la comarca per sorpresa, arribaren fins a Navata i a la seva retirada varen cometre tota mena de tro-pells.

El Monestir i l'església quedaren malmesos i l'any 1408, el 18 de juliol, el Papa Benet XIII (el Papa Luna) en una circular datada a Bàscara concedeix indulgències per recaptar almoines amb la finalitat de reparar l'església del Roure "que les

guerres havian deixat molt destruïda".

La reconstrucció fou lenta i es concediren noves indulgències pel Bisbat de Girona els anys 1413, 1415 i 1431; aquest darrer any o poc després va completar-se l'edificació del Palau Abacial (Poborderia), restes que podem veure avui dia; i l'antiga església Romànica va ésser transformada en Gòtica, com ja veurem en parlar de l'arquitectura.

Junt amb aquesta reforma va ésser encarregada una nova imatge de la Verge (el fet que portés una branca de Roure a la mà dreta demostra que fou esculpida per aquest Monestir).

Aquesta imatge gòtico-renaixentista, feta d'alabastre, arribà a l'Església del Monestir entre 1440 i 1470 i va ésser posada en un dels altars menors.

Ja dins de les guerres dels Remences, l'any 1485, va ésser assaltat el Monestir pels pagesos (es portaven més de vint anys de desordres) i foren expulsats els Agustins. És molt probable que poc abans algun dels monjos amagués la Imatge nova de la Verge sota o dins d'un roure, fet que tindria notables conseqüències en el futur. En efecte, l'any 1514 o poc abans va ésser trobada aquesta Imatge de forma miraculosa (fet que es citarà a l'apartat de llegendes) i segons s'esmenta a l'Acta de la Santa Visita a partir d'aquesta data s'intensifica la devoció a la Verge del Roure d'una manera sorprenent.

L'any 1532 consta que es varen fer reformes, potser per reparar els danys de les guerres de Remença i, l'any 1536, ja n'erren finalitzades.

És significatiu, així mateix, que l'any 1544 l'antiga Imatge Romànica estigués en un altar lateral i la titular del Monestir fos la Gòtica; és evident que per algun fet especial va captar l'atenció de les gens de la comarca.

L'any 1592, a l'igual que altres llocs, va ésser secularitzada la Comunitat Agustina del Roure.

Al segle XVII, l'any 1602, hi havia quatre altars a l'Església i poc després es dona el suposat fet miraculós de retornar la Imatge de la Verge al roure a on va ser trobada (sembla que només quedava el tronc del que fou gran arbre). Aquesta circumstància va fer que s'aixequés una petita capella, que es menciona ja l'any 1617 envoltant l'arbre, i que a partir de l'any 1627 es traslladés cap allà la imatge de la Verge, tornant a

ser titular del Monestir l'antiga talla Romànica.

Poc temps havia de durar aquesta petita capella ja que el reverend Jaume Puig, clergue del Monestir, va emprendre amb els seus propis diners (es va arruinar totalment) l'obra d'una gran església de 22 per 7 metres de planta i amb edificis annexos per a hostatgeria. Aquesta església va ser beneïda el dia 29 de setembre de 1638 per l'Axiprest de Vilabertran, reverend Camps. Des d'aquest moment l'església Nova i la Verge del Roure capten l'atenció de les gens de la comarca, convertint-se en la veritable Patrona de l'Empordà; a partir de l'any 1639 es fan processions des de punts diversos més o menys llunyans.

Els anys 1640 i 1641 es donen una sèrie de fets suposadament miraculosos que encara encenen més la devoció popular i l'any 1642, el dia 20 de març, la Ciutat de Girona donà l'Altar Major.

Al mateix temps Catalunya entrava en una de les èpoques més tristes de la seva història, les guerres contínues des de l'any 1639 (Guerra dels Segadors) fins a l'any 1697. Tenim notícia (P. Camós 1657) que l'any 1657 només restava un sacerdot al Monestir i que l'any 1677 va ser enterrat, a l'Església Nova, el Poborde Francesc Bordas. Ja en el segle XVIII, l'any 1704, encara coexistien ambdues esglésies i es conservaven les dues imatges, la Romànica al Monestir i la Gòtica a l'Església Nova, en aquesta Església fou enterrat l'any 1761 el darrer (o un dels darrers) Poborde que visqué al Roure, Anton Lavall. El Monestir ja estava abandonat aquest any.

El dia 4 de juny de l'any 1783 varen ser separats per l'autoritat religiosa els pobles de Llers i de Molins, i començaren tot seguit els problemes entre ambdues entitats i el principi de la fi del Monestir i Santuari del Roure (aquest quedava dins del terme Municipal de Molins). La solució salomònica que es va adoptar fou la de portar l'administració del Roure alternativament, entre els de Llers i els de Molins, un any cadascú.

En començar la Guerra Gran, el 1793, els de Llers s'emportaren la Imatge de la Verge i l'enterraren a l'Església de la població. (La Imatge Romànica havia desaparegut en el transcurs del segle XVIII, en restar abandonat el Monestir).

Poc després, l'any 1794, els republicans francesos pasaven a l'atac i entraven a l'Empordà. El front va quedar establert de tal manera que el punt principal i caserna general francesa

es trobava al castell de Mont-Roig i l'Espanyola a la muntanya del Roure, front per front. Es varen fortificar i l'intercanvi de trets de canó fou constant, fet que provocà l'enderrocament definitiu del Monestir.

El dia 17 de novembre de 1794 moria, al castell de Mont-Roig, el general en cap francès Dugommier i tres dies després, el 20, es donava l'ofensiva francesa produint-se una de les batalles més violentes de la contesa; es va enfonsar l'ala esquerra de l'exèrcit espanyol i el reducte del Roure va ser atacat per darrera, i sobre la muntanya van quedar centenars de morts espanyols, entre ells el cap de l'Exèrcit Ibèric, el general Luís de Carvajal, Conde de la Unión (avui encara es conserva una creu de pedra de 6,30 metres d'alçada al lloc on va caure ferit de mort).

Semblava que, amb la pau establerta l'any 1795, tornaria tot a l'estat de coses anterior, però la Imatge de la Verge del Roure no va ser tornada al Santuari fins a l'any 1804, tot i així varen continuar les disputes entre els de Llers i els de Molins.

Quan es produí la invasió dels Napoleònics, els Llersencs s'emportaren de nou la imatge i l'amagaren a una casa particular; quan finalitzà la guerra, l'any 1815, ja no la varen tornar sinó que la posaren en un altar de l'església de Llers. Per aquestes dates es separaven definitivament els pobles i termes de Llers i de Pont de Molins, quedant la muntanya del Roure, com ja hem dit, dins del Terme Municipal de Molins. Aquesta és la raó, i no altre per la qual la Verge del Roure mai no fou retornada al Santuari, encara que l'any 1818 s'intentés reparar l'Església Nova per albergar de nou la Imatge.

A partir d'aquest moment l'antic Monestir i l'Església Nova varen ser abandonats i, a poc a poc, es varen anar enderrocant; tant és així que avui dia fa veritable pena l'estat d'abandó en què es troba tan històric lloc, sotmés a tota mena de pil·latges.

L'Arquitectura del conjunt: Ja hem fet constar que el primer edifici que es coneix és una església Romànica de porta lateral (cara al sud) que es pot datar del segle XII, i poc després s'edificà al seu voltant el primitiu convent Agustí (pot ser que l'actual portalada de l'enderrocat Palau Abacial estigui feta amb carreus escairats de la primitiva). Amb més o menys reformes

s'arribà a les darreries del segle XIV, quan el conjunt és assaltat, com ja hem vist, possiblement saquejat i en gran part enderrocat. La reconstrucció s'efectuà a la primera meitat del segle XV, l'Església Romànica es transforma totalment i es converteix en Gòtica, amb unes mides de 20 per 8 metres. L'antiga porta és tapiada i s'obre una altra al frontís, d'arc de mig punt i de gran dovellatge, i damunt d'ella s'obre un llarg finestral d'arcs apuntats. L'absis és poligonal, amb cinc cares i l'enbigat de fusta del sostre és sostingut per arcs de diafragma (típics a l'arquitectura civil Gòtica). Es tracta d'un dels pocs exemples d'Església Gòtica d'aquest tipus a l'Empordà.

Es bastí així mateix el gran Palau Abacial (Poborderia), les restes del qual podem contemplar avui dia.

Al segle XVIII es construeix l'Església Nova del Roure, amb un altar major i dos laterals, sent les seves mides de 22 per 7 metres, orientada al Nord i similar a moltes esglésies empordaneses d'aquesta època. Posseïa estances annexes com a hostatgeria.

A finals del segle XVIII el Monestir estava mols malmés, l'ultima cita que coneixem de la coexistència d'ambdues esglésies és del any 1704. Després de la Guerra Gran i de la Batalla del Roure, l'Església Vella i el Monestir varen restar definitivament enderrocats, l'Església Nova es va refer però, a causa de la guerra amb Napoleó i sobretot a les disputes entre Llers i Molins, va quedar abandonada i al llarg del segle XIX es va anar convertint en la runa que és avui dia.

Te impòrtancia així mateix que als segles XVIII i XIX es van edificar algunes cases de treballadors del camp aprofitant els enderrocs, de manera que es va parlar del "Veïnat del Roure". Al segle XX varen ser abandonades, així com les terres de conreu, i el lloc esdevingué ruïnós i solitari tal com el podem trobar ara.

Imatges de la Verge: La Imatge Romànica era, sense cap dubte, la talla de fusta típica amb la Verge asseguda i el nen damunt dels seus genolls.

La Imatge Gòtica estava dempeus, esculpida en alabastre, amb els cabells daurats com part dels seus vestits, aquests portaven també flors policromades. Feia una mida de 92 cm. (6 pams) i pesava 76 Kg.; amb el braç esquerre sostenia el nen, el qual donava

la benedicció amb la mà esquerra i a la dreta portava un llibre; a la mà dreta de la Verge hi havia una branca de Roure. La Imatge es trobava damunt del tronc de roure on fou descoberta i del qual els devots hi prenien petits trossos per alleugerir els seus mals.

La Imatge de la Verge del Roure va ésser desfeta en volar l'església de Llers l'any 1939, a les darreries de la Guerra Civil.

Devoció i Llegendes: La Llegenda principal arran de la devoció vers el lloc, és el descobriment miraculós de la imatge de la Verge al tronc d'un roure. Diu aquesta llegenda que va ser un toro del proper mas Jordà el que va fer senyals per tal que els pastors fessin el descobriment. El que hi ha de cert en aquest afer no ho sabem, però realment des d'aquesta troballa el Roure esdevingué un dels llocs més miraculosos d'arreu.

Altre notable miracle de la Verge del Roure va ser la facultat de suar; en efecte, la imatge va suar els dies 24 de març de 1640 i 26 de gener, i 6-7 de febrer de 1641, totes les vegades amb l'esglésias plena de fidels, principalment de Llers, Figueres i Girona (recordem que la Verge era d'alabastre). El Bisbe de Girona va enviar testimonis per tal que prenguessin nota i comprovessin si hi havia quelcom de fals afegit a la imatge que produís l'efecte de suar, i no varen trobar res. Un dels testimonis va ésser el cronista Jeroni del Real. La devoció fou molt intensa al segle XVII i primera meitat del XVIII, a finals d'aquest encara es feien processons al Santuari per part dels pobles de la comarca "la plana de l'Empordà amb processons us reclama" (popular).

Després de la Guerra Gran el lloc va restar abandonat encara que la devoció a la Imatge de la Verge del Roure va continuar a la seva capella de l'Església de Llers.

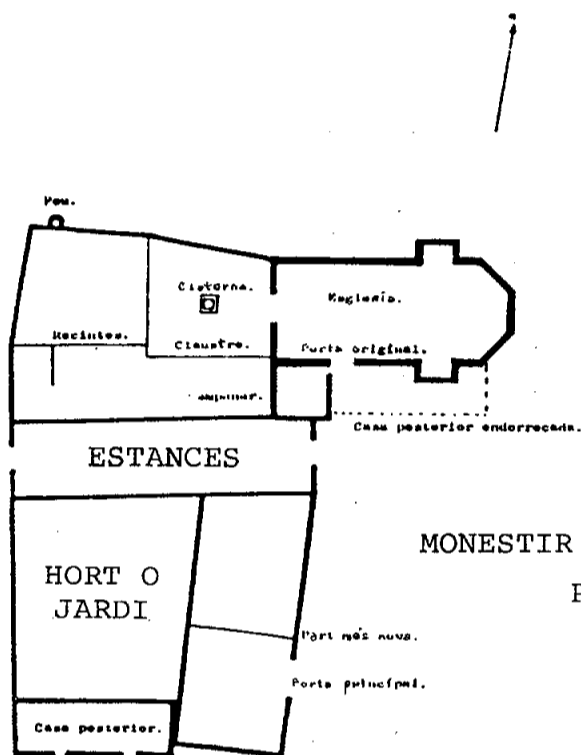
Comentari final: La intencionalitat d'aquesta comunicació és donar a conèixer un dels llocs més històrics de l'Alt Empordà, i del penós estat d'abandó en què es troba avui dia, sent objecte del pillatge de les moltes persones que creuen trobar-se davant d'un cúmulo d'enderrocaments que cal aprofitar.

El lloc té importància des d'un punt de vista històric començant a l'Edat Mitjana i arribant fins a la Guerra Gran, amb la decisiva Batalla del Roure. Així mateix té importància des d'un punt de vista religiós pel que respecte a l'evolució de la devoció a la Verge a la comarca Empordanesa. Per últim, tot el conjunt té un valor arquitectònic, ja sigui pel que resta del Palau Abacial, com pel fet de trobar-se'n tres esglésies d'èpoques successives, la primera Romànica, per sobre d'aquesta (aprofitant les seves restes) la Gòtica amb arcs de diafragma i, a prop, en direcció Nord, l'Església Nova feta al segle XVII.

Caldria fer un estudi seriós del lloc, netejar i recuperar tot el conjunt així com donar-li protecció per finalitzar amb el pillatge de carreus escairats i de buscadors de tresors. Esperem que aquesta primera contribució al coneixement d'aquest històric indret Empordanès serveixi per conseguir un futur millor per al que ara per ara són un cúmulo de runes tristes i abandonades.

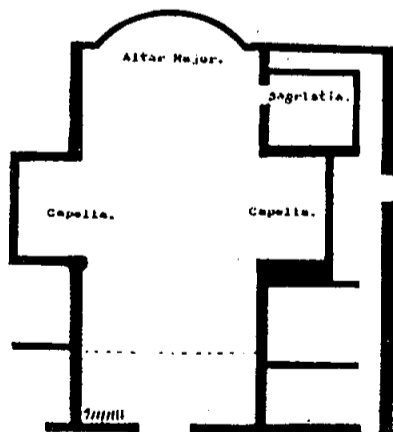
BIBLIOGRAFIA

- Badia i Homs, J.: L'arquitectura medieval de l'Empordà. Vol.II-B pàg. 10-12, 1981.
- Camós, P. El jardí de Maria. O.P. I III. C. XII: 125 pàgs.1657
- Del Campo i Jordà, F. Història de les guerres de l'Alt Empordà. Inèdit, 1980.
- Puig i Bonet, J.: Història de la Verge del Roure. Inèdit. 1982.
- Pallisserra, G.: Llibre de Racionaris de la vila del castell de Llers. Inèdit. Llers 1730.

MONESTIR DE SANTA MARIA DEL ROURE
Planta Aproximada

ESGLÉSIA NOVA DEL ROURE
Planta Aproximada

Recinte annex
per a l'ermità

EL RETAULE DE LA CAPELLA DE LA CONCEPCIÓ DEL CASTELL DE VILASSAR

Sílvia López i Fontrodona
Ana Petit i Figuerola
Montserrat Villanueva i Bés

INTRODUCCIÓ HISTÒRICA

La data de la primera construcció del castell no la sabem, però segons cita D.C. Buigas Monravà (1885) hi ha un document de principis del segle X o d'epoca anterior que fa referència al castell, i l'any 1101 apareix Balduino d'Orta com a senyor dels castells de Sant Vicenç (Burriach) i Sant Genís (Vilassar). Així mateix, Monreal i de Riquer (1958) fan constar que en el segle XI ja hi ha referències de l'existència dels castells de Sant Vicenç i de Sant Genís, que pertanyien als comtes barcelonins. En el segle XII es cita com a castell el de Vilassar, amb una planta més o menys quadrada i una gran torre de l'homenatge, amb cinc pisos i murs de 2'4 metres d'espessor; això ens fa pensar en la probabilitat que l'origen d'aquesta fortalesa es troba en una gran torre de guaita i defensa que pertanyia possiblement al castell de Sant Vicenç i que formava part, a l'Alta Edat Mitjana, del sistema de defensa de la costa sota el domini dels Comtes de Barcelona. Així no seria res d'estrany que, en irrompre a la Catalunya Vella el feudalisme, s'utilitzés aquella antiga torre per bastir un castell feudal, essent els seus primers senyors, amb tota probabilitat, els castlans del castell de Sant Vicenç (l'any 1200 n'era senyor Berenguer de Sant Vicenç). És a dir, la torre pot datar-se com a més lluny al segle IX i el castell al segle XI.

A l'any 1262, Berenguer de Sant Vicenç donà els castells de Sant Vicenç i de Sant Genís al seu fill Guillem, fet que dona constància una vegada més que ambdós pertanyien als mateixos senyors.

A finals del segle XIII es fan reformes importants i s'amplien les defenses amb una torre quadrada de mida considerable i situada al costat dret de la porta principal, per tal de cobrir-la.

En el segle XIV, l'any 1352, en morir sense fills Berenguer

de Sant Vicenç, els dos castells varen ésser comprats, junt amb els drets feudals, pel barceloní Pere des Bosch (o Desbosch), - conseller reial i burgés ric que aspirava a ésser noble.

Aquest o els seus successors portaren a terme una altra important reforma a les darreries del segle XIV. Es fan de nou gran part de les muralles del castell, aprofitant en el possible els murs anteriors, i es colliquen nous merlets segons l'us de l'època, amb espitllera i matellet. (1)

Es fa també en aquest segle un sistema de defensa exterior; un primer recinte, amb fossar, del qual queden enguany una torre circular a l'extrem esquerra del mateix i part de les muralles amb els seus merlets. S'obren noves finestres a les muralles primitives i es converteix definitivament en un castell-palau.

L'esdeveniment més important del segle XV son les guerres remences. En la primera d'aquestes guerres (1462-72), la família Desbosch sembla que es va posar del costat de la Generalitat Barcelonina i hi ha constància que el veí castell de Sant Vicenç (Burriach) va ésser pres per les tropes del rei Joan II i enderrocat.

Apareix en aquesta primera guerra remença un personatge important, es tracta de Pere Joan Ferrer i Destorrents, que l'any 1471 deserta junt amb altres caps d'exèrcit de la Generalitat i se'n va amb el rei Joan II, el qual li concedeix els senyories feudals dels castells de Burriach i Vilassar.

No tenim notícies del que va succeir en aquest castell a la segona guerra remença, però finalitzant aquesta contesa el rei Ferran II "El Catòlic", el dia 31 de Juliol de 1480, tornava a la jurisdicció reial, el castell, vila i terme de Vilassar, junt amb altres, i d'aquesta forma els habitants s'alliberaven del poder feudal.

Respecte de l'arquitectura, a finals d'aquest segle XV s'obren mes finestres i es fa la decoració de la façana principal.

Segons Buigas Monravà (1885), en el segle XVI començà la seva decadència, això sembla ésser que no es així segons Lluís Monreal i Martí de Riquer els quals opinen que aquesta es va produir al segle XVII, hipòtesi aquesta que sembla més raonable. El cert és que en el segle XVI ja no és utilitzat com a fortalesa, només, i segons les circumstàncies, com alberg de tropes.

En el segle XVII i en la guerra "dels segadors", els Desbosch prenen part pel rei Felip IV i, quan l'any 1653 arriba la pau, el rei els doná els privilegis demanats que eren les jurisdiccions dels pobles sota el domini del castell de Vilassar. Tot seguit es donen una sèrie de pléts amb la població fins que l'any 1660, els Desbosch cedien definitivament les jurisdiccions a canvi d'una quantitat pactada.

Sembla ésser que és per aquestes dates quan començà la decadència del castell-palau i pocs anys després, a començaments del segle XVIII, moria l'última representant del llinatge, Teresa Desbosch (vídua del noble Carles de Caldes i de Vilafranca), sense cap hereu directe. Des d'aquest moment es converteix l'antiga fortalesa en una gran masia.

En la guerra de Successió (1702-14), el castell de Vilassar va ésser convertit en quarter de les tropes addictes a L'Arxiduc Carles i a la fi de la lluita va ésser pres pels francesos de Felip V i incendiat.

La darrera situació violenta per la qual va passar l'antic castell va ésser al segle XIX, el 1874, quan 700 carlins entraren a Vilassar i els veïns es van fer forts darrera les seves muralles; els assaltadors saquejaren la vila fins que 100 voluntaris que provenien de Mataró arribaren i els feren fugir.

Després continua com a masia i, l'any 1931, fou declarat monument històric-artístic per decret oficial.

DATA DE CONSTRUCCIÓ DE LA CAPELLA I SITUACIÓ DINS DEL CASTELL.

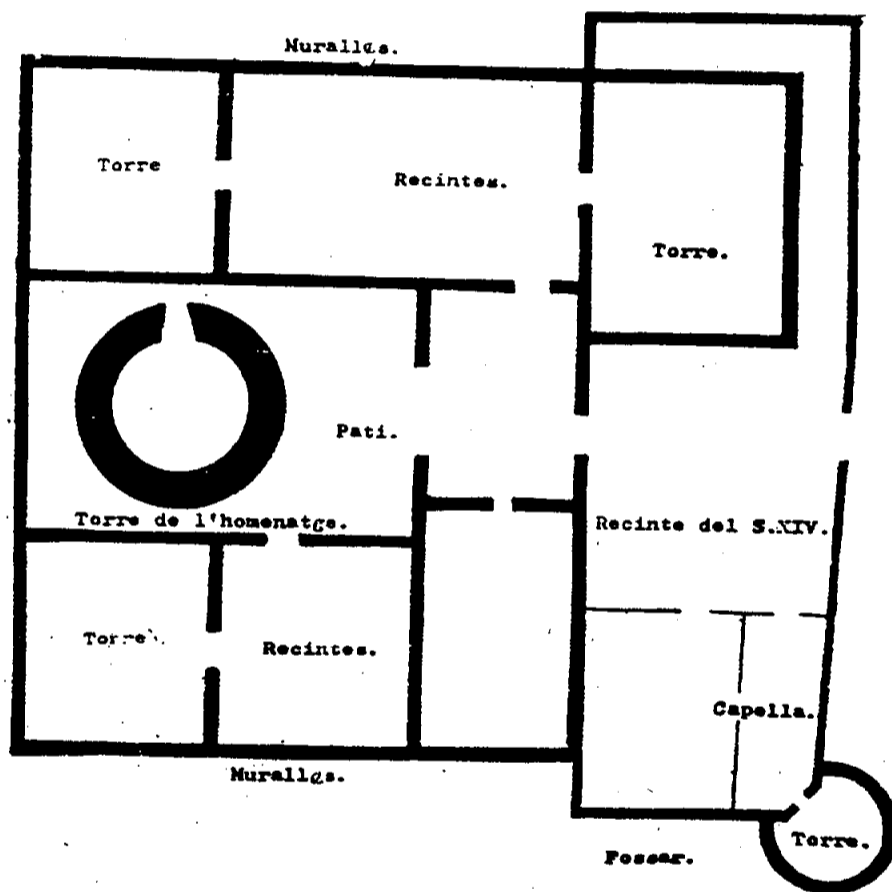
El fet que la majoria de castells medievals de Catalunya estiguin proveïts, des del moment de la seva construcció, d'una capella ens fa pensar que, probablement, el Castell de Sant Genís també la tenia des del segle XI, encara que avui dia ignorem la seva situació inicial i si en resta alguna part.

Respecte de la capella motiu d'aquest treball, quan al segle XIV es construeixen les defenses exteriors (primer recinte), es fa a la part esquerra de les mateixes, junt a la torre de planta circular que encara es conserva, una estància que, en principi, era utilitzada molt probablement com a magatzem. No sabem la raó per la qual en un moment determinat es canvia l'ubicació de l'antigua capella, si és que aquesta encara existia,

i es fa una capella nova en l'estància abans esmentada (el lloc no és propi d'una capella). Sembla ser que això fóra quan el castell ja no servia com a reducte militar, és a dir, als segles XVI o XVII.

En conclusió, es pot afirmar que el lloc on es troba la capella avui dia va ser edificat a les darreries del segle XIV, però no com a capella ja que aquesta va ser traslladada en aquest lloc al segle XVI o al segle XVII.

Castell de Sant Genís de Vilassar.
Planta Aproximada

EL RETAULE

L'única font documental que ens resta com a referència escrita d'aquest retaule és un rebut signat el 9 d'Abril de 1680 per Joan Arnau, pintor barceloní, a favor de Teresa de Caidés Desbosch de Sant Viçens i de Vilafranca, en el qual s'acredita que 55 lliures barcelonines era el preu satisfet al pintor, per haver realitzat el retaule de la capella de la Concepció del Castell de Vilassar, del bisbat de Barcelona.

Aquest document ha estat citat pel Dr. Alcolea Gil en la seva tesi doctoral (2):

Seguint al Dr. Alcolea, sabem que Joan Arnau (1595-1693) estudià a Barcelona i a Madrid, aconseguint la tècnica de professional de la pintura. Arnau aviat formà part del Col·legi de Pintors de Barcelona, al qual sembla ser que hi pertanyien tots els pintors d'una certa categoria.

El retaule, d'uns 2 x 3 metres aproximadament, segueix la disposició típica barroca, que consisteix en la forma reticular.

El retaule, realitzat mitjançant pintura sobre fusta amb decoració de guix policromat en daurat, consta de quatre cossos:

a) En primer lloc, tenim la dita predel·la, a la part inferior del retaule. Dues pilastres separen les tres taules que la componen, de les quals no s'ha pogut encara identificar els seus motius iconogràfics.

b) Al damunt de la predel·la, tenim el que s'anomena el cos: aquest està dividit en tres rectangles separats per quatre columnes salomòniques policromades.

A ambdós laterals d'aquest cos central hi trobem escuts heràldics al·lusius a la família Desbosch, fins llavors propietaris del castell.

En el rectangle central, està representada la Inmaculada Concepció que descendeix sobre el regne de la terra.

La Inmaculada, amb la tradicional túnica blava, damunt d'una mitja lluna i amb les mans juntes sobre el pit. Al seu costat, la flor de lis, com a símbol de la seva puresa.

A la dreta de la taula de la Inmaculada hi ha la imatge de Sant Sebastià, nu i lligat a la columna. Les fletxes, instrument del seu martiri, són el seu atribut.

A la part esquerra tenim representat a Sant Miquel Arcàngel. Ell és l'àngel guerrer de las milícies celestials, que dirigeix el combat contra els àngles rebels. El seu atribut és l'espasa, i es representa dempeus, trepitjant el cap del dimoni, com David ho feu amb el de Goliath.

c) Per sobre de l'esmentat cos s'hi troba el coronament, separat del primer per un arquitrau daurat amb decoració vegetal.

En la seva part central apareix el tema de la Nativitat de la Verge, amb Sant Joaquím i Santa Anna, ja vells, sostenint a la criatura acabada de néixer.

A ambdós costats d'aquest tema hi ha dos medallons ovalats. El medalló dret està referit a Santa Teresa, representada amb els hàbits de monja de clausura i amb el colom inspirador planejant sobre el seu cap.

El medalló de la part esquerra fa al·lusió a Sant Carles Borromeo, i porta el vestit litúrgic d'arquebisbe, el seu atribut.

S'ha de precisar que ambdós medallons fan referència als donants, ja que el retaule havia estat encarregat per Teresa Desbosch, vídua de Carles de Caldes i de Vilafranca.

d) El punt final d'aquest retaule, i la part superior del mateix, és l'anomenat guardapols.

En ell hi trobem una altra taula, de format oval, amb la imatge de Sant Josep, que en una mà sosté la vara florida i en l'altra el nen Jesús.

COMENTARI FINAL

El motiu d'aquesta comunicació ha estat només el de constatar l'existència actual d'una obra que sembla ser que fins ara es considerava desapareguda, i el seu estat de conservació. Així doncs, s'ha de considerar aquest treball tan sols com a punt de partida per a un posterior estudi en profunditat.

S'ha de precisar aquí que aquest tipus de pintura religiosa barroca té un interès més de caire històric, com a reflex d'una manera de pensar de la societat del segle XVII, que artístic pròpiament dit.

Es fa difícil valorar la categoria estètica d'aquestes obres en què la llibertat de l'artista com a home independent no es coneix encara, on es treballa sota encàrrec i on la pintura, moltes vegades, sols queda reduïda a una qüestió d'habilitat tècnica.

Per altra part, cal afegir, que en el segle XVII, concretament a Barcelona, no va haver un focus artístic important, sinó que la seva trajectòria es va veure ennuvolada pel que era el centre de Madrid.

No obstant aquestes limitacions, pel que es refereix a Joan Arnau, considerem important aquest retaule dintre del que va ser la seva tasca pictòrica ja que a la llum del que resta, tant per les dimensions com per la complexitat de tot el programa iconogràfic del retaule (no es coneixen altres retaules realitzats per ell), podria ser una de les seves obres més importants.

NOTES

1. Planxa de fusta que girava el ballester amb el peu i que li servia de protecció.
2. La pintura barcelonesa en el s. XVIII.

BIBLIOGRAFIA

- Alcolea Gil, S.: La pintura barcelonesa en el siglo XVIII. Tesis Doctoral. Madrid, 1965.
- Buigas Monravà, D.C.: Castillo de Vilassar. Barcelona 1886.
- Dalmau, R.: Els Castells de Catalunya. Barcelona 1967. Vol.I.
- Madurell i Marimon, J.M.: L'art antic al Maresme. Mataró 1870.
- Martinell, C.: Arquitectura i escultura barrocas a Catalunya. Col. Monumenta Cataloniae. Vol.XI.
- Monrreal, L. i de Riquer, M.: Els castells medievals de Catalunya. Barcelona 1958. II.
- Piferrer, P. y Pi Margall, F.: España sus monumentos y su arte. Su naturaleza e historia: Cataluña.II.
- Reau, L.: Iconographie de l'art Chretien. Paris 1959. Vol.I.

APROXIMACIÓN A LA CLIMATOLOGÍA EN LA CATALUNYA DEL SIGLO XVII

Manuel Peña Díaz

El clima de una región no es una estructura estática, es una combinación de fenómenos meteorológicos, una situación cambiante en el curso del año.

Es palpable el condicionamiento (no el determinismo) climático en la vida del hombre, pero hasta que punto interesa valorar la causa climática de una mala cosecha, y sí, las consecuencias que esta penuria alimenticia ocasiona en unas específicas relaciones de producción.

Una sequía en primavera o un tiempo extremadamente lluvioso en la siega o en la trilla nos estimula para intentar conocer y explicar porque "molts vivien d'herbes i es tornaven descolorits que era llàstima" (1).

Hemos de tener muy en cuenta la advertencia contra lo que Pierre Vilar ha denominado la "tentación climática" para el estudio de la crisis de tipo antiguo, en lo que interesa obtenerse es en "la respuesta del sistema agro-social a la catástrofe meteorológica y en la información que esta respuesta produce sobre el sistema mismo, su cronología, sus instituciones" (2).

Estas consideraciones preliminares no restan interés a un estudio de aproximación a la climatología del siglo XVII catalán, simplemente quieren dejar constancia de las precauciones con que se iniciaron este trabajo.

METODOLOGIA Y FUENTES.

El impacto del clima, y sus fluctuaciones, sobre la vida del hombre es admitido, pero "el problema es medir y fijar los límites y conexiones más que asumir su importancia como evidente" (3).

Nunca es suficiente la prudencia ante la abusiva y poco científica utilización que se ha hecho de la teoría de los cambios climáticos para explicar de una forma fácil, cómoda y reaccionaria la historia.

Desde Huntington, Schove u Olagüe hasta los actuales investigadores se hace interminable la lista de "historiadores" que han explicado épocas de decadencia, de crisis, o de movimientos poblacionales por avance de los hielos, por influencia de las estrellas o quizá por "la luna de Valencia".

Le Roy Ladurie consideraba en 1973 que "los métodos para la historia del clima, son conocidos" (4). De Vries puntualiza ocho años más tarde: "la importancia de las fluctuaciones climáticas depende de los instrumentos que midan esta influencia, sería correcto decir que los historiadores están preparados psicológicamente para explicar la historia a largo término mediante el cambio climático, pero no poseen los medios para distinguir su impacto de entre las otras muchas variables en la sociedad humana" (5). Como señala el mismo historiador hay pocas esperanzas de llegar a reconstruir la historia del clima, no hay datos suficientes y el peligro que se corre es el de reflejar un concepto estático de sociedad.

Las fuentes a utilizar para la reconstrucción del pasado del clima son muy variadas, desde la precisión dendrocronológica hasta los avances de los glaciares, pasando por las fechas de las vendimias, las manchas solares recogidas por astrónomos, y un largo etcétera, pero subrayamos las fuentes manuscritas de la época: memoriales, anales, crónicas, dietarios, diarios o cualquier tipo de relaciones.

Este trabajo intenta contribuir con los datos extraídos de las fuentes narrativas al conocimiento de las variaciones climáticas que tuvieron lugar a lo largo del siglo XVII en Catalunya, y en especial los alrededores de Barcelona y la Plana de Vic.

Los datos climatológicos son escurridizos y limitados; en Catalunya nos encontramos con observaciones fragmentarias y comentarios casuales, se necesitan datos continuos, cuantitativos y homogéneos para poder establecer con total fiabilidad las fluctuaciones climatológicas de este país, como apunta Lamb, "hasta qué punto se pueden tomar con muchos detalles los años individuales como fiables de los informes descriptivos con que se cuentan, tienen que ser establecidos o bien por la comprobación de las fuentes, y preferiblemente con algun conocimiento del carácter y motivos del observador, o por comparación con otros informes sobre la misma estación" (6).

Nuestros datos son registros descriptivos del tiempo y noticias meteorológicas, que se encuentran dentro de dietarios, diarios o memoriales, ofrecen una información del clima de diverso tipo; por un lado, las observaciones de tendencias climáticas anuales, de una estación o de un mes; por otro, señalan los acontecimientos más o menos efímeros: granizadas, tempestades, días de heladas, de mucho calor, etc., fenómenos extremos de temperaturas o precipitaciones; por último anotan por su influencia, hechos relacionados con el clima, inundaciones, estado de las cosechas, precio del trigo u otros productos, hambres, epidemias,...

Si tan solo utilizáramos el primer grupo de datos, los acontecimientos climáticos a largo término, tendríamos vacíos considerables; hemos intentado manejar todo tipo de información con la máxima prudencia. La insuficiencia documental (no vacío) se localiza en los años comprendidos entre 1610-1620, 1631-1633, 1672-1700. En el último tercio del siglo, de gran importancia, hemos intentado completarlo con referencias ajenas a las principales fuentes que han servido de base al trabajo. Dichas fuentes son:

1.- "Dietari del Antich Consell Barceloní" (D.A.C.B.) del vol. VII al XXIII. Ocupa casi íntegramente todo el siglo. Los testimonios son heterogéneos, discontinuos, subjetivos, y en algunos casos de marcado carácter local. La información más preciosa son las "pregarias y procesons dins la ciutat com fora della aportant sants Crist molt devots y altres imatges per la necessitat de aygua per los esplets de la terra. Las rogativas por la lluvia, las procesiones solemnes para pedir protección divina, para dar gracias por la cosecha o por las aguas caídas, eran hechos normales en la vida cotidiana de la ciudad. Hemos de tener en cuenta la advertencia que hizo Giralt al señalar la relatividad de la serie construida con la cuantificación de las plegarias, al lado de un déficit pluviométrico, factor principal, hay que considerar el fervor religioso como otro factor a valorar que puede deformar la pura interpretación meteorológicas de dichas plegarias, según la época y su intensidad.

La directa relación de las noticias con la ciudad de Barcelona y sus graneros circundantes (Vallès, Maresme y Llobregat) nos obliga a ser prudentes en la generalización, aunque en los casos de sequía es muy posible que afectara a toda Catalunya.

2.- "Dietari de Jeroni Pujades" (1601-1630) (D.J.). Como señaló Elliot, es el diario más importante del primer tercio del siglo XVII. Entre una cierta cantidad de anotaciones sobre vicisitudes personales, y de acontecimientos públicos, destaca el considerable volumen de información de los fenómenos meteorológicos por su asociación con los negativos efectos sobre las cosechas, los "mal arropats" y el aprovisionamiento alimentario de Barcelona. Es de señalar que estas noticias son muchísimo más numerosos en el periodo 1621-1630, una vez excluido de la vida municipal barcelonesa y retirado en Castelló. Aunque ocupe tan solo dos décadas del siglo es una fuente valiosa y necesaria para conocer la vida catalana desde la óptica de un "ciudadã honrat".

3.- "Diari de Joan de la Guàrdia de Corcó" (D.G.). Diario de un campesino catalán de la Plana de Vic, cubre desde 1634 hasta 1672. En la parte dedicada a anotaciones familiares y de la hacienda se halla una serie de descripciones año por año del estado del tiempo y de las cosechas, ofrece valoraciones de la producción agrícola y ganadera de su hacienda. No es estrictamente un diario, pues sus apuntes tienden a resumir el año o las estaciones.

4.- "Crónica de Miquel Partes" (M.P.). Aporta noticias puntuales de interés meteorológico, aunque no pasan de ser una repetición (en algunos casos errónea) de las referidas en el D.A.C.B.

Además de estas fuentes de la época he utilizado dos libros referidos a inundaciones y alguna noticia de sequía:

- Julián de Chía. Inundaciones en Gerona. Gerona, 1861.

- Jaume Codina. Inundacions al Delta del Llobregat. Barcelona, 1971.

La información la he completado con noticias recogidas por J. Dantí, E. Serra, J.H. Elliot, P. Vilar, y N. Feliu de la Peña.

Con esta documentación discontinua y heterogénea, el problema a resolver era encontrar un método de cuantificación que facilitara la representación gráfica de los datos. El "criterio" de Lamb (7) me ha parecido bastante aceptable, ya que además de reflejar los datos cuantitativamente, intenta corregir el problema de la discontinuidad de las series. Lamb establece dos índices: un índice de severidad del invierno y uno de pluviosidad del verano. Estos índices son calculados para periodos decenales:

para los inviernos (diciembre, enero y febrero) el índice consiste en la diferencia entre el número de meses de invierno duros y el de meses de inviernos suaves. Para los veranos (julio y agosto) anota el número de meses lluviosos y el de meses secos; cada mes lluvioso recibe un valor=1, cada mes seco=0, y el resto un valor=0,5.

Para equilibrar la irregularidad de la documentación utiliza un segundo índice con un procedimiento correctivo del 33% del número total de meses de invierno, y del 40% de los meses de verano considerados como anormales. Esta base la aplica Lamb como resultado de sus comparaciones entre las fuentes narrativas y observaciones meteorológicas precisas en el período 1680-1700 en el noroeste europeo. Para la misma zona, Pierre Alexandre ha utilizado este criterio en el período de la Edad Media con resultados satisfactorios (8).

El criterio de "anormalidad" de Lamb es el siguiente: cada período de 50 años tiene 150 meses de invierno. Los meses anormales serán el 33%, es decir, 50 meses. Basándose en esta cifra, se ajustan los índices calculados para los períodos de 50 años de la siguiente forma:

$$\frac{\text{Índice bruto} \times 50}{\text{Nº meses anormales}} = \text{Índice corregido}$$

Para el presente trabajo y contando con la irregularidad de las fuentes, me he centrado sobre todo en intentar reflejar la pluviosidad. Lamb y Alexandre utilizan dos meses para el índice de pluviosidad del verano (julio-agosto), no me pareció completo para nuestro caso, ya que eran este tipo de noticias de las que poseemos más información y la que podía reflejar mejor el clima mediterráneo, he cuantificado los datos por trimestres de estaciones:

- Invierno (diciembre, enero, febrero)
- Primavera (marzo, abril, mayo)
- Verano (junio, julio, agosto)
- Otoño (septiembre, octubre, noviembre)

He aplicado el criterio del 33% y no del 40%, entre otras razones, por haber utilizado períodos de 3 meses. Después de ha

ber construido y utilizado los índices decenales y corregidos*, he dibujado una gráfica de periodos ponderados de 25 años sin diferenciar las estaciones. Así si el número total de meses es 300, el 33% es aproximadamente 100, el criterio de corrección es el siguiente:

$$\frac{\text{Índice bruto} \times 100}{\text{Nº meses anormales}} = \text{Índice corregido}$$

Adjunto una cuantificación de días de plegaria por año, que coinciden plenamente con la anterior grafica pluviométrica.

La temperatura es el otro componente importante del clima. La irregularidad de la documentación es mucho mayor en este apartado, esta insuficiencia solo me ha permitido realizar una aproximación mediante los índices decenales para cada estación, que puede llevar a la falsa conclusión que la primera mitad del siglo XVII fue mucho más fría que la segunda, lo cierto es que para la segunda no poseemos la documentación necesaria para proceder a un índice corregido fiable.

Aceptar que el 33% de las noticias de meses corresponde aproximadamente a los acontecimientos anormales, sin haber efectuado la comparación con observaciones cuantitativas homogéneas (inexistentes) es ciertamente relativo. Esta aplicación del criterio de Lamb, en una región donde no se ha comprobado esta coincidencia, es arriesgado. Este estudio es una aproximación a la climatología, he aceptado el criterio siendo consciente de los defectos y de la relatividad de su aplicación en Catalunya. Las conclusiones obtenidas, mediante este criterio, no parecen alejarse demasiado de la realidad si se compara con los resultados de otros trabajos de diferentes regiones europeas en el mismo periodo.

La existencia de la "pequeña edad de hielo" en Cataluña durante el siglo XVII debió significar una acentuación del régimen pluviométrico, sobre todo en los veranos y un número mayor de lo normal de inviernos crudos. Es la "pequeña edad de hielo"

* El índice corregido con el que he trabajado es de periodos de 30 años y no de 50, como planteaba Lamb. Las razones estriban en el marco cronológica de este estudio (100 años) frente a los de Lamb o Alexandre (de 200 a 300 años).

que los historiadores del clima datan su comienzo hacia 1580 y su fin en la primera mitad del siglo XIX. Todas las pruebas, recogidas por físicos solares, historiadores o meteorólogos, confirman un clima con descensos termométricos y extremos climatológicos, que para Catalunya serían unos veranos más frescos y húmedos; según Parker: "Los hombres de principio de la Edad Moderna en Europa carecían de medios para resistir a las consecuencias de un clima más frío" (9); para Lamb a las dificultades impuestas por el clima en la "pequeña edad de hielo", por sus temperaturas más bajas, "cualquier generación se puede adaptar, aunque con algunos efectos sobre la salud, la fertilidad, la longevidad, etc." (10).

¿Se podría justificar las crisis de subsistencias o la penuria general del siglo XVII por un clima adverso?

CONCLUSIONES

Hacer una periodización conlleva riesgos, sus ventajas son la clarificación de la evolución climatológica. En el siglo XVII la intensidad del régimen pluviométrico estaría diferenciada en cuatro etapas:

1ª.- 1600-1625. La pluviosidad considerable, sobre todo en los últimos años, y especialmente en los veranos. El número anual de días con precipitaciones supera con amplitud (alrededor de 125 cada año) en el periodo 1621-1630, al de la media actual en Catalunya (50 a 70).

2ª.- 1626-1650. La pluviosidad se redujo, alternando años secos y lluviosos. Destacan algunos veranos por su extrema pluviosidad (1636, 1641-1643, 1647-1649), y primaveras por sus peligrosas sequías, hecho que queda reflejado en la gráfica de cuantificación de días de plegarias en el siglo.

3ª.- 1651-1675. Vuelve a aumentar el índice de pluviosidad con años puntuales de sequía, aunque en menor número que en el periodo anterior.

4ª.- 1676-1700. La pluviosidad creció en un grado superior al resto del siglo, con veranos especialmente lluviosos, sobre todo el periodo 1692-1699. Si se comparan las noticias recogidas por días en el Dietari (DACB) que no tengan ninguna relación con rogativas (que no sean "te deum laudamus", o de fechas muy cerca

nas a las plegarias, alrededor de un mes) sino que estén anotadas aisladamente al margen de estas peticiones: para el primer cuarto de siglo (tiempo muy lluvioso) tenemos 11, mientras que estas noticias sobre pluviosidad para el periodo 1675-1700 son 25, como vamos, una clara desproporción a favor de estos últimos años, lo que nos hace suponer que, efectivamente, el tiempo fue más lluvioso y frío.

La cuantificación de las inundaciones ofrece el siguiente panorama para Catalunya:

- 1600-1625.....12
- 1625-1650..... 4
- 1650-1675..... 5
- 1675-1700..... 5

Las dos grandes inundaciones del siglo ocurrieron en el primer y último cuarto, 1617 y 1678. Al analizar la cuantificación, podríamos concluir que la primera mitad del siglo XVII fue más lluviosa que la segunda, puesto que el número de inundaciones es mayor. Hay que tener en cuenta:

1.- La documentación de la primera mitad es más rica y completa.

2.- El intento de control humano de los desbordamientos. La mayoría de las noticias proceden del delta del Llobregat, y a medida que avanza el siglo los métodos de contención van en aumento (11).

3.- Las inundaciones son producto de las tendencias equinocciales de las lluvias. Si en la segunda mitad admitimos una época de mayor enfriamiento del clima con veranos más lluviosos, la hipótesis sería que las precipitaciones en estos últimos años se repartieron con mayor homogeneidad a lo largo de todos los meses, dejarían ser lluvias que arrasan, como en la primera mitad, y serían lluvias que pudren.

Sobre las bajas temperaturas del siglo nuestras conclusiones se basan en poca documentación. La comparación con estudios de otras regiones europeas para la misma época, nos ha corroborado los indicios a los que parecían converger la información recogida. Nuestra periodización queda de la siguiente forma:

1.- 1600-1620. Periodo caracterizado por una serie de rigurosos inviernos.

2.- 1621-1640. Destacan años de bajas temperaturas en in-

vierno, junto con años puntuales de grandes calores estivales.

3.- 1640-1660. Coincidimos con Parker en la severidad termométrica de este periodo, sobre todo los inviernos. La excepción es 1650 con un verano caluroso.

4.- 1660-1680. Relativo aumento de la temperatura, con la excepción del trienio 1667-1670 con crudos inviernos.

5.- 1680-1700. Agravamiento desde 1679 de la severidad del tiempo, y aunque no poseamos extensa información sobre el último decenio, noticias puntuales nos indican que hubo de ser como en Europa. Duros inviernos.

No tenemos por menos que contradecir las opiniones de Le Roy Ladurie para este periodo, en lo referente al clima. Según este historiador: "En cierto sentido, la segunda mitad del siglo XVII, sería mejor en España que en Francia, acaso como resultado de una presión fiscal más tenue o/y porque el episodio frío de 1690-1720 no ha tenido en España (donde el frío no perjudica tanto a la agricultura) un impacto tan desastroso como en Francia (país más septentrional y en el que una serie fría es peligrosa)" (12).

"El avance de los glaciares afecta a todo el mundo"; si hubo crisis general, es que el recrudescimiento climático influyó en todas partes; si hay recuperación, este enfriamiento no existió concretamente en esa zona. Esto es una incoherencia, que demuestra que una crisis climática no trae consigo necesariamente una decadencia económica. Todo lo contrario, depende del momento en que se sufran esas adversidades y del desarrollo del proceso de adaptación a que se ha llegado, adaptación que puede contrarrestar los efectos negativos, por un "avance" tecnológico, una distribución de los cultivos (el trigo iba perdiendo su papel dominante), una mejor integración de mercado, o unos cambios profundos en las relaciones de producción. La importancia del impacto de la historia del clima no debe buscarse tanto en el estudio de la crisis o corto término, sino en los cambios a largo plazo. Para De Vries, el futuro de la historiografía del clima pasa por la historia económica que estudia el cambio tecnológico. Siguiendo esta tesis, habría que intentar analizar las posibles conexiones entre las condiciones climáticas y la tendencia hacia la diversidad de cultivos en la Catalunya del

siglo XVII. "A cualquier nivel de conciencia de riesgo, podemos esperar que los cambios a largo término en la variabilidad de los fenómenos climáticos induzca a ajustes en el comportamiento económico" (13).

NOTAS

1. Diari de Joan Guardia, p.5 (trans. A. Simon Tarrès).
2. P.Vilar. "Reflexion sur la crise de l'ancien type, 'inegalité des récoltes' et 'sosdevelopement'" en Conjuncture economique. structures sociales. Hommage à Ernest Labrousse, París, 1974 p. 49.
3. J. De Vries. "Measuring the impact of climate on history: the search for appropriate methodologies", en Rotberg-Rabb (eds.) Climate and History. Princenton, 1981, p. 22
4. E. Le Roy Ladurie. Le territoire de l'historien. París, 1973, p. 511.
5. J. De Vries, op. cit., p.44.
6. H.H. Lamb. Climate, history and the modern world. Londres, 1982, p.79.
7. H.H. Lamb. The changing climate, selected papers. Londres, 1966.
8. P. Alexandre. "Les variations climatiques au moyen age (Belgique, Rhénane, Nord de la France)" Annales E.S.C., marzo-abril, 1977, pp. 183-195. Muy útil por haber servido de ejemplo de aplicación de la metodología de Lamb.
9. G.Parker. Europa en crisis, 1598-1648. Madrid, 1981, p.14.
10. H.H. Lamb. Climate, history ... p. 219
11. J. Codina. El Delta del Llobregat i Barcelona. Gèneres i formes de vida dels segles XVI al XX. Barcelona, 1971, pp. 177-186.
12. E. Le Roy Ladurie- J. Goy. "Prestaciones campesinas, diezmos y tenencias de la producción agrícola en las sociedades industriales" en Historia Económica enfoques y nuevos problemas. Barcelona, 1981. p. 108.
13. J.De Vries, op. cit., p. 44.

FUENTES

- Diari de Joan de la Guàrdia de Corcó. Transcripció de Simon i Tarrés.
- Dietari del Antich Consell Barceloní. Manual de Novells Ardits vulgarment apellat... (Colecció de Documents històrics inèdits de l'Arxiu Municipal de la Ciutat de Barcelona). Publicat per Carreras Candi, F. i Schwartz Luna, F. Arxiu Municipal de la Ciutat, Barcelona, 1892-1922, vols. 1-17. I sota la direcció de Voltes Bou, P. Instituto Municipal de Història. Barcelona, 1965-1970. Vols. 18-23.
- Parets, Miquel: "De los muchos sucesos dignos de memoria que han ocurrido en Barcelona y otros lugares de Cataluña. Crónica escrita por Miquel Parets entre los años de 1626 y 1660". Memorial Histórico Español, XX-XXV, 1888-1893.
- Pujades, Jeroni: Dietari de... Edició a cura de Josep Ma. Casas Homs. Fundació Vives Casajuana. Barcelona, 1975-76, 4 vols.

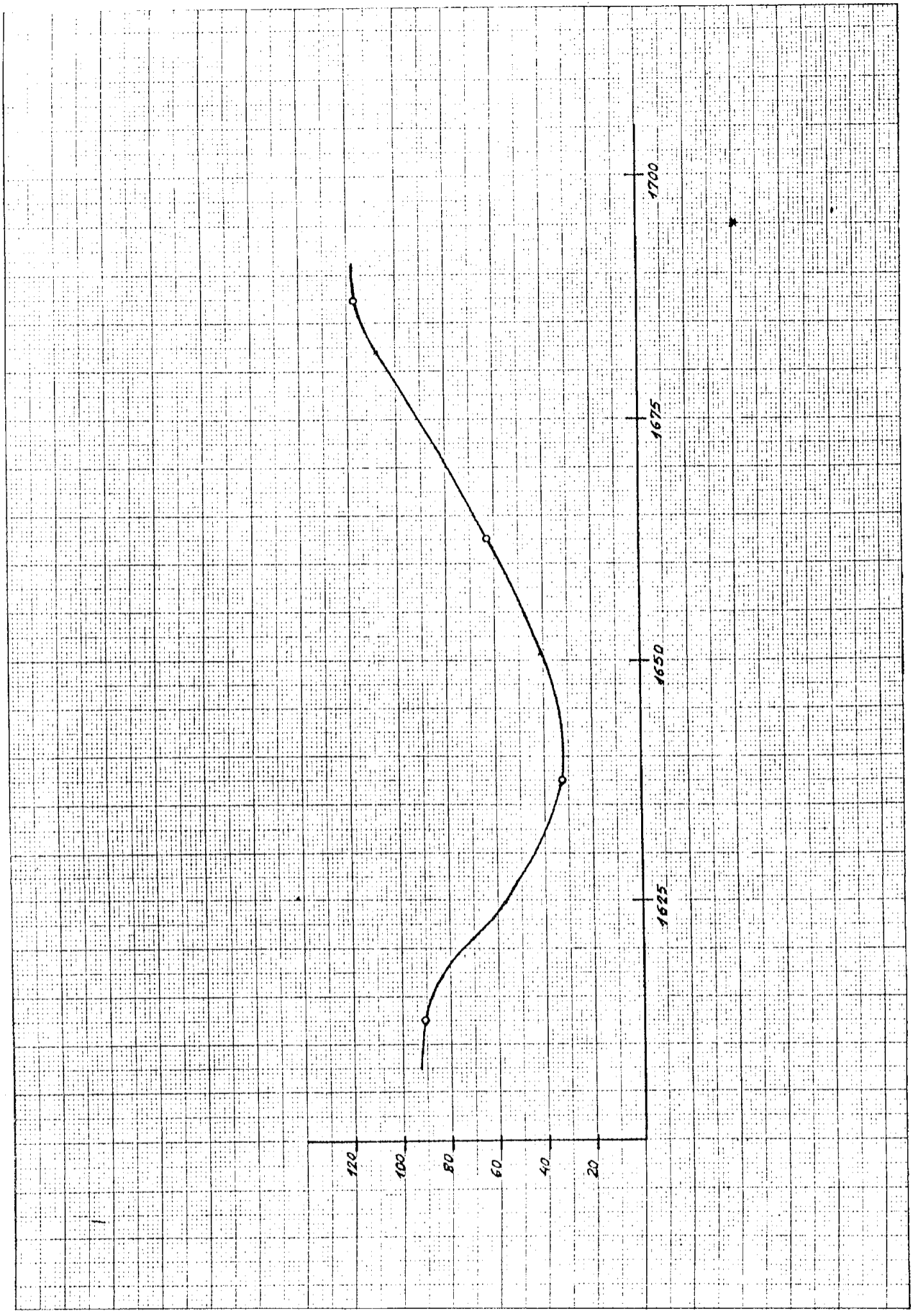

Fig. 10 INDICES DE PLUVIOSIDAD: PERIODOS DE 25 AÑOS

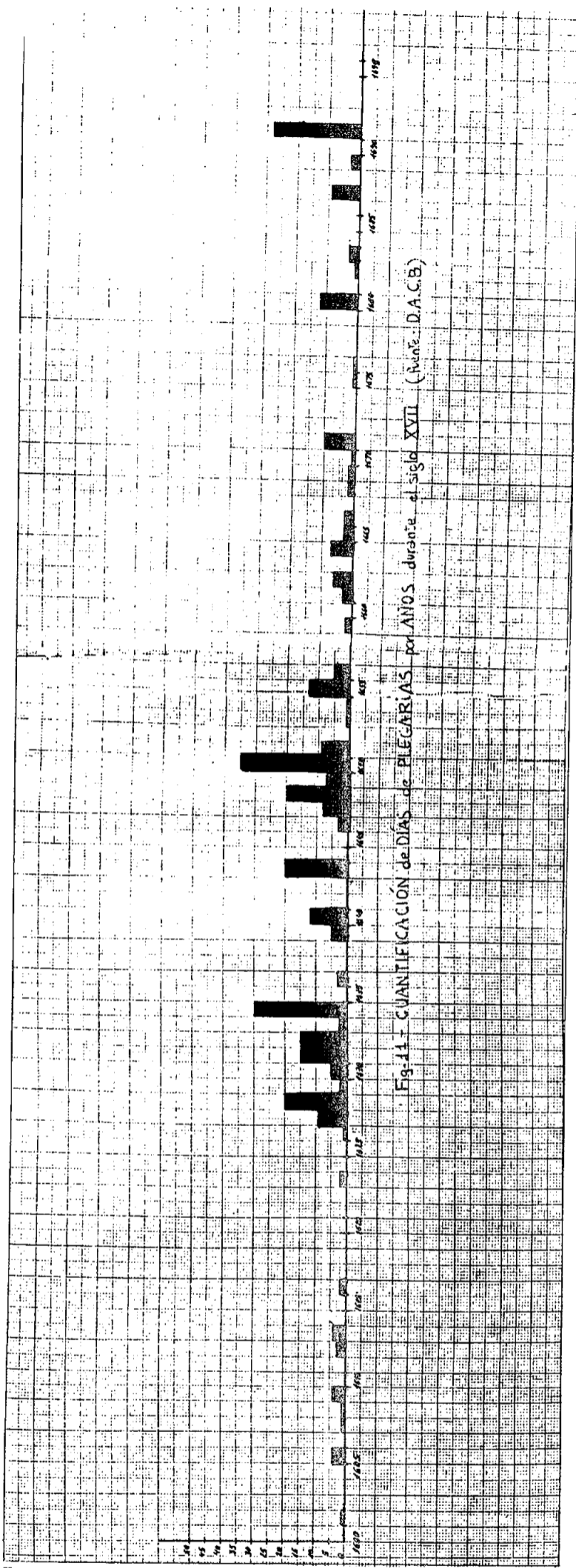

Fig. 11 CUANTIFICACION DE DIAS DE PLEGARIAS POR AÑOS DURANTE EL S. XVII (Fuente D.A.C.B.)

I. CUANTIFICACION DE NOTICIAS POR MESES (1601-1650)

	Invierno				Primavera				Verano				Otoño			
	Llv	S	F	C	Lv	S	F	C	Lv	S	F	C	Lv	S	F	C
1601		1			1											
1602									2		1					
1603	1		3		3				1				1			3
1604	1			2					1	1						
1605	1	1			2	2			2				2			
1606	1								1							
1607					1	1		1	1							
1608	1	1	1		1								3			
1609					1	2			1							
1610																
1611																
1612					1	1										
1613	1	2			1											
1614																
1615																
1616													1	2		
1617									1				1			
1618	1				2											
1619																
1620																
1621	2		1		2				2		2		1			
1622	2								1				3			
1623	1					2				3		1	3			
1624			3		1		1	1								
1625			1	2	3				1				2			
1626	2		1		1	2			1	3				2		
1627			1		2	1	2			3				3	2	
1628	1	2	2		1	2			2		1		1	1		
1629	1	1			2	1	1		3				2			
1630						1							1	2		
1631		2			1	2										
1632		2			1					1		1	1	1		
1633						1										
1634	1				1	2							1	2		
1635																
1636	1				3				1					1		
1637		2	2													
1638		2	2			3	2								1	
1639	1				1	1			1	1			1			
1640	2					2			2	1						
1641					2				3				1	1		
1642			1		2								1			
1643			1			1	1		2						1	
1644	1									1						
1645	3		3		1		1			1	3					
1646			3			3				3						
1647				2		2			1					1		
1648	1					2			1					1		
1649	2	1			1				3							
1650		3		1		3			1	2		1		2		

Lv = Lluvia / S = Secos
 F = Frio / C = Calurosos

II. CUANTIFICACION DE NOTICIAS POR MESES (1651-1700)

	Invierno				Primavera				Verano				Otoño			
	Lv	S	F	C	Lv	S	F	C	Lv	S	F	C	Lv	S	F	C
1651		2			1	2										
1652	2				3				3				1			
1653					1	1			1				2			
1654			1		2											
1655		3														
1656	1	1			1								1			
1657					1											
1658	1				3				2	1						
1659		2				1				3				2	2	
1660																
1661						2										
1662	1	1			2	1								1		
1663	2	1												1		
1664	2					1							1	2		
1665		1	1			1										
1666					1	1										
1667	1		1													
1668			2											3		
1669	1	2	1			1										
1670						1							1			
1671		2			1											
1672	3				3				1				1			
1673									1							
1674					1											
1675																
1676					2	1								2		
1677						1										
1678	1			1										1		
1679							1									
1680		1			1	2								1		
1681																
1682	1	1				1										
1683			1		1	1										
1684																
1685																
1686					1									1		
1687					1	2										
1688					1											
1689						1		1								
1690					2		1									
1691						3				3				1	2	
1692	1															
1693					1											
1694	1				1		1									
1695	1															
1696														1		
1697																
1698					1											
1699																
1700									1					1		

INDICES DE PLUVIOSIDAD

	Períodos de 25 años.			Índice de pluviosidad	
	<u>Lluvioso</u>	<u>Seco</u>	<u>Total</u>	<u>Bruto</u>	<u>Corregido</u>
1601-25	60	18	78	71	91
1626-50	60	74	134	43	32
1651-75	49	40	89	54,5	61
1676-1700	25	20	45	52,5	117

**HISTÒRIA
CONTEMPORÀNIA**

APROXIMACIÓ METODOLÒGICA A L'ANÀLISI DE LA QÜESTIÓ RABASSAIRE.

Jordi Romeu i Rovira

Dins el conjunt de canvis que s'introduïren a l'agricultura del Principat al llarg del segle XVIII i que donaren lloc a una transformació profunda de la realitat agrària catalana, Pierre Vilar (1) atorga una importància significativa a l'avenç, espectacular en alguns casos, de la viticultura a les comarques catalanes. L'expansió de la vinya -superant l'alternança del cicle vinya-bosc típic de l'agricultura mediterrània (2)- i el grau d'especialització vitícola d'una comarca determinada van units intrínsecament a la introducció de canvis qualitius en l'estructura social i econòmica de l'àrea en qüestió. El vi és un producte característicament especulatiu, la producció del qual s'orienta totalment cap al mercat (3) i fa que el vinyater es familiaritzi amb els circuits comercials i aprengui a observar, ben aviat, com la seva prosperitat depèn enterament de les fluctuacions del preu del vi. A través dels ingressos obtinguts per la venda de la collita, el pagès compra les seves subsistències, els vestits, els estris agrícoles, paga els seus impostos, etc. (4). Aquesta transformació en la vida material va seguida d'un canvi de mentalitat important. El fet que el pagès productor de vi hagi pres contacte amb les forces del mercat i estigui pendent dels canvis en la cotització dels vins (o pels seus derivats, com ara l'aiguardent) el fan més sensible als diversos avatars i situacions alienes a la comunitat rural a la qual pertany i el relacionen amb un "món" més ampli i complex.

Un dels instruments més importants que facilitaren el progrés de la rompuda vitícola al segle XVIII i afavoriren la transformació de comarques senceres, com ara el Camp de Tarragona o la Marina del Penedès, en zones de cultiu intensiu vitícola molt proper al monocultiu, fou el contracte de rabassa morta. L'origen d'aquest tipus de relació contractual específica per a la plantació de vinyes és, sens dubte, medieval, encara que el seu

ús generalitzat no fou important, segons sembla ser, fins al segle XVIII. La plantació de vinyes, impel·lida per la pressió d'una població en creixement sobre la terra, per la capacitat especulativa d'un producte com el vi netament orientat a la comercialització -i que té una sortida segura i fàcil gràcies a un mercat colonial no massa exigent pel que fa a vins de qualitat o licors, a més dels mercats tradicionals, però reduïts, de vins de qualitat com els del Bàltic o Rússia-, es realitza mitjançant la rabassa morta.

La rabassa morta substitueix l'establiment emfitèutic tradicional a cens fix que fins aleshores havia estat el tipus de contracte gairebé exclusiu del camp català per a qualsevol mena de conreu. La causa de la substitució té molt a veure amb la dinàmica del segle. "A mesura que avança el segle, ¿com no s'havien d'adonar, els posseïdors del sòl, que tot cens fix perd ràpidament el seu poder de compra i que convé beneficiar-se, al contrari, de l'augment dels preus agrícoles i dels ingressos creixents de l'explotació?"(5). La pujança de la rabassa morta al segle XVIII és motivada per la naturalesa d'aquest contracte, que serví els diferents interessos de les classes agràries del Principat:

1) Mitjançant la rabassa morta s'aconseguí la rompuda de molts jornals de terra mediocre per part d'una massa d'obriers agrícoles pobres que d'aquesta manera escaparen a la proletarització, i alhora els propietaris aconseguiren posar en conreu terres ermes o boscos. 2) Propietaris i explotadors del sòl participaven dels beneficis del comerç internacional de vins i aiguardents (ja hem vist abans que Vilar troba en això una de les causes de l'abandó de l'establiment emfitèutic a cens fix); els primers, amb la seva part de fruits corresponent, participaven amb un producte en espècie i, per tant, vendible, de l'augment dels preus; per la seva banda, els explotadors del sòl, com ja hem observat podien disposar d'un producte comercialitzable que, ultra assegurar la subsistència familiar, podia oferir, en una conjuntura favorable, una modesta acumulació(6).

La rabassa morta, però, no deixa de ser un contracte de conreu antic, adaptat favorablement a unes noves circumstàncies(7), que patirà, gairebé des del primer moment, d'una manca de definició quant al termini i a la naturalesa del contracte. A la realitat d'un contracte antic cal afegir la manca d'un poder legisla-

tiu propi des de 1714 que propicià, amb el temps, que el Dret civil català presentés moltes mancances i indefinicions les quals, en el cas de la rabassa, expliquen la seva desnaturalització progressiva en el marc d'un conflicte social més ampli: la lluita per la possessió de la terra en el procés de transició del feudalisme al capitalisme. En la meua opinió, aquest és el nus central de la qüestió: la realitat d'un contracte d'origen clarament feudal, que s'anirà fossilitzant en el marc d'una conjuntura d'extraordinari dinamisme (com és el segle XVIII català), obrirà immediatament un procés d'erosió d'aquesta fórmula contractual -tant en termes de definició jurídica com en la realitat de l'aplicació pràctica- que serà més o menys intens en relació amb la capacitat de pressió dels propietaris, per una banda, i dels explotadors del sòl, per l'altre. El que es produirà, doncs, d'una manera sistemàtica, com a mínim a partir del darrer terç del segle XVIII, serà una interpretació lliure i exclusiva del que ha de ser la rabassa morta en funció dels interessos de cada classe social esmentada. Això desembocarà, finalment, en el plantejament de la qüestió en termes de conflicte col·lectiu a finals del segle XVIII principis del segle XIX. (8).

En aquest sentit el treball de Torras i Ribé (9) sobre la contractació agrària de la família Padró d'Igualada en el darrer terç del segle XVIII és il·lustratiu de com el procés de desnaturalització de la rabassa morta és un fenomen pràcticament simultani a la seva difusió, procés que pot resultar molt accelerat i contundent si a l'acció del propietari no correspon una resposta pagesa eficaç. Entre les alteracions més significatives cal assenyalar:

a) Reducció, a partir de 1778, del termini de plantació de vinyes de tres a dos anys "con lo cual el margen de maniobra para el cultivador en la etapa de mayor exigencia de trabajo se reduce en una tercera parte" (10).

b) Increment, des de 1778, de la part de fruits destinada al propietari, així "la participación de éste en el resultado de la cosecha se eleva de un 20%... a una 28,57%" (11).

c) Alteració del concepte de parts de fruits i substitució de l'espècie: hom converteix la part aliquidota en un cens fix i únic en cereals. "Por otra parte, si tenemos en cuenta que esta modificación coincide con el aumento persistente de los precios

del trigo sobre los del vino en el conjunto catalán, pueden existir realmente pocas dudas sobre la intencionalidad del censo" (12). Aquest fet es constata en els nous contractes establerts a partir de 1779, tanmateix, a partir de 1791, aplica aquest mateix canvi en rabasses fixades anteriorment alhora que fa constar, en els documents notarials, que aquesta alteració és deguda a la iniciativa del rabasser.

d) Reducció, a partir de 1780, del nombre d'anys en què l'explotador del sòl només pagava la meitat de les parts de fruits en concepte d'ajut a l'amortització de la plantació. Aquest termini passa de 6 anys a 2-3 anys i, fins i tot en alguns casos, es redueix a un any.

e) L'assimilació en els documents, establerta a partir de 1798, del concepte de rabassa morta a la parceria.

"En su conjunto, las modificaciones analizadas son un fiel reflejo del impacto de las fluctuaciones de los precios de los productos agrarios sobre la contratación, al mismo tiempo que la demostración del carácter abusivo del propietario, siempre dispuesto a valerse de cualquier circunstancia con tal de propiciar un aumento de sus beneficios" (13).

Malgrat que la major part de les clàusules oneroses van anar desapareixent a partir de 1817 com a conseqüència de la resposta pagesa, no hi ha dubte que el treball de Torras i Ribé és un clar exponent d'allò que deia anteriorment sobre la desnaturalització de la rabassa morta simultàniament a la seva expansió. Tanmateix, la desnaturalització ràpida del contracte de rabassa morta no és sinònim de desaparició. La rabassa morta es manté durant el segle XIX i és a través d'aquest contracte, per exemple, que es verifica pràcticament tota la rompuda vitícola del Penedès interior a la primera meitat del segle XIX (14). "En aquests moments decisius de la transició d'un mode de producció a un altre, va ser quan propietaris feudals i pagesos lluitaren per fer-se la terra amb plena propietat, eliminant al seu favor la superposició de drets propis de l'ordenament feudal (...) la persistència de la rabassa morta penso que es pot explicar per l'existència d'un cert equilibri. Cap de les dues classes en lluita aconseguí d'imposar-se clarament" (15). Caldria contrastar aquesta hipòtesi amb la realitat del camp català mitjançant l'elaboració de monografies comarcals que analitzessin -seguint l'esquema de

Torras i Ribé -l'evolució del contracte de rabassa morta des de finals del segle XVIII fins a mitjan segle XIX.

Fetes aquestes consideracions, intentaré exposar una visió de conjunt del conflicte rabassaire i, ensems, oferir una hipòtesi de treball per analitzar aquesta qüestió.

Des d'una perspectiva de llarga durada, la qüestió rabassaire comença a plantejar-se, en termes de conflicte col·lectiu, a la darrereria del segle XVIII i no es clou, si més no provisionalment, fins a la guerra civil (1936-39). En el decurs d'aquest llarg període, les reivindicacions rabassaires no veuen alterada substancialment la seva qüestió de fons: l'accés a la plena propietat de la terra que treballen. El que sí que canvia notablement al llarg d'aquest procés són els mètodes de protesta col·lectiva, el tipus i característiques de les organitzacions de lluita i de resistència, etc., en funció de les diverses conjuntures sòcio-polítiques i econòmiques que emmarquen i/o condicionen aquest conflicte social. Finalment, a partir de la conjuntura de 1868-74, es produirà un canvi important en l'aspecte ideològic-polític: el seu progressiu apropament al republicanisme. Aquest moment marca, des del meu punt de vista, l'inici de la transició d'un moviment social de tipus primitiu a un moviment reivindicatiu modern (16).

Segons els criteris exposats fins ara, dins el llarg període de que va des de finals del segle XVIII fins al 1936, trobaríem dins el moviment rabassaire dues etapes diferenciades amb unes característiques pròpies i definides:

1) En els seus inicis, la qüestió rabassaire es planteja com una demanda sectorial dins el marc més ampli d'un conflicte de classes global del camp català en el procés de transició del feudalisme al capitalisme, expressat en la presa de posició de la pagesia en els diversos moments de conflicte que envolten aquest procés durant la primera meitat del segle XIX: a) Aixecaments reialistes (1822-23); b) Guerra dels Malcontents (1827); c) I Guerra carlina i d) Guerra dels Matiners (1848-49).

2) A partir de la revolució de 1868 i, més concretament, de l'arribada dels republicans federals al poder executiu de la I República, la qüestió rabassaire experimentarà un canvi d'orientació política decisiu. Aquest fet es constatarà de manera rotunda al Penedès (i a altres zones) en la conjuntura 1892-96, quan una

combinació de factors (lleï d'associacions de 1887, establiment del sufragi universal a partir de 1890, l'acció devastadora de la fil·loxera combinada amb l'inici de la crisi de malvenda del vi) doni llum verda a la tasca mobilitzadora dels homes del partit republicà federal. Primer, creant seccions locals d'aquest partit, més endavant, propiciant des d'elles el naixement d'associacions de lluita estrictament rabassaires i, finalment, fomentant una federació d'aquestes organitzacions locals en un sindicat agrari modern d'àmbit supra-comarcal (17). L'apropament dels rabassaires al republicanisme marcarà, també, l'inici d'un fenomen de gran importància; a través d'aquest apropament, els rabassaires es constituïran amb l'element dinamitzador i aglutinador de totes les capes socials del camp català a partir de dues alternatives unitàries: la Federació d'Obrers Agrícoles (1893-96) i la Unió de Rabassaires i altres conreadors del camp de Catalunya (1922-39).

Aquest esbós que he fet aquí de la perspectiva de llarga durada ha de tenir una finalitat eminentment pedagògica, ha de servir per a traçar la línia dels canvis operats al si d'un moviment reivindicatiu des de la seva aparició com a conflicte social fins a la seva "resolució" històrica. L'anàlisi de les fases concretes de la història del moviment rabassaire ens serviran per a esbrinar la dinàmica, la lògica interna, els impulsos externs, els seus triomfs i els seus fracassos, en el marc d'una conjuntura concreta i/o com a producte d'ella, sense perdre, però, la noció de conjunt (18).

NOTES

1. VILAR, Pierre "Catalunya dins l'Espanya moderna", Barcelona, Ed. 62, 1975 (2a. edició); vol. III "Les transformacions agràries".
2. GIRALT, Emili. "La agricultura y el comercio catalán del siglo XVIII" Estudios de Historia Moderna, núm. II (1952) pp..
3. "El vino es un producto de economía abierta, un producto destinado al mercado: casi la totalidad de la cosecha se destina a la venta. En el caso del vino no es necesario emplear una parte de la cosecha en la siembra, como sucede con los cereales. Las cantidades producidas y las cantidades disponibles para el consumo forman un todo. La retención doméstica no existe, o sólo se produce en cantidades mínimas para cubrir las necesidades del producto y de sus auxiliares; mientras que el labrador conserva en las granjas grandes cantidades de centeno, de alforfón o de maíz para cubrir las necesidades alimenticias del grupo profesional a base de pan, el viñador puede vender toda la producción" LABROUSSE, Ernest. "Fluctuaciones económicas e historia social"; Madrid, Ed. Tecnos, 1980 (2a. reimpressió) p. 375.
4. LABROUSSE, Ernest. "Fluctuaciones...", p. 376.
5. VILAR, Pierre. "Catalunya..." vol. III, p. 569.
6. TORRAS, Jaume. "Aguardiente y crisis rural. Sobre la coyuntura vitícola 1793-1832" Investigaciones Económicas núm. 1, Madrid, 1976, pp. 45-67.
7. "És sorprenent... que fos en el segle XVIII quan es produí un avanç notori del capitalisme, quan Pierre Vilar parla que l'economia catalana va començar a ser regida pel principi del mode de producció capitalista, que es realitzés aquesta espectacular expansió de la rabassa morta amb tantes connotacions feudals com tenia. Penso que no val massa la pena d'insistir que malgrat que aquests elements tradicionals de la rabassa o l'emfiteusi, no es poden veure mecànicament com la pervivència de les estructures feudals. Aquestes relacions de producció, com la parceria en la llarga etapa de transició del feudalisme al capitalisme, no es van mantenir intactes ni representen un bastió de perpetuació del món feudal sinó que (...) podien afavorir el desenvolupament del capitalisme en la mesura que permetien al pagès d'apropiar-se d'una part de l'excedent, possibilitaven la consolidació d'una franja de camperolat benestant i reforçaven les estructures pageses enfront de la propietat feudal" GARRABOU, Ramon "La lluita per la propietat de la terra: la crisi de finals del segle XIX i la qüestió rabassaire" L'Avenç núm. 10, Barcelona novembre 1978, pp. 19-25; la cita correspon a les pàgines 20-21.
8. VILAR, Pierre. "Catalunya..." vol. III, p. 570.
9. TORRAS I RIBE, Josep Ma. "Evolución de las cláusulas de los contratos de "Rabassa morta" en una propiedad de la comarca de Anoia" Hispania núm. 134, (1976) pp. 663-690.

10. TORRAS I RIBE, Josep Ma. "Evolució...", p. 671.
11. TORRAS I RIBE, Josep Ma. "op. cit" p. 672.
12. TORRAS I RIBE, Josep Ma. "op. cit" p. 674.
13. TORRAS I RIBE, Josep Ma. "op. cit" p. 675.
14. "Durant els primers vint anys de la darrera centuria, la vella institució de la Rabassa morta anà progressivament desenrotllantse, principalment després del 1813, segons resulta dels llibres de nostra Antigua Contaduria de Hipotecas. Pro quan aquell contracte s'extengué d'una manera prodigiosa fou en el transcurs del segon quart del sigle, aprofitant les intermitencies pacífiques que alternaben am les bullangues d'allavores" MARTORELL I PANYELLAS, Antoni. "El Penadés. Notes crítiques sobre les vicissituts de la agricultura, industria y comers durant el sigle XIX", Vilanova i la Geltrú, Imp. Oliva, 1902, p. 195.
15. GARRABOU, Ramón. "La lluita per...", pp. 20-21.
16. HOBSBAWM, Eric J. "Rebeldes primitivos", Barcelona, Ed. Ariel. 1974 (2a. edició), pp. 144 i ss.
17. Partint del nucli inicial a Vilafranca del Penedès, anà estenent el seu abast a tota la regió penedesenca i a alguns pobles de les comarques de l'Alt Camp, Tarragonès, Conca de Barberà i Vallès Occidental.
18. "Las mismas aspiraciones y tensiones, los mismos temores de antes, pero ahora en un nuevo contexto, con nuevo lenguaje y argumentos... Hemos de intentar comprender ambas cosas: la persistencia de la tradiciones y el nuevo contexto" THOMPSON, Edward P. "La formación histórica de la clase obrera" (Inglaterra: 1780-1832), Barcelona, Ed. Laia, 1977, 3 vol., la cita correspon a la pàgina 27 del vol. I.

LA MAÇONERIA A CATALUNYA

Pere Sànchez Ferré

Malgrat que actualment existeixen més de 60.000 obres dedicades a la maçoneria, aquesta institució és mal coneguda en general i molt particularment al nostre país, on ha estat normalment perseguida i en poques ocasions tolerada.

Tot i que des del 1979 és una societat legalitzada i ha començat a fer-se conèixer mitjançant els mitjans de comunicació, l'acció mixtificadora de què ha estat objecte des de mitjan segle XVIII fins a la dictadura franquista, ha aconseguit de deformar-ne completament la imatge, la naturalesa i la seva història (1).

De la maçoneria s'ha dit i es diran moltes i moltdiverses coses; ella afirma de si mateixa que és una societat fonamentada "sobre els principis de la llei natural...La creença en un Déu únic, l'amor a la Humanitat i la Fraternitat universal (...) són les bases de la seva doctrina. (...) Als seus temples s'aprèn a estimar i respectar tot el que la Virtud i la Saviesa consagren. (...) Té per objecte la investigació de la veritat, l'estudi de la moral i la pràctica de la solidaritat (i) treballa pel millorament material i moral i pel perfeccionament intel·lectual i social de la humanitat"(2).

Històricament, la maçoneria ha estat una organització de tradició iniciàtica, que, com a tal, té per objecte la transmissió d'una saviesa que es pretén atemporal, mitjançant la influència espiritual i unes pràctiques determinades. A més, pel que fa a la branca llatina, es va convertir en una organització que, directament o indirecta, participà en la vida social i política dels països europeus des de la segona meitat del XVIII i especialment al llarg del XIX i primer terç del XX.

Cal puntualitzar, però, que aquesta influència no ha estat mai com la imaginaren els irreductibles enemics de l'Orde, ni tan important com ho volgueren creure els sectors maçònics, mas-

sa inclinats a convertir-la en el centre de la Història Universal. Així, a la normal confusió que hi ha respecte de la seva naturalesa i finalitat, cal afegir l'escassa o nul·la objectivitat de quasi tota la historiografia clàssica d'origen maçònic, la qual cosa encara s'agreuja més en referir-nos als seus antagonistes, plens de desmesurades obsessions (3). El resultat d'aquest secular enfrontament ha estat un inútil laberint d'obres, opuscles i libels disposats a demostrar la bondat i saviesa de l'Orde o bé fer palesa la seva maldat intrínseca, utilitzant els arguments més inversemblants.

No cal dir que una situació tal ha embrollat i caricaturitzat aquesta parcel·la del nostre passat, per altra banda prou interessant i rica perquè se li dediqui la merescuda atenció que fins ara li ha mancat. Certament que el panorama és confús, però creiem que és necessari d'endinsar-nos-hi si pretenem aclarir no pocs aspectes de la història contemporània d'aquest país.

Al nostre parer, tres són les qüestions fonamentals (i conflictives) amb què s'enfronta l'historiador. La dubtosa fiabilitat d'una gran part de les fonts és la primera; davant les dades i informacions que elles ens subministren, cal dur a terme una rigorosa tasca de confrontació i verificació, ja que sovint fins i tot les lògies desconeixen llur realitat i utilitzen dades errònies o incompletes.(4)

El segon dels elements és el fet que hi ha molt pocs models metodològics operatius que siguin susceptibles de ser aplicats a un bon nombre de casos concrets.

Resta, finalment, una qüestió de caràcter etimològic, originada pel fet que la pluralitat de doctrines, posicions i obediències al si de l'Orde ens obliga a parlar de maçoneries -en plural- i a tenir sempre present que el que anomenem com a tal és el conjunt no sempre ordenat de maçons, d'ideologies i d'estructures que han configurat, i configuren, la institució.

A pesar dels problemes que presenta el tema, a les darreres dècades ha aparegut a Europa una historiografia feta amb rigor científic que ha conformat el que podem anomenar una ciència del fenomen iniciàtic. En aquest sentit, ha estat decisiva l'aportació d'historiadors francesos com P. Chevalier, D. Ligou, J. Palou i A. Le Bihan, entre altres. Pel que fa a l'àmbit estrictament maçònic, tenim a Anglaterra la revista "Ars Quatour Coronatorum",

que publica la lògia del mateix nom des del 1886, que és la millor de les revistes d'investigació històrica fins a l'actualitat. Per la seva banda, el Gran Orient de França publica els "Annales Historiques de la Franc-maçonnerie", de característiques semblants.

A Catalunya, tot just ha començat a introduir-se el tema als ambients acadèmics, essent, per altra banda, escassos els estudis sobre la història de la institució arreu de l'Estat. (5) L'especialista més important és, sens dubte, el professor de la Universitat de Saragossa J.A. Ferrer Benimeli, que ha dut a terme la primera i més important aportació. (6)

Quant al desinterès que generalment ha produït el tema entre en el ambients acadèmics, cal tenir en compte factors de diversa índole, encara que no en parlarem pas en aquest moment, ja que ens apartaríem del nostre objectiu. Només volem recordar que, durant la dictadura del general Franco, amb la seva obsessió per la maçoneria, va fer que fins fa pocs anys l'Arxiu Històric Nacional de Salamanca fos d'ús exclusivament policial.

Fonts impreses i manuscrites

El fons més important de l'Estat el constitueix l'esmentat A.H.N. de Salamanca, Secció Guerra Civil, que conté 2.119 lli-galls entre documentació de lògies (113 de Catalunya) i expedients personals, els quals sumen uns 80.000 pel conjunt espanyol per al període comprès entre 1870 aprox. i 1963, any en què el "Tribunal Especial para la Represión de la Masonería y el Comunismo" fou substituït pel T.O.P. (7).

A Catalunya, tenim en la Biblioteca Arús el fons maçònic més important, compost de revistes maçòniques com "El Mallete" i "La Concordia" i els butlletins oficials de l'obediència anomenada Gran Lògia Simbòlica Regional Catalano-Balear, entre altres, (8) tot el qual és imprescindible per reconstruir la història de l'Orde al darrer terç del XIX. A l'Institut Municipal d'història hi ha també un petit fons, encara que el més interessant és la premsa filo-maçònica i lliurepensadora, com "La Luz", dirigida per R. Arús, "La Humanidad", "El Gladiador", etc., així com "La Tramontana".

Per al segle XVIII cal consultar l'Arxiu de la Corona d'Aragó, on s'hi poden trobar alguns documents, i especialment els

fons inquisitorials de l'A.H.N. de Madrid i l'Arxiu "General de Palacio".

Per estudiar la maçoneria dita bonapartista, que s'implantà a Catalunya arran de l'ocupació francesa (9), quasi tota la documentació és a la Biblioteca Nacional de París i als arxius del Gran Orient de França. Anotem també que a les biblioteques eclesiàstiques s'hi troba una quantitat considerable de documentació sobre el tema, reflex de la important i prolífica tasca que l'Església mantingué contra la maçoneria, tant per mitjà de revistes i pastorals com de llibres i fullets.

La maçoneria a Catalunya

Malgrat que al 1728 el Duc de Wharton (que és enterrat a Poblet) fundés la primera lògia i que a Catalunya se n'establissin unes quantes al llarg d'aquest segle (10), la implantació i consolidació de maçoneria autòctona no tingué lloc fins al segle XIX, i molt especialment a partir de la Restauració; és en aquesta etapa que la maçoneria experimentà l'auge més gran de la seva història. Arran del nou context polític i social creat pel Sexenni, les lògies es multiplicaren espectacularment i aparegueren un gran nombre d'obediències disposades a disputar-se el control de la institució i les possibles influències prop del poder polític (11). La mai no dissimulada vocació política de la maçoneria féu que no pocs prohoms se'n servissin per escalar els cims del poder de diverses maneres. Val a dir també que en la majoria de casos l'Orde no féu pas fàstics d'aquesta situació, sempre que, naturalment, el personatge en qüestió afavorís els interessos maçònics. No és exagerat afirmar que alguns d'aquests maçons (Sagasta, M. Ruíz Zorrilla i d'altres) no varen trepitjar gaire la lògia i els foren concedits els 33 graus en tres dies... Evidentment, tot això té ben poc a veure amb la veritable maçoneria, però aquesta fou una de les xacres comunes a tota la branca llatina; és a dir, la d'Espanya, Itàlia, França i Portugal.

La maçoneria a que ens referim era d'ideologia liberal o progressista i de composició majoritàriament burgesa i petit burgesa, amb característiques força diferenciades de l'anglo-saxona, aliena als principis polítics i doctrinals de la variant llatina. La maçoneria catalana, en tant que exemple d'aquest model, es convertí al positivisme científic i al sufragi universal a partir

de la segona meitat del segle XIX, seguint l'exemple francès, el qual exercí una sòlida i continuada influència.

Cal puntualitzar, però, que la maçoneria no era un cos homogeni ni a Catalunya ni a la resta de l'Estat. A més de les divergències entre les diferents organitzacions, s'ha de tenir present que al seu si hi convivien sectors prou allunyats uns dels altres com perquè rebutgem la idea que aquesta fou -com digué Bakunin- (12) la Internacional de la burgesia. Manta vegades, a una mateixa lògia hi trobem anarquistes afiliats a F.R.T. E., republicans federals i liberals dinàstics. Val a dir, no obstant això, que de la mateixa manera que hi havia lògies de tendència política i d'altres de tendència filosòfica, en la majoria dels casos els individus s'agrupaven d'acord amb llurs tendències polítiques.

A partir del Sexenni, l'Orde deixà de ser una institució de petits nuclis selectes integrats per, militars i burgesos liberals o redicalitzats per convertir-se en una extensa organització que va fer palesa la seva presència, tant en l'àmbit social com en el cultural i fins i tot polític. Un dels eixos bàsics en què basà la seva intervenció en la societat fou l'anticlericalisme, el qual va fer possible que passés a integrar-se dins dels sectors socials que el règim de la Restauració no aconseguí d'assemblar: nacionalistes federals, àcrates i lliurepensadors, embrancats habitualment en continuades campanyes contra l'Església i particularment contra allò que anomenaven "jesuïtisme", com a sinònim de la més desenfrenada i perillosa reacció (13). En aquest món d'ateneus, centres republicans i radicals, lògies i centres espiritistes, la maçoneria hi jugà un paper important. L'arrelament en la societat catalana féu que, en molts aspectes, es convertís en caixa de resonància d'aquella, participant de tots els grans moviments socials de l'època. Davant de qüestions tan decisives, com per exemple el nacionalisme, les lògies i obediències no tardaren a prendre partit, la qual cosa comportà una font de continuats enfrontaments. El corrent representat pel Gran Orient Espanyol, amb seu a Madrid, es manifestà especialment reaci a reconèixer els drets nacionals de Catalunya i s'oposà fins a l'època de la II República al regionalisme més aigualit. Per contra, els sectors maçònics defensors d'un catalanisme de base federalista tingueren, des del 1886, la gran defensora

d'aquest ideari en l'esmentada obediència dirigida per R. Arús, J. Ma. Vallès i Ribot, E. Canibell, L. Frau, entre altres (14).

Les dues primeres dècades d'aquest segle representaren per la maçoneria una etapa de repressió i al mateix temps d'expansió. Això s'explica per les contradiccions pròpies de la dictadura de Primo de Rivera, les arbitrarietats de la qual feiem possible que una assemblea maçònica prohibida a Madrid fos permesa a Barcelona. Continuant en la seva política d'incoherències, mentre que a Madrid se celebrava la VI Assemblea Nacional Simbòlica (maig del 1927), moltes lògies catalanes eren clausurades i alguns dels seus membres empresonats (15). Però, malgrat les persecucions i els inconvenients, l'Ordre sortí d'aquesta etapa enfortida i, naturalment, polititzada.

Un cop proclamada la Segona República, aquesta fou saludada per les dues potències maçòniques hegemòniques (Gran Orient Espanyol i Gran Lògia Espanyola) amb efusió i esperança. Simultàniament, començaren a circular entre les lògies vàries propostes i suggeriments que aspiraven a convertir-se en lleis, i que alguns historiadors han interpretat com un esborrany de la Constitució republicana. De fet, aquest "treballs" maçònics fets pels membres de les lògies no passaren de ser un mitjà a mans de la jerarquia, per conèixer l'estat d'opinió dels maçons. De fet, reflectien més les aspiracions dels qui les redactaren que no pas la possibilitat real de fer-les arribar a les Corts Constituents (16).

Quant a la seva intervenció política, si bé és probable que les obediències com a tals no intervinguessin en la política de partits, és evident que no pocs maçons desenvoluparen una intensa activitat en aquest camp. Al govern provisional, cinc dels onze ministres pertanyien a l'Ordre (17), així com 17 dels diputats elegits per les circumscripcions catalanes a les Corts Constituents (18). Hem de dir, però, que les directrius de partit foren les que normalment s'imposaren, i no pas les maçòniques, la qual cosa no vol dir que en més d'una ocasió ambdues postures es confonguessin. De fet, els principis generals que la maçoneria defensava no eren privatius d'aquesta, ans eren patrimoni d'amplis sectors polítics que -tot i els matissos- anava des del Partit Radical fins al PSOE (19).

¿Jugà realment la maçoneria un paper tan important com ho

volgueren creure els seus enemics i com ella mateixa ho va desitjar? No és pas que la resposta a aquesta pregunta manqui de transcendència, però el que voldríem és centrar l'atenció en altres aspectes que també jutgem prou importants i que pretenen anar més enllà de les influències polítiques i del nombre de diputats o militars que hi estaven afiliats. En aquest sentit voldríem posar només un exemple. Tothom sap alguna cosa de la particular influència que Krause ha tingut en la cultura espanyola, però mai s'ha dit que el filòsof alemany va ser un actiu maçó, autor d'una història de l'Ordre en 4 volums, a més d'altres obres sobre la matèria (20). I heus aquí que el sistema krausista (i per tant els de Sanz del Río i els homes de la "Institución Libre de Enseñanza") és amarat de filosofia maçònica. Així, ens trobem que un dels millors estudis sobre Krause, -el d'Elías Díaz- constantment fa esment d'aquesta filosofia social, política i jurídica sense anomenar-la en cap moment.

Pensem que un fenomen d'aquesta magnitud mereix, com a mínim, que hom el tingui en compte en la mesura que ho reclama. Naturalment, no estem proposant que la maçoneria passi a ocupar l'eix de la història social o política, però sí que hi sigui incorporada com un element més, i ocupi el lloc que li pertoca.

Creiem també que, a causa de l'abandó del tema maçònic per part dels historiadors i dels ambients acadèmics, només ha restat la versió que ens han donat els autors complotistes, alguns d'ells autèntics professionals de l'antimaçoneria. Ens referim als addictes a la teoria conspirativa de la societat, que no és altra cosa que una concepció policíaca de la Història (21), segons la qual existeix un complot internacional inspirat per les lògies, la xarxa del qual ho va cobrint tot i que té com a fi la destrucció de l'ordre i la religió catòlica.

Gran part d'aquestes obres es publicaren coincidint amb els anys del rearmament religiós, en el seu intent de reconquerir les masses per a l'Església. Pels ideòlegs i militants del renaixement catòlic, el liberalisme era obra de Voltaire i dels maçons, que havien inspirat, no tant sols la independència americana, sinó que eren els autors de tots els fets de signe progressista, dels conflictes socials, les vagues, etc. etc. (22).

Entre els addictes al complotisme cal citar a Rafael de Rafael, català afincat a Cuba, que fundà i dirigí el diari havanès

"La Voz de Cuba", al darrer terç del segle XIX, on escriví nombrosos articles atacant la maçoneria (23). Un altre d'aquest autors fou el prohoms de Vilanova i la Geltrú Teodor Creus i Corominas; malgrat la seva parcialitat, és l'obra més ben documentada de tota aquesta producció (24). Si bé la majoria d'aquestes obres no passen de ser libels pseudo-històrics carregats de falsedats i diatribes, n'hi ha de prou importants que ens obliguen a fer un examen detingut. Aquest és el cas de B. Pérez Galdós, que tan ampliament i parcial va tractar el tema als seus "Episodios Nacionales", on la maçoneria és presentada com una colla de conspiradors arribistes i fanàtics de l'ideal liberal (25). Dins d'aquest camp cal fer menció especial de M. Menéndez Pelayo, que li va dedicar, dins la seva obra Historia de los Heterodoxos, pàgines d'autèntica antologia. Aquest autor sentia per la maçoneria una mai no amagada aversió visceral, fins el punt que en una ocasió afirma el següent: "Otro complete esta historia, que a mí me ataca los nervios" (26).

Seria erroni pensar que tot això podem arraconar-ho al camp anecdòtic de les fòbies i les fílies, perquè Menéndez Pelayo ha estat un dels homes que més ha contribuït a configurar la ideologia de la dreta espanyola del primer terç del present segle, en la qual l'element complotista va jugar un paper de primer ordre. Aquesta mena de contuberni, la versió francesa del qual fou introduïda al país durant la segona meitat del XIX, va arribar a ocupar un espai tan important en la ideologia dretana espanyola, que avui és impossible fer-ne una anàlisi objectiva i completa sense tenir present el lloc que hi ocuparen les societats secretes i el conspiracionisme decimonònic.

Per altra banda, no deixa de ser curiós el fet que la mateixa maçoneria (o al menys un sector considerable d'aquesta) acabés participant dels esquemes dels seus enemics, encara que amb continguts oposats, de manera que una acusació (l'esdeveniment de la Primera República, per exemple) era canviada de signe i convertida en una reivindicació. Com és obvi, aquesta situació encara va embrollar més la ja espessa jungla decimonònica de polemistes barroers, publicistes i lletraferits guanyats per una o altra causa.

Esperem que la historiografia actual aconseguixi treure'n l'entrellat, i que la maçoneria passi a ocupar la parcel·la de la nostra història que li correspon, al marge de totes les deformacions i del descrèdit a que ha estat sotmesa.

NOTES

1. El més conegut dels inicadors del complotisme fou l'abat francès Barruel, que escriví Memoires pour servir à l'histoire du Jacobinisme, Londres, 1797; la versió espanyola és feta a Vic el 1873. En aquest autor (que havia estat maçó), s'han inspirat la majoria dels autors antimaçònics, inclòs en general F. Franco que, com és sabut, escrivia articles contra la maçoneria amb el seudònim de J. Boor. Vegeu al respecta Masonería, Fund. Nacional F. Franco. Madrid, 1981.
2. R. Arús i L. Frau Abrines Diccionario Enciclopédico de la Masonería, Ed. del Valle de México, 1976, vol. 2, p. 768.
3. Aquesta confusió ha estat alimentada fins l'actualitat amb obres com El libertino y el nacimiento del capitalismo, de Juan Velarde Fuertes. Ed. Pirámide, Madrid, 1981.
4. El nombre de membres que pertanyien a cada obediència era normalment inferior en molt al que oficialment es donava. Fins l'actualitat, hi ha sectors que afirmen que Pi i Margall va ser maçó, cosa que ningú no ha provat mai. Al 1880 el Gran Orient Nacional d'Espanya va celebrar un banquet en honor del Comte d'Aranda, fundador d'aquesta obediència. No obstant, això, Aranda ni tant sols va ser maçó... Vegeu El Conde de Aranda.
5. Entre els pocs treballs existents sobre la historia de la maçoneria al nostre país, cal destacar els següents: Diputats catalans maçons a les Corts Constituents (1931-1933), de V.M. Arbeloa, "Serra d'Or", novembre de 1977, pp. 13-19; Dossier Maçoneria, "Presencia" núm. 543, Girona, desembre de 1980, pp. 25-38 i la ja esmentada obra de J.A. Ferrer Benimeli.
6. La seva extensa producció consta de 18 obres i més de 60 articles i monografies dedicades al tema.
7. Aquest arxiu serví en el seu origen a les activitats del "Tribunal Especial para la Represión de la Masonería y el Comunismo", creat el 1r. de març de 1940.
8. La biblioteca fou legada per R. Arús a la ciutat de Barcelona i va ser organitzada per V. Almirall, Eudald Canibell, un dels fundadors de la Catalano-Balear, va ser el primer bibliotecari. Arús fou el primer Gran Mestre d'aquesta obediència, càrrec, que ocupà fins que va morir.
9. Aquesta maçoneria era en realitat una èina política al servei dels interessos napoleònics i fou la primera que s'implantà sistemàticament a Catalunya i altres indrets de l'Estat. Vegeu J.A. Ferrer Benimeli, La masonería bonapartista en Cataluña, Fac. de Filosofia y Letras de Zaragoza, Estudios en homenaje al Dr. E. Frutos, Zaragoza, 1977.
10. Segons la documentació existent als fons inquisitorials, a Catalunya s'establiren al llarg del XVIII algunes lògies que quasi mai passaren de ser simples reunions de maçons estrangers radicats al país amb la presència d'algún català, a voltes eclesiàstic.

11. Al 1890 hi havia, només a Barcelona, 40 lògies maçòniques en activitat; al 1882, una sola d'elles (La Lealtad) comptava amb més de 200 membres. Durant aquesta època, molts ateneus que figuraven com a tals al Registre Civil eren en realitat centres maçònics en els que actuaven diferents lògies, com foren els casos dels ateneus Humanidad i Fénix, ambdós de Barcelona.
12. Pastor de Pellico, J. Garibaldi. Historia liberal del siglo XIX, Barcelona, 1882, vol. II, pp. 2285-2286.
13. En aquest terme confluien tants significats i funcions com en el seu antònim "maçoneria" o "sectes", i eren en realitat dos comodins per a explicar tots els fets i l'origen d'aquests, exemple de maniqueïsmes en versió secularitzada que sempre ha fet fortuna en considerables sectors polítics i socials.
14. Aquesta obediència fou creada per consolidar a Catalunya una maçoneria específicament catalana i de clars principis federals, en el sentit que el concebien Valentí Almirall (amic íntim d'Arús) i Vallès i Ribot. El català fou declarada la llengua oficial per les relacions internes, encara que aquest punt esdevingué més una declaració de principis que una pràctica real, ja que el castellà va continuar essent la llengua usual. V. "Boletín Oficial de la Gran Logia Simbólica Regional Catalano Balear", any I, núm. 9, Barcelona, 25 de juny de 1886, pp. 3-6.
15. Boletín Oficial de La Gran Logia Española núm.24-25-26, Barcelona, juny-agost de 1925. Vegeu també la informació que dona al respecte la Memoria de la VIII Asamblea Nacional Simbólica del Gran Oriente Español. Barcelona, 8, 9, 10, 11 de juliol de 1929.
A.H.N. Salamanca, Sec. Maçoneria, llig. 803 A.
16. Vegeu, entre altres, la proposta de lleis que la logia barcelonina Adelante núm. 8 intentà de fer arribar al Govern Provisional el juny de 1931. A.H.N. Salamanca, Sec. Maçoneria, llig. 591 A. exp. 37 i la Declaració de Principis adoptats per la Gran Logia Espanyola, al maig del mateix any: A.H.N. Salamanca, Sec. Maçoneria, llig. 562 A. exp. 1.
17. Els membres del govern afiliats a la maçoneria eren: S. Casares Quiroga (O.R.G.A.) A. de Albornos (P.R.R.S.); J. Giral (A.R.); M. Domingo (P.R.R.S.); F. de los Ríos (P.S.O.E.); M. Azaña fou iniciat el 2 de març de 1932, vegeu la nota de l'autor d'aquest treball Azaña i la maçoneria, "L'Avenc" núm. 73, Barcelona, juliol-agost de 1984, pp. 7 i 8.
18. Ferrer Benimeli, J.A. Masoneria española contemporánea, Siglo XXI, Madrid, 1980, vol. 2, pp. 218-219.
19. Ibidem, pp. 64 i següents. Tot i que les posicions polítiques de l'Ordre eren de caire progressista o d'esquerra moderada, hi havia força elements més radicalitzats. Al darrer terç del XIX acollí un bon nombre d'anarquistes, entre ells a Anselmo Lorenzo i Lluçà i Pujals. Pel que fa al segle XX, heus aquí alguns dels polítics que en formaren part: A. Nin, R. Vidiella,

- J. Botella Asensi, M. Portela Valladares, el general López Ochoa, Lluís Companys, Josep Irla i Bosch, J. Dencàs i M. Domingo.
20. Krause, Karl Christian F., Die Drei ältesten Kunsturkunden Freimaurerbruderschaft, Dresden, 1810-13.
 21. Vegeu sobre aquest tema l'obra de Karl R. Popper La Sociedad abierta y sus enemigos, Ed. Paidós, Barcelona, 1982, 2a. ed. p. 280 i següents. Igualment interessant és l'estudi de L. Poliakov, La casualidad diabólica, Muchnik Ed., Barcelona, 1982.
 22. En els seus atacs a la maçoneria, el bisbe J. Torras i Bages no es distingia massa dels integristes a l'estil de Sardà i Salvany, com ho féu palès en els articles que escriví a "La Veu del Montserrat" i que posteriorment s'editaren en forma de llibre: Què és la Maçoneria?, Vic, 1884 (reeditada al 1932 pel Foment de la Pietat). Vegeu també l'obra del representant del catolicisme social, el p. A. Vicent Socialismo y Anarquismo, Valencia, 1895, on s'assimila la maçoneria al liberalisme i a l'anarquisme.
 23. R. de Rafael, La masonería pintada por sí misma, Madrid, 1883.
 24. Creus i Corominas fou director del "Diario de Villanueva y Geltrú", President de l'Ateneu d'aquesta ciutat i alcalde, a més de membre de la Real Academia de la Història. Les seves tres obres més elaborades són: La masonería ante la Iglesia y la Patria, Barcelona, 1897; La Gran Traición, Barcelona, 1899 i La masonería y su intervención en los principales sucesos políticos de los tres últimos siglos, Barcelona, 1899.
 25. Vegeu l'obra de Ferrer Benimeli, La masonería en los Episodios Nacionales de Pérez Galdós, FUE, Madrid, 1982.
 26. Menéndez Pelayo, M. Historia de los Heterodoxos, Bib. de Autores Cristianos, Madrid, 1965, vol. 2, p. 994.

MARGINACIÓ, CÀRCERS I BENEFICÈNCIA AL PAÍS VALENCIÀ EN EL NAIXEMENT DE LA SOCIETAT BURGESA. PLANTEJAMENT PRELIMINAR

Just Serna i Alonso

Hi ha un tema especialment oblidat per la historiografia de l'Estat espanyol: la història de la marginació. Però, dir marginació és dir ben poca cosa. No parlem de la història del moviment obrer; no ens referim tampoc a la sociologia històrica de les classes subalternes. A hores d'ara, l'atenció per aquests temes ofereix un marc d'anàlisi i discussió bastant considerable. Tanmateix, malauradament, l'estudi dels grups socials no enquadrats al si d'unes relacions capitalistes ha estat poc desenvolupat. De vegades, l'aplicació escassament rigorosa de les categories marxianes de l'anàlisi històrica ha donat lloc a exemples fins i tot menyspreables a l'àmbit de les classes marginades. Però, l'aportació teòrica -discutible, encara que enriquidora- de l'escola de Michel Foucault, Robert Castel i d'altres ens permet situar la dialèctica concreta d'aquest fenomen. A l'ensem, les investigacions profitoses del grup italià penalista de La Questione Criminale demostren fins a quin punt el marxisme és compatible amb els nous corrents del dret, de la psicologia social, etc. (1). Per altra banda, l'antiga i ja clàssica escola anglesa de la New Left Review també s'ha destacat per donar una atenció preferent a qüestions íntimament lligades amb el procés de segregació de grups marginals dintre de les noves estructures del capitalisme manxesterià. Per últim, i des d'una òptica més conservadora, el funcionalisme nord-americà i la fenomenologia de Schutz, Berger i Luckmann han abordat -si més no tangencialment- la qüestió de l'estigmatització a la vida quotidiana. Agnes Heller i Henri Lefebvre també han ofert elements prou valuosos per a l'anàlisi de la privacitat, de la quotidianitat i del seu trencament. El marxisme en aquest sentit ha esmolat el seu utilitatge categorial (2).

Però, l'estudi de la marginació al segle XIX es troba davant una sèrie de dificultats d'ordre preliminar: les fonts. En

efecte, la transmissió de la cultura popular ha estat al llarg del temps fonamentalment de tipus oral (3). La conducció dels corrents de la mentalitat del poble és històricament difícil de seguir. Per altra banda, les fonts documentals són -i això és evident- expressió del poder, però, de vegades, reflecteixen palesament les mateixes incorreccions d'aqueix poder. Encara que no sempre. Adonats de la dificultat d'una utilització autèntica de les fonts des de la perifèria o l'exclusió del poder sols ens resta fer un estudi seriós del tractament que les classes dominants apliquen a la marginació. La resposta d'aquestes ens permetrà conèixer els canvis i les actituds davant l'estigmatització social, per dir-ho amb paraules de E. Goffman. A l'ensem veurem de quin manera es manifesta la criminalització de certes conductes. Les fonts documentals ens revelaran el naixement dels codis penals contemporanis i, per descomptat, les noves concepcions de la pena, des de la vella noció del càstig com a expiació fins a la prevenció (punitur ne peccetur) passant pel retribucionisme i el correccionalisme. I així arribarem on desitjàvem: a l'estudi dels orígens de la càrcer i la presó. No prevista pels reformadors penals de la Il.lustració, la presó esdevindrà al llarg del passat segle la pena per antonomàsia. L'adequació del càstig al delit, i la variació formal en el tipus de penes no s'acompliran totalment segons les previsions d'humanitarisme dels il.lustrats. Front a la deportació, la humiliació pública, les penes pecuniàries, etc., la càrcer sorgirà al segle XIX com a solució definitiva de la penalitat contemporània (4).

Arran d'aquests supòsits, ens trobem a hores d'ara fent una investigació -la nostra tesi de doctorat- al voltant d'aquest procés en un centre ben determinat: el País Valencià, des de la Nova Planta fins a darreries del segle XIX. I l'elecció d'aquest microcosmos respon a dues causes. Per una banda, és clar, per afinitat personal i naixement de l'autor. Per altra, i possiblement més seriosa, perquè en certa mesura el model de tancament practicat a mitjans de segle passat per Manuel Montesinos al Presidi de València esdevindrà la primera resposta moderna del poder espanyol al fenomen de la presó. L'exercici de la disciplina militar a l'interior del Presidi, la reglamentació estricta de la vida quotidiana, la introducció del treball en obradors per als presos com a fórmula de correcció, l'aplicació de la moral cris-

tiana com a mitjà d'obtenir ciutadans obedients són sols alguns dels mecanismes de la repressió carcerària. Però aquesta repressió no és exclusivament negativa: afavoreix el naixement d'una certa relació de poder i submissió, motllura les conductes, situa els agents d'aqueixa relació en una situació límit de jerarquització, i dóna lloc a la hipòstasi del grau zero de la sociabilitat. Vegeu al respecte l'obra de Foucault.

Abans d'arribar a l'anàlisi de les experiències de Montesi nos i de la reorganització de la beneficència pública a la València del passat segle, estudiem el corrent fonamentalment castellà de reformadors de la càrcer i de la beneficència de l'Antic Règim. Parlem de Bernardino de Sandoval, Cerdán de Tallada, Miguel de Giginta, de Chaves, etc. (5); estudiem els intents del mercantilisme i del projectisme del XVIII d'aprofitar el treball de tothom; estudiem, al capdavant, les propostes del racionalistes i llur plasmació en la legislació borbònica, després recollida en la Novíssima Recopilació; estudiem, en fi, el marc de referència general que s'expressa en els codis penals del XIX. Aquesta anàlisi d'ordre preliminar es completaria amb un breu repàs a la legislació autòctona continguda en els Furs de l'antic regne de València. El resultat és ja ben conegut: prenent com a referència el dret d'origen romà, la càrcer de l'Antic Règim sols és un centre de prevenció i retenció fins a l'aplicació estricta de la pena. Potser per això, les condicions d'habitabilitat de la presó són francament deficitàries: les malalties i les morts són nombrosíssimes. Encara que la legislació reflecteix la preocupació del poder per aquestes institucions, la realitat és distinta: l'extorsió de l'alcaid als presos, els suplicis i una crueltat indiscriminada hi dominen. En l'àmbit de la beneficència pública les coses són molt semblants: el garberament en petits locals, l'aprofitament d'un treball no lliure al mercat per a l'adequació de la infraestructura viària i portuària, i uns menjars sense valor reconstituent determinen les vides quotidianes dels interns (6).

L'entrada del Mariscal Suchet en València, durant la guerra del Francès, no canvià massa la situació: hi hagué un intent prou seriós de transformació del Presidi, però, com va ocórrer amb relativa freqüència, la manca de mitjans, l'enfonsament de la hisenda local i una economia de guerra varen impedir qualsevol tipus

de renovació.

En conjunt, doncs, per a l'anàlisi sectorial que ens proposem, operem sobre un àmbit precís. Privilegiem l'estudi del Presidi correccional de València, la Casa Galera i les càrcers de Sant Narcís i Serrans.

L'establiment de correcció pública conegut com a Presidi tingué el seu origen el 1780 (7). Fou creat com a depòsit de reclusos localitzat al Grau de València per afavorir la construcció del port amb mà d'obra presidiària (8). El seu trasllat va coincidir amb la guerra del Francès, instal·lant-se a les Torres de Quart. De bell nou, anys després, el Presidi es traslladà a l'antic convent de Sant Agustí, coincidint pràcticament amb el nomenament provisional el 1835 de Manuel Montesinos com a comandant d'aquest centre penitenciari. El seu principal objectiu fou el de organitzar d'una manera més racional aqueixa institució. Com ja sabem, per tal de fer això, hi generalitzà en les relacions interpersonals el model de la disciplina militar fent una distribució en brigades. En efecte, els interns eren sota el comandant de caporals, reclutats entre els reclusos, i controlats per un capatàs per cada brigada, tots ells llicenciats de l'exèrcit. La principal singularitat que oferí el Presidi de Montesinos fou l'aplicació del treball intern de manera sistemàtica. Per tal d'acomplir aquest propòsit va establir obradors, els productes dels quals foren més el resultat d'una actitud de moralització que objecte d'especulació comercial. En general, Montesinos assumia la concepció, sintetitzada per P. Madoz, segons la qual "el palo y los duros tratamientos exasperan y pervierten, pero no corrigen ni moralizan". Tanmateix, al llarg del segle XIX, i a poc a poc, va esdevenir com a principi de la jurisprudència criminal el pla de consignar totalment al servei d'obres públiques -el Presidi del Canal de Isabel II- i carreteres -el Presidi del Port de la Carretera de las Cabrillas, per exemple- tots els presidaris, almenys des de l'òptica dels governs. Pel contrari, Montesinos sostingué que sols el treball de tipus manufacturer en institucions de tancament permetria vaticinar un principi de normalització en les conductes criminals (9).

Analitzem també la Casa Galera. Va néixer al voltant del 1647 per a la reclusió de "Las mujeres escandalosas y de mala vida". Sota la dependència directa del Cap Polític provincial es

localitzà al convent de monges de Santa Anna, essent després traslladada a Sant Miquel dels Reis. Les internes foren ocupades en sales de labor en el fil del cànem, llana i seda. Ulteriorment, el seu règim intern restaria sotmès al control del comandant del Presidi. El seu funcionament s'assemblava bastant al Correccional assentat a l'antic convent de Sant Agustí (10).

Ens referim també en la nostra investigació a la càrcer de Sant Narcís. Al principi, va estar localitzada en una Casa-Confrairia establerta per uns mercaders de Girona. El seu naixement com a tal és arran de la seua fortificació el 1730. Al segle XIX, va ésser exclusivament un centre penitenciari municipal i per als detinguts d'arrest menor. Per últim, també ens hem ocupat de la càrcer de les Torres de Serrans, de la ciutat de València. Ja a darreries de la Baixa Edat Mitjana hem verificat la seua ocupació com a presó preventiva, però al segle XIX les Torres s'utilitzarem com a càrcer d'Audiència (11).

Pel que pertoca a la beneficència, els centres objecte d'anàlisi en la nostra investigació han estat la Casa de la Misericòrdia, creada a les acaballes del segle XVII, i la Casa de la Beneficència, fundada el 1826 pel capità general J. O'Donnell (12). Ambdues institucions varen néixer en moments de crisi però radicalment diferents. Mentre la Casa de la Misericòrdia va coincidir pràcticament amb el punt més àlgid de la crisi general del XVII a València, la Casa de la Beneficència és creada per tal de limitar l'abast de l'enfonsament de la manufactura de la seda: en efecte, un bon nombre de velluters aturats poblaven la ciutat de València després de la guerra del Francès, encara que ja abans aqueix fenomen havia estat corrent (13). En ambdós centres, al llarg del segle XIX, s'assajà un manteniment de la disciplina interna molt semblant al practicat a les càrcers i el Presidi, tenint en compte, a més a més, el caire assistencial i no penitenciari dels primers.

Per tant, i per tal d'enllestir aquesta comunicació purament informativa, espere que temes com aquest interessin, ja que a hores d'ara és necessari, com deia abans, tractar la marginació com a producte històric, i fins ara no ha estat gaire abordada. Tot i que molts dels seus estudis contenen generalitzacions no acceptables, pense que l'exemple i el rigor del treball de Michel Foucault ens pot servir per portar endavant aquesta tasca.

Voldria, doncs, que si més no, aquesta comunicació fos un record emocionat d'aquest intel.lectual europeu, i un plantejament dels camins que avui porte en la meua investigació. Per raons òbvies, per raons d'espai, he renunciat a presentar dades i resultats actuals de la tesi.

NOTES

1. Fonamentalment: Foucault, M., Vigilar y castigar. El nacimiento de la prisión. Madrid, 1976; Castel, R., El orden psiquiátrico. La edad de oro del alienismo. Madrid, 1980; Melossi, D., i Pavarini, M., Cárcel y fábrica. Los orígenes del sistema penitenciario (siglos XVI-XIX). Mèxic, 1980.
2. Entre els anglesos: Ignatieff, M., A Just Measure of Pain. Londres, 1978. També: Schutz, A., The Structures of the Life-World, Londres, 1974; Berger, P., i Luckmann, T., La construcció social de la realitat, Buenos Aires, 1968. Per a la vida quotidiana i el marxisme, per Agnes Heller i Henri Lefebvre, cf. Sánchez-Casas, C., "La vida cotidiana en el pensamiento marxista", El Viejo Topo, extra núm. 5, pp. 11-14.
3. Recordem l'exemple magnífic estudiat per Ginzburg, C., El queso y los gusanos. El cosmos según un molinero del siglo XVI. Barcelona, 1981, p. 15 i passim.
4. Tomás y Valiente, F., El derecho penal de la Monarquía absoluta (siglos XVI-XVII-XVIII). Madrid, 1969.
5. Cf. Serna, J., "Los orígenes del régimen disciplinario de encierro en el País Valenciano. La crisis del Antigua Régimen", Estudis d'Història contemporània del País Valencià, núm. 5 (en premsa).
6. Díaz Borràs, A., Pons Pons, A., i Serna Alonso, J., La construcción del puerto de Valencia. Problemas y métodos (1283-1880). València (en premsa).
7. Vegeu l'Arxiu de la Diputació Provincial de València (ADPV), Secció A. Central. 18. Càrcers i correcció pública, llig. 1, 1731-1818.
8. Els orígens en: Arxiu Municipal de València (AMV), Llibres capitulars, D-165, 1789, ses. 27/7/1789.
9. Boix, V., Sistema penitenciario del Presidio Correccional de Valencia. València, 1850, passim.
10. Ordenanzas de la Galera de Valencia. València, 1834.
11. AMV, Claveria comuna, 0-5, f. 47 r., per a l'origen.
12. ADPV, Actes de la Junta de Beneficència, 1826, f. 1 r.
13. Serna, J., i Pons, A., "La Sociedad Económica de Amigos del País y la organización de la beneficencia pública en Valencia: 1801-1815", en Colloque International "Les Espagnols et Napoleón", 13/15 de octubre de 1983, Aix-en-Provence (en premsa).

EL CONCEPTO DE PATRIA Y NACIÓN EN LA JUNTA SUPERIOR DE CATALUÑA(1808-1812)

Antonio Moliner Prada

Ocupada la capital, Barcelona, tras los acontecimientos en los que se vió implicada la familia real española, Cataluña se insurreccionó contra las tropas francesas. En los pueblos existía un hondo malestar desde el mes de abril, produciéndose múltiples revueltas locales, dirigidas en su mayor parte contra los cobradores de impuestos, usureros, ricos y autoridades afrancesadas. Aquí la sublevación antinapoleónica tuvo un cariz de guerra popular y al mismo tiempo antiseñorial.

El pueblo catalán se levantó contra las autoridades locales y corregimentales que permanecían impasibles ante la invasión francesa y daban recomendaciones pacifistas. En otros casos se sumó también el descontento general existente entre los campesinos, que evidenciaba el malestar social reinante en el campo contra los señores y grandes propietarios que se habían enriquecido con el alza de los precios a partir de 1765 y contra los perceptores de diezmos. Los móviles de la lucha son similares a los que se encuentran en las proclamas de otras juntas: "Dios, Patria y Rey" (resortes populares ligados al Antiguo Régimen).

La formación de juntas locales y corregimentales a lo largo de todo el territorio (Lérida, Tarragona, Manresa, Tortosa, Gerona, Cervera, Vilafranca del Penedès, Vic, Igualada, etc.) confirma la caída de las viejas instituciones y autoridades, incapaces de hacer frente a la nueva situación. La atomización del poder en tantas juntas llevó a la Junta de Manresa a concebir un organismo superior a nivel de toda Cataluña. Sin embargo fue la de Lérida quien llevó a cabo tal resolución. El 18 de junio de 1808 se congregaron en el palacio episcopal leridano 12 de los vocales nombrados por las corregimentales y constituyeron la Junta Superior del Principado.

Su misión fundamental era conservar el orden en todo el territorio bajo la autoridad del nuevo Capitán General. Su legitimidad se basaba en la representación corregimental que tenía. Sus

primeros acuerdos fueron la formación de un ejército de 40.000 hombres y la organización de la administración de Justicia y Hacienda. Sus resoluciones nunca fueron revolucionarias. Así por ejemplo prohibió a las juntas locales que se incautaran de los diezmos y primicias de la Iglesia, de los censos y rentas señoriales con el fin de sufragar los gastos militares y reprimió cualquier violación de estos derechos.

Su autoridad pronto chocó con los mandos militares y fue contestada por las mismas juntas, como la de Tarragona. Los desórdenes más importantes se localizan en Manresa, Tortosa y Lérida. La inoperancia de las autoridades militares motivó también la protesta popular. Así, por ejemplo, a lo largo de 1809 se difundieron anónimos y proclamas en catalán y castellano que manifestaban su oposición al sistema de quintos y una cierta afirmación del particularismo catalán. Los abusos de los soldados, somatenes y migueletes produjeron también un progresivo deterioro en las relaciones entre el pueblo y el ejército.

Sus relaciones con las autoridades de la nación (Junta Central, Consejo de Regencia, Cortes) fueron siempre de cortesía y obediencia. Si bien por las peculiaridades del momento, como la invasión permanente de gran parte de su territorio por las tropas francesas o la distancia, gozó de más autonomía que otras juntas supremas.

La actuación dictatorial del Capitán General L. Lacy, al implantar precipitadamente la Diputación Provincial de Cataluña en diciembre de 1812, supuso el cese de la Junta que celebró su última sesión el día primero de este mes.

Los graves problemas militares y económicos de estos años los intentó resolver la Junta mediante los congresos de Manresa (1809), Solsona (1810) y Tarragona (1811). El peso de la guerra recayó fundamentalmente sobre los campesinos.

La fuente principal para el estudio de la Junta catalana es las Actas y otros documentos (oficios, correspondencia, memoriales, etc.) que se conservan en el Archivo de la Corona de Aragón desde 1817 gracias al tesón de su archivero D. Próspero de Bofarull y Mascaró. Aún a pesar de las muchas peripecias que sufrió en su vida errante durante estos años de guerra la Junta cuidó de que la documentación no se perdiera, y en los momentos más críticos (1811) optó por remitirla a Mallorca. Los fondos existen

tes (46 volúmenes y 73 cajas de Legajos) están catalogados a partir del estudio de G. Desdevises du Dezert (La Junta Supérieure de Catalogne, Extrait de la Revue Hispanique, tomo XXII, New York, París, 1910). De obligada consulta es también la Guía Histórico-descriptiva del Archivo de la Corona de Aragón de Eduardo González Hurtemise (Madrid, 1920, páginas 174-176). Otros fondos importantes se encuentran en el Instituto Municipal de Historia de Barcelona (Casa de l'Ardiaca), Universidad Central y Biblioteca de Cataluña (Folletos Bonsoms 1809-1813).

1. PATRIA Y NACION

El análisis terminológico a través de los modernos métodos lingüísticos aporta al historiador un mejor conocimiento de la época estudiada. Es necesario realizar investigaciones sobre los términos o palabras clave que aparecen en los documentos de cada época, escogiendo los textos "tipo" más relevantes que nos acerquen a comprender las distintas ideologías o mentalidades. Los términos elegidos en esta investigación son los de Patria y Nación. Como corpus principal para dicho análisis utilizó las actas de la Junta Superior de Cataluña y la documentación señalada anteriormente.

PATRIA

El término "patria" aparece en las actas de la Junta en 138 ocasiones. Su sentido inmediato es el tradicional, la tierra o el pueblo donde uno ha nacido: "(...) me dió aviso el Bayle de Falset en esta villa de Tivissa mi Patria donde me hallo"(1).

Sin embargo el término entraña cierta ambigüedad, al referirse unas veces a Catalunya y otras a España. A pesar de que en los años de 1808 se utiliza con frecuencia en el sentido de "defender a España", en las proclamas de la Junta, en las arangas militares, en los panfletos anónimos contra las quintas y en los momentos más difíciles (sitio de Gerona, pérdida de Tarragona, etc.) aparece el concepto referido en 23 ocasiones a Cataluña, acompañado a veces de los calificativos "cara", "especial" y "amada":

"Catalans, no hi a mes temps. Es hora de desengañarnos. La patria crida a veus funestas que som venuts. La traició abunda. Esta veu de la quinta vos amenaza y vol portarvos al pativulo. Ningú entregueu las armas. Lo Govern esta seudit y volen sacrificarvos. Posan los ulls en Girona y veu

reu que amb dos mesos de siti no han trobat consol. La religió, lo Rey, la Patria, van a ser víctimes, no volgueu morir abandonats per una traició" (2).

La Patria, Cataluña, encarna la figura de una madre que ha dado el ser a sus hijos y debe recibir de ellos, en su aflicción, una actitud de patriotismo:

"Esta sabia providencia (orden contra desertores) se repite, es precisamente la que exactamente cumplida, debía producir el alivio de la provincia, proporcionando los brazos que por desgracia, negándose a la defensa de la Patria su Madre, se toma contra la misma, robando, asesinando y cometiendo toda especie de atrocidades contra sus naturales" (3).

Los adjetivos "mi amada", "cara y especial" que le califican denotan un matiz filial, de delicadeza o identificación:

"Catalanes, Cataluña, vuestra cara y especial patria perece por vuestra culpa; vosotros la teneis, si la plaza de San Fernando de Figueras sucumbe" (4).

El concepto Patria, referido a Cataluña, tiene también con notaciones históricas, las gloriosas gestas catalanas:

"En estos tercios y en los somatenes consistió por mucho tiempo la única fuerza del Principado, y estos esforzados atletas de la Patria supieron acreditar a los ojos de la Nación y de la Europa estos dos géneros de milicias" (5).

Los intereses de la Patria son celosamente guardados por las disposiciones emanadas de la Junta:

"El Congreso Provincial va a descargar con la mayor energía todo el rigor de la Justicia contra las Juntas, Ayuntamientos y comisionados que olvidados de sus deberes y de lo que la Patria y el Gobierno exige de ellos, guarden la menor tolerancia o disimulo en el cobro de las contribuciones" (6).

La voz "patria", referida a Cataluña, expresión sentimental cercana al pueblo, es utilizada en proclamas y documentos en los momentos difíciles para excitar la adhesión y el apoyo de todos los catalanes en la lucha:

"Catalanes. La Patria está en peligro y ahora más que nunca necesita de vuestros esfuerzos" (7).

Patria y nación son dos conceptos complementarios. La patria (Cataluña) está inserta dentro de la nación (España).

"Esta es la hora, leales catalanes, de convencer a vuestra patria y a la nación entera de que no son aparentes ni superficiales vuestras declaraciones de amor a Fernando VII" (8).

En muchas ocasiones la utilización del término "patria" tiene un sentido impreciso. ¿Se refiere a la patria local, a Catalu

ña, a España? Caben múltiples interpretaciones.

El término patria expresa también una vinculación política a una colectividad por crear. Para la ideología liberal la patria no indica el lugar de origen sino aquella sociedad o nación que tiene leyes justas, que tiene una constitución, que convierte a sus individuos en ciudadanos. La patria es la proyección ideal de la nación. Luchar por la patria es luchar por su independencia y por su libertad (guerra y revolución, matices del levantamiento de 1808). Aquí el concepto de patria tiene un sentido dinámico, "la Patria" nos hace libres:

"Hechaos a desear y ya lo teneis todo. Constitución: monumento eterno de la sabiduría de las Cortes, que nos da una Patria y nos hace libres" (9).

Las expresiones "salvación de la patria", "servicio a la patria", "morir por la patria", "ser útil a la patria", "sacrificarse en bien de la patria", "salud de la patria", "defensa común de la Patria", etc., que aparecen con mucha frecuencia en todo tipo de documentos, señalarían el aspecto sentimental de la guerra contra el francés. Los patriotas son los que colaboran en la lucha. Los vocales de las juntas son calificados como "padres de la patria" por su constante celo en la justa causa que sostienen y el Capitán General como su libertador:

"Se va a acabar la Junta y estos padres de la patria solo pueden llorar la horfandad en que van a dexar a sus pobres hijos" (10).

"(...) la causa con que se le ruega y suplica su aceptación (Miguel de Vives) eligiéndoles por su libertador y padre de la Patria en las actuales circunstancias en que se encuentra por la perfidia de sus enemigos que le tiene oprimido" (11).

La Junta Central interpretó como prueba del patriotismo catalán el hecho de un mejor funcionamiento del sistema de quintas, señalado por el Capitán General Reding en 1809:

"La Junta Suprema de Gobierno del Reyno, ha oído con gusto la noticia que V.E. me comunica en carta de 16 de este mes, de que los naturales de este Principado se prestan a las quintas para el reemplazo de los cuerpos del Ejército por ser una de las pruebas que pueden dar de su patriotismo e interés en la justa causa que defendemos" (12).

Todos los que colaboraban de cualquier forma con el enemigo merecen el calificativo de "traidores a la patria".

¿Qué conclusiones se pueden extraer del análisis del término patria? La Junta Superior del Principado actuó con plena auto

nomía hasta la formación de la Junta Central, y después en menor grado, organizando y sosteniendo las fuerzas militares y la administración financiera. La guerra contra Napoleón pone de relieve la incapacidad de los Borbones en crear las instituciones necesarias que aglutinaran a la sociedad española. La lucha contra el francés se llevó a cabo contra el aparato del estado en cada país hispánico (13), apareciendo así los particularismos regionales dentro de la atracción por la unidad (juntas regionales-Junta Central). En este sentido la Junta Superior de Cataluña significó la recuperación de un organismo no superpuesto, como era la Real Audiencia o el Capitán General, que actuó de una forma autónoma. Si bien el Capitán General asumió el poder ejecutivo, mantuvo siempre la Junta una cierta independencia en materias de administración y financiación (14). Aunque también es verdad, como ha señalado J. Mercader, que nunca llevó a cabo ninguna reforma importante (15).

La guerra contra el francés se debe considerar, como apunta A. Balcells, no sólo como un episodio fundamental en el hundimiento del Antiguo Régimen sino también como desarrollo de la conciencia colectiva particular de los catalanes (16). Soldevila habla de "tímido regionalismo", coexistencia de los sentimientos patrióticos (17) y Mercader utiliza la expresión de "tradicionalismo regionalista" para encuadrar la ideología dominante de los catalanes en estos años (18).

De los 312 documentos analizados por P. Vilar, referidos a la participación de Manresa en la guerra, el término nación es menos frecuente que el de patria. En cambio, en los otros documentos, como en la encuesta de 1809, la proporción es inversa. Es decir, se sabe Cataluña más patria que nación en Manresa pero más nación (española) que patria (catalana) en Cádiz (19).

En las actas de la Junta de Cataluña el término patria se repite en 138 ocasiones y sólo 41 el de nación. En toda la documentación que he analizado aparece utilizado el término patria, referido a Cataluña, en 23 ocasiones, dos de ellas en las actas. Ello expresa, a pesar de la ambigüedad del término y de las referencias a España, un deseo de recuperar las viejas instituciones perdidas un siglo antes y el carácter predominantemente catalán del patriotismo de los sublevados contra los franceses, que no estaba en contradicción con el patriotismo español reinante. A

lo largo de estos años aparece en ocho momentos principales este particularismo catalán:

1. Al formarse la Junta Suprema en Lérida algunos de sus vocales abogaban por resucitar las antiguas Cortes catalanas.

2. El juramento de los vocales de la Junta Superior instaurada en Tarragona (6 agosto 1808) comprometiéndose a mantener las leyes, exenciones, privilegios, buenos usos y costumbres del Principado).

3. La actitud de los diputados catalanes en la Central que querían actuar de común acuerdo con los representantes de Aragón y Valencia, a imitación de la antigua Corona de Aragón.

4. Las instrucciones dadas por la Junta a los diputados catalanes en las Cortes pidiendo la restitución de las antiguas libertades.

5. Los pasquines anónimos escritos en catalán, tan anti-franceses como anticastellanos, expresando la resistencia de los migueletes a someterse a la militancia forzosa, como contraria a los antiguos privilegios.

6. El descontento popular contra las autoridades (Capitán General), puesto de manifiesto en el motín de 1811 en Tarragona, en el que se pedía que éstas fueran catalanas y hablaran catalán.

7. La llamada de atención a través de proclamas, escritas en catalán ("La Patria està en perill") ante la caída de las principales plazas fuertes del Principado (Gerona, Tarragona, Tortosa, etc.)

8. La protesta de la Junta por su extinción precipitada por orden del Capitán General, mostrando así el poder centrar un trato discriminatorio con respecto a Cataluña.

Pero al mismo tiempo aparece también una clara conciencia de la unidad española (no uniformismo), manteniéndose siempre la Junta catalana fiel a la "causa común". Esto demuestra, como ha señalado P. Vilar, que no hay contradicción en la resistencia española de 1808 entre anticontralismo y unidad (20). El poder central por su parte no dudó en condenar la actitud de las juntas, como la de Valencia, que defendían posturas federalistas, acusándolas de introducir la anarquía en el país.

NACION

El término nación aparece utilizado en las actas en 41 oca

siones, con menos frecuencia que el de patria que domina el vocabulario político.

En primer lugar nación se refiere al aspecto territorial, a España, que lucha por conseguir su independencia y libertad frente a la agresión francesa sufrida: "Toda la nación se alza en armas en defensa de la Religión y de la Patria" (21).

Las expresiones "conmoción nacional", "guerra nacional", "trepas nacionales", "libertad nacional" y "autoridades nacionales", repetidas frecuentemente en la documentación analizada, señalan el sentir unitario de la lucha en la que participa toda la nación.

Patria y nación son dos términos frecuentemente relacionados y comparados en los textos, llegando incluso a identificarse:

"Todos los ciudadanos deben y están obligados a contribuir por los medios que estén en su alcance a que cumplan y obedezcan la Constitución y las leyes y a mantener la tranquilidad y sosiego, deponiendo odios y sentimientos. La voz de la patria es una, pues que no tiene otro objeto que el bien y la felicidad de la nación" (22).

Los intereses de la nación coinciden con los de Cataluña y los del resto de las provincias. Los patriotas luchan por una causa justa:

"(...) adoptar cuanto pueda contribuir al éxito favorable de la justísima causa que la parte buena de la Nación defendemos. Que esto (disminución de fuerzas) sucediera en un País arido, escaso de población, destituido del comercio y su patriotismo, sería disimulable; pero en Cataluña, provincia que iguala a todas las demás y supera a muchas en todo cuanto se requiere para lograr la misma suerte que las más aventajadas, es inadmisibile" (23).

Salvar a la nación, ayudar a las demás provincias de España en la destrucción del enemigo común, contribuir a su no demeración y mantener las leyes, exenciones, privilegios, buenos usos y costumbres del Principado y de la nación, son los objetos propuestos bajo juramento por los vocales de la Junta catalana al establecerse en Tarragona en agosto de 1808.

Finalmente el termino queda referido a la nación inglesa, con quies se quiere establecer vínculos de amistad y de cooperación, y a la nación francesa, opuesta a la española.

NOTAS

1. 20 Julio 1808. Archivo Corona de Aragón (A.C.A.), Guerra de la Independencia (G.I.) Caja 151.
2. Proclama, Nov. 1809. A.C.A., G.I., Caja 8.
3. A.C.A., G.I., Caja 16.
4. Berga, 2 sept. 1811. Biblioteca Cataluña, Folletos Bonsoms, nº 4037.
5. Manifiesto, Tarragona 1809. Folletos Bonsoms, nº 1481, pág. 5.
6. Oficio del Congreso de Tarragona a la Junta de observación y defensa del corregimiento de Villafranca del Panadés. Dic. 1810, A.C.A., G.I. Caja 17.
7. Documentos oct. 1808. Archivo Histórico de Terrassa.
8. Proclama J. Miguel de Vives, Dic, 1808, Folletos Bonsoms, nº 1372.
9. Proclama L. Lacy. Agosto 1812. Folletos Bonsoms nº 8508.
10. Oficio Junta Cataluña al Consejo de Regencia. Oct. 1812. A.C.A., G.I. vol. 19, fs. 481-484v.
11. Actas Junta Superior Catalana (A.J.S.C.) Sesión 18 junio 1808, vol. 1, f. 10.
12. Oficio de la Junta Central a la del Principado, Marzo 1809. G.I., vol, 7 f. 48.
13. VICENS VIVES, J. Noticia de Catalunya. Barcelona, 1975, pag. 205.
14. SOLDEVILA, F. Història dels catalans, vol. 5 Barcelona, 1970, pag. 24/5.
15. MERCADER, J. La ideologia dels catalans del 1808. Barcelona, 1963, pag. 9.
16. BALCELLS, A. Cataluña contemporánea. Barcelona 1977, pag. 16.
17. SOLDEVILA, F. Història de Catalunya, 1968, pag. 1267
18. MERCADER, J. La ideologia dels catalans del 1808, o.c. pag. 13.
19. VILAR, P. "Patria i nació en el vocabulari de la Guerra contra Napoleó", en Assaigs sobre la Catalunya del segle XVIII, Barcelona, 1878, págs. 156-157 y 161.
20. VILAR, P. "Ocupació i resistència durant la Guerra Gran i en temps de Napoleó" en Assaigs o.c. pag. 128.

21. Documentos, sept. 1808. Archivo histórico de Terrassa.
22. Circular del Jefe político, Mayo 1818. Folletos Bonsoms, nº 8632.
23. Tarragona, Junio 1809. Archivo histórico de Terrassa, Documentos 1809.

LA NUEVA ARISTOCRACIA. APROXIMACIÓN SOCIO-POLÍTICA A LA FORMACIÓN DEL BLOQUE DE PODER MODERADO EN VALENCIA: 1844-1854

Isabel Burdiel

"La misión de los hombres de orden y de lealtad, de inteligencia y de moralidad, no es ya destruir la obra de la revolución, sino mejorarla y desenvolverla. Lo que hace cuarenta años era revolución, es hoy la sociedad misma."

(Pastor Díaz, Obras, t.VI;p. 10)

La Valencia del período 1844-54 asiste, como el resto del Estado español, a la creación de las condiciones de afianzamiento de la opción liberal moderada clásica en el control del poder político y social de la nueva sociedad burguesa.

Desde esta perspectiva, el período de 1844-54 constituye un momento clave de inflexión histórica en el proceso revolucionario burgués iniciado en 1808 y que había tenido su punto álgido durante la década anterior. Se trata de una era de consolidación, por un lado, de los logros obtenidos durante la época inmediatamente previa y de moderación, por otro, de las fuerzas revolucionarias que intentarán ahora, tras el desplazamiento del progresismo de los centros de poder a partir de 1843, dar forma definitiva al nuevo régimen sobre los supuestos básicos del modelo liberal conservador de "hermanar la libertad y el orden" (1).

"La revolución ha terminado" es la frase (desideratum y consigna) que repiten hasta la saciedad los diputados y la prensa moderados a lo largo de los decisivos años 1844 y 1845 en que se consuma la derrota de los progresistas y de las incipientes organizaciones demócratas y republicanas. Mientras, las Cortes elaboran la Constitución de 1845, carta magna del moderantismo clásico y precedente constitucional e histórico de la de 1876 que habría de regir el ordenamiento del Estado y del sistema representativo-liberal hasta 1931 (2).

"La gran misión de la mayoría de la Reina -decía Miraflores en el Senado en 1845- era la de realizar el tránsito de un estado de revolución a otro tranquilo y permanente. "Un año antes, y en un frente bien distinto de acción en pro de la consolidación

del régimen, Roncali, en su elocución a la tropa tras las ejecuciones de Alicante, proclamaba: "Soldados: terrible es el acto que acabais de presenciar (...) Que los ambiciosos se contengan y los ilusos se desengañen. !Ay del que no se convenza de que la hora de la revolución ha pasado!. Vosotros la habeis cerrado en España con las llaves de esta plaza recién conquistada...". Por su parte, "El Heraldó", órgano oficial moderado, concluía "...la revolución ha terminado en España y (...) son impotentes los esfuerzos de los que se afanan por restaurarla".(3)

No es una vuelta atrás, como cierta historiografía poco atenta a los mecanismos de consolidación del poder burgués en el Estado español haya podido señalar. Es, por el contrario, un momento histórico decisivo en la configuración del mismo, no sólo en el terreno político, sino también en el económico y en el de la renovación ideológica. Un paso decisivo en el que se apunta, eso sí, la dominación y la conflictiva, pero duradera, hegemonía histórica de los intereses conservadores del país, interesados en afianzar un sistema político, liberal y burgués, de carácter políticamente moderado y socialmente oligárgico.

"Creemos -con Tuñón- que la década moderada, si por un lado es afirmación de inmovilismo político y social, por otro es ejemplo de los tanteos de la clase dominante por crearse unos instrumentos estatales y políticos."(4)

II

"Una història valenciana en la que hi trobarem banquers, emprenadors de ferrocarrils, inversors a borsa -de reis, eis de barallà- i propietaris rurals."

(E. Lluch: La via valenciana p. 120)

Mediante la elaboración del Cuadro adjunto, verdadero objeto de esta comunicación, se pretende ofrecer una primera aproximación a los mecanismos de control social, político y económico ejercidos en Valencia, durante el período estudiado, por esa burguesía moderada, representada aquí por sus diputados a Cortes. Con ello, no sólo se aborda el estudio de un período histórico fundamental para la formación del bloque de poder moderado en Valencia, sino que se apunta ya algunas generalidades necesarias acerca de la configuración del mismo a nivel estatal.

Resumiendo la información que ofrecen los datos disponibles, la representación política estudiada aparece integrada por gran-

des propietarios surgidos directamente de la aplicación de la ley electoral de 18 de marzo de 1846, mayores contribuyentes de la provincia correspondientes al restringidísimo cuerpo electoral (1%) marcado por la ley, (5).

Sin embargo, no se trata de una clase de propietarios agrarios tradicional como podría ser característica en otras formaciones económicas y políticas estatales. Si para la gran mayoría de ellos podemos constatar la existencia de una propiedad agraria considerable, que responde al carácter dominante del medio de producción tierra en la economía del momento, otras actividades económicas resultan no menos relevantes. Nos referimos, fundamentalmente, a la actividad comercial y financiera que se combina, en los casos más significativos, con la propiedad de la tierra a gran escala. El trasvase de unos sectores económicos a otros es evidente a partir de la investigación realizada constatándose así, a este nivel, la tesis de E. Lluch acerca de la composición triple de la burguesía valenciana o, más concretamente, de los orígenes diversos de su capital acumulado. (6)

Un grupo de diputados de especial importancia política, integrado por nombres como los de José Campo, los Bertrán de Lis, Cáceres, Montortal, Dotres, del Llano, de la Cuadra, Romero, Mayans, Borrás o Javier Paulino, entre otros, ejemplificarán lo dicho, manteniendo entre ellos una cierta unidad caracteriológica que es necesario destacar. Todos, partiendo de sectores económicos parcialmente distintos (Cáceres y Montortal grandes terratenientes aristocráticos: Bertrán de Lis, del Llano, de la Cuadra, Campo y Paulino, por ejemplo, provinientes del comercio; Romero y Dotres aunando a un cierto grado ambas actividades...) simultáneas, en general, los tres tipos de acción económica convergiendo de manera significativa en una de ellas: la especulativo-financiera a través de su participación en empresas tan relevantes durante este período como pueden ser la construcción de los ferrocarriles valencianos o la promoción de una serie de entidades bancarias como la Sociedad Valenciana de Fomento (la más destacada de aquellos años), pasando por la participación en las grandes empresas de servicios públicos como aquellas de Aguas Potables y Alumbrado que, sin duda, contribuyeron a cambiar decisivamente la fisonomía de la ciudad. (7)

Este breve esbozo del comportamiento económico de la repre

sentación política valenciana nos lleva finalmente al concepto marxiano de aristocracia financiera, manejado también por Lluçh en su caracterización de la burguesía valenciana de este período. Banqueros, empresarios del ferrocarril, y propietarios rurales que se confunden, en muchos casos, con los tradicionalmente pujantes sectores comerciales del país. (8) Alta burguesía financiera y especulativa que, a la vez que se representa a sí misma políticamente, llevará a cabo un control efectivo sobre todo el entramado social valenciano mediante la alianza que, en términos de clientelismo político, prefiguración del sistema caciquil posterior, realizará con la mediana burguesía burocrática incrustada en los órganos de poder local y que constituye, en expresión afortunada de Justo Serna y Anacleto Pons, una auténtica "clase de servicios" (9).

Entramos con esto en el otro gran aspecto que me interesa resaltar a partir de la información recogida en el Cuadro: el comportamiento político de estos diputados en lo que se refiere a su participación en los órganos de poder local y estatal. Como se puede observar, la gran mayoría de ellos han ocupado u ocupan durante el período reseñado puestos destacados en la administración municipal y provincial: concejales, alcaldes, diputados provinciales, gobernadores civiles o jefes políticos; miembros de organismos importantes en la sociedad valenciana, desde las Juntas de Estadística o Evaluación, la Junta de Sanidad y la de Agricultura, hasta las juntas económicas y de administración del Hospital Provincial o de la Beneficiencia, pasando por la RSEAPV (Real Sociedad Económica de Amigos del País de Valencia) o la Universidad. Y un dato especialmente destacable en el que desgraciadamente no podemos entrar aquí: la participación de esta burguesía, hoy moderada, en los órganos del poder revolucionario de la década anterior: Juntas de Gobierno, de Calificación o de Salvación del período 1834-44.

Si a nivel económico la vinculación con el poder central es evidente en el grupo financiero-ferroviario de Campo-Mayans, a nivel político no lo es menos. Grandes figuras del grupo desempeñarán cargos importantes en la política estatal, es el caso de un Bertrán de Lis, varias veces ministro en los gobiernos moderados de la época, o el de Luís Mayans, "el valenciano que ha ocupado una posición política más elevada en nuestros tiempos", se-